

МІНІСТЭРСТВА СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРКІ
І ХАРЧАВАННЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ГАЛОЎНАЕ ЎПРАЎЛЕННЕ АДУКАЦЫІ,
НАВУКІ І КАДРАВАЙ ПАЛІТЫКІ

Установа адукацыі
“БЕЛАРУСКАЯ ДЗЯРЖАЎНАЯ
ОРДЭНАЎ КАСТРЫЧНІЦКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ
І ПРАЦОЎНАГА ЧЫРВОНАГА СЦЯГА
СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЯ АКАДЭМІЯ”

Л. У. Селібірава

УНІКАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ Ў СІСТЭМЕ СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА СЛОВАЎТВАРЭННЯ

Манаграфія

Горкі
Беларуская дзяржаўная
сельскагаспадарчая акадэмія
2026

Селібірава, Л. У. Унікальныя марфемы ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння / Л. У. Селібірава. – Горкі : Беларус. дзярж. с.-г. акад., 2026. – 173 с. – ISBN 978-985-882-822-6.

У манаграфіі пастаўлена і распрацавана тэарэтычна значная для лінгвістыкі праблема сістэмнага апісання ўнікальных марфем сучаснай беларускай мовы, абгрунтаваны іх статус і ўстаноўлены межы ўнікальнасці. Паслядоўна прааналізаваны існуючыя ў мовазнаўстве падыходы да азначэння паняцця “ўнікальная марфема”, выяўлены дыферэнцыйныя прыметы, крытэрыі вылучэння ўнікальных частак слова як спецыфічных адзінак марфемікі; распрацавана несупярэчлівая класіфікацыя ўнікальных марфем; вылучаны і даследаваны карпусы абсалютна ўнікальных і адносна ўнікальных афіксальных марфем; устаноўлены і апісаны карпусы свабодных і звязаных ўнікальных каранёвых марфем; вызначаны крыніцы і шляхі ўзнікнення ўнікальных адзінак словаўтварэння.

Манаграфія будзе карыснай для лінгвістаў, выкладчыкаў беларускай мовы, аспірантаў, студэнтаў, школьнікаў.

Табл. 9. Іл. 1. Бібліягр.: 168 найм.

Друкуецца па рашэнні Навукова-тэхнічнага савета
Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі.
Праатакол № 4 ад 15 красавіка 2026 г.

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага
мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта М. Р. Прыгодзіч;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускага
і рускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. С. Пушкіна” Л. А. Гадуйка

УВОДЗІНЫ

На сучасным этапе ў беларускім мовазнаўстве значная ўвага надаецца апісанню словаўтваральнай сістэмы мовы, устанаўленню яе меж. У гэтым плане важным з’яўляецца размежаванне сістэмных і асістэмных з’яў словаўтварэння. Да апошніх вучоныя-лінгвісты звычайна адносяць адзінкавыя факты, аналіз якіх уяўляе цікавасць для пазнання і апісання словаўтваральнай сістэмы і яе магчымасцей. Сярод такіх фактаў пэўнае месца належыць унікальным часткам слова.

Як адзначае Р. С. Манучаран, “для сучаснай тэорыі словаўтварэння характэрна імкненне да паслядоўнай рэалізацыі сістэмнага падыходу да апісання мовы, раскрыцця іерархічнай арганізацыі словаўтваральных адносін і заснаваных на іх класаў, адрознення галоўных і заканамерных з’яў ад другарадных і выпадковых, наладжвання ўзаемасувязі і ўзаемадзеяння паміж словаўтваральнымі адзінкамі, пабудовы абгрунтаваных класіфікацыйных схем” [55, с. 5]. Такі падыход прадугледжвае ўстанаўленне крытэрыяў для вызначэння меж паміж сістэмнымі і асістэмнымі з’явамі.

У адносінах да марфемікі даследчыкі імкнуцца падзяліць усе марфемы на цэнтральныя і перыферычныя, называючы адны актыўнымі, рэгулярнымі, прадуктыўнымі, другія, наадварот, – рэдкімі, унікальнымі, адзінкавымі, нерэгулярнымі, непрадуктыўнымі.

Паколькі сістэма прадугледжвае існаванне заканамерных сувязей паміж яе элементамі, што з’яўляецца магчымым перш за ўсё пры аднароднасці гэтых элементаў, то адзінкавыя ў сваім родзе элементы, па словах Н. А. Янка-Трыніцкай, не адносяцца да сістэмы мовы: “... любая з’ява ўваходзіць у сістэму толькі ў тым выпадку, калі яна заканамерна паўтараецца” [154, с. 44]. Такой жа думкі прытрымліваецца і Л. У. Сахарны: “Звычайна нашы ўяўленні аб заканамернасцях мовы фарміруюцца на аснове найбольш распаўсюджанага, масавага, “тыповага”. Перыферычныя ж, нетыповыя, нават экзатычныя (з нарматыўнага пункта погляду) з’явы або не ўлічваюцца ўвогуле, або разглядаюцца як адзінкі, што выступаюць “у ролі” іншых адзінак, або проста фіксуюцца як “выключэнні з правіла”. Падобны падыход характэрны і для аналізу праблем, звязаных з сутнасцю марфемы” [81, с. 159].

Такім чынам, адзінкавыя факты словаўтварэння і марфемікі выводзяцца за межы сінхроннай сістэмы мовы, або, у лепшым выпадку, ім адводзіцца месца на перыферыі сістэмы. У сувязі з гэтым нерэгулярныя марфемы не атрымалі належнага асвятлення ў навуковых

даследаваннях. У той жа час пры такім падыходзе за межамі сістэмы могуць аказацца важныя моўныя з’явы. Як адзначае М. М. Янцанецкая, “вытворных слоў, што характарызуюцца нетыповымі семантычнымі або фармальнымі паказчыкамі, не так і мала... Яны патрабуюць свайго тлумачэння. Выключэнне такіх лексічных адзінак са словаўтваральнай сістэмы не лічыцца правамерным...” [160, с. 46]. На думку М. М. Шанскага, “усебаковае і глыбокае даследаванне марфемікі, а таксама сродкаў і спосабаў дэрывацыі, уласцівых пэўнай мове, немагчыма пры вывучэнні адных рэгулярных і тым больш адных прадуктыўных словаўтваральных тыпаў і афіксаў, без уважлівага аналізу марфем і мадэлей нерэгулярных. Тым больш гэта немагчыма пры вывучэнні ў сінхронным плане сістэмы формаўтварэння мовы, дзе нерэгулярныя марфемы ўтвараюць з рэгулярнымі адну ... парадыгму” [141, с. 156–157].

Нерэгулярны афікс, стаўшы фактам мовы, можа служыць сродкам утварэння новых слоў і тым самым набыць прадуктыўнасць, а з уваходам новаўтварэнняў у мову нерэгулярны афікс, што з’яўляецца ў іх словаўтваральным сродкам, атрымлівае статус рэгулярнага. Гэта значыць, што мяжа паміж рэгулярнымі і нерэгулярнымі марфемамі з’яўляецца дастаткова рухомай, што сведчыць пра неабходнасць вывучэння апошніх. Такім чынам, на сучасным этапе развіцця мовазнаўства аб’ектам пільнай увагі лінгвістаў з’яўляюцца адзінкавыя, непаўтваральныя марфемы, якія вычляняюцца ў складзе слоў.

Працы вядомых вучоных Р. В. Вінакура [15], М. М. Шанскага [140, 142, 143], А. М. Ціханава [114–120], А. І. Смірніцкага [109], А. А. Земскай [34, 37], І. С. Улуханава [126, 128, 130], У. У. Лапаціна [48, 49], В. П. Ермаковай [28], І. А. Шыршова [149–151], У. І. Максімава [54], В. М. Немчанкі [64, 65], М. Д. Сцяпанавай [111], Р. А. Пастушэнкава [70, 71], Ю. С. Маслава [56, 57], З. А. Паціхі [74, 75], А. І. Маісеева [61, 62], Л. В. Рацыбурскай [76, 78, 79], М. М. Янцанецкай [159, 160], Н. А. Янка-Трыніцкай [154–156] і іншых даследчыкаў [7, 11, 16, 24, 25, 40, 43, 45, 59, 60, 66, 81, 113, 133, 134, 136, 137, 153, 162–165] прысвечаны вывучэнню спецыфікі ўнікальных сродкаў дэрывацыі.

Як бачым, у русістыцы праблема ўнікальных частак слоў вывучаецца даволі шматгранна, у беларускім жа мовазнаўстве гэта тэма з’яўляецца нераспрацаванай. Толькі ў манаграфіі Л. М. Шакуна “Словаўтварэнне” (1978) ёсць невялікі раздзел “Унікальныя часткі слова”, прысвечаны ўнікальным марфемам [138]. У сувязі з гэтым пры распрацоўцы праблемы уніфіксаў у сучаснай беларускай мове ўзнікае неабходнасць абпірацца на даследаванні ў рускім словаўтварэнні.

У цэлым адсутнічаюць звесткі адносна структуры, зместу, аб’ёму ўнікальных марфем у беларускай мове, не праведзена дастаткова пераканальнага размежавання паміж унікальнымі і неўнікальнымі марфемамі, не вызначаны спецыфічныя рысы ўнікальных частак слоў, не ўстаноўлена іх месца ў сістэме словатворчасці. Акрамя таго, у сувязі з існуючымі ў даследчыкаў разыходжаннямі ў азначэнні паняцця “ўнікальныя часткі слова” ёсць шмат недакладнага і супярэчлівага.

Аktуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю ўсебаковага і вычарпальнага вывучэння сістэмы беларускага словаўтварэння; вызначэння статусу, ролі і месца ўнікальных марфем у словаўтваральнай сістэме беларускай мовы на сучасным этапе яе развіцця і функцыянавання; ўстанаўлення прычын і шляхоў узнікнення ўнікальных марфем і страты імі сваёй унікальнасці; распрацоўкі ўніверсальнай класіфікацыі ўнікальных марфем і ўстанаўлення іх ролі ў папаўненні корпуса словаўтваральных сродкаў і пашырэнні словаўтваральнай базы сучаснай беларускай мовы.

Метадалагічнай асновай з’яўляецца сістэмны падыход да даследавання лексем беларускай мовы з унікальнымі марфемамі. Асноўны метаd – сінхронна-апісальны. Выкарыстаны прыёмы словаўтваральнага, марфемнага, этымалагічнага аналізаў для выяўлення структуры, спосабаў утварэння і паходжання слоў, а таксама элементы колькасных падлікаў.

Для нагляднасці асобныя звесткі прадстаўлены ў 1 малюнку і 9 табліцах.

Мэта даследавання – правесці сістэмнае апісанне ўнікальных марфем сучаснай беларускай мовы, абгрунтаваць іх статус і ўстанавіць межы ўнікальнасці.

Навуковая рэалізацыя мэты даследавання прадугледжвае пастаноўку і вырашэнне наступных задач:

1) прааналізаваць існуючыя ў лінгвістыцы падыходы да азначэння паняцця “ўнікальная марфема”, выявіць дыферэнцыяльныя прыметы, крытэрыі выдзялення ўнікальных частак слова як спецыфічных адзінак марфемікі;

2) распрацаваць класіфікацыю ўнікальных марфем;

3) вылучыць і даследаваць корпус абсалютна ўнікальных афіксальных марфем;

4) выявіць і прааналізаваць корпус адносна ўнікальных афіксальных марфем;

5) ўстанавіць і апісаць корпус свабодных і звязаных ўнікальных каранёвых марфем;

6) вызначыць крыніцы і шляхі ўзнікнення ўнікальных марфем.

Аб'ект даследавання – унікальныя марфемы, выдзяляльныя ў лексічных адзінках, зафіксаваных у слоўніках сучаснай беларускай мовы.

Прадмет даследавання – дыферэнцыяльныя прыметы, крыніцы і шляхі ўзнікнення ўнікальных марфем і іх тыпы ў словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы.

Матэрыялам даследавання паслужылі словы з унікальнымі марфемамі, выяўленыя шляхам суцэльнай выбаркі з наступных лексікаграфічных крыніц: “Слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 1987), “Słownik a tergo współczesnego języka białoruskiego” ў 4 т. (Варшава, 1988–1989), “Марфемны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 1989), “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2000), “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (Магілёў, 2002), “Слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2012), “Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” (Мінск, 2012). Для апісання лексічных значэнняў слоў выкарыстаны наступныя слоўнікі: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 т., 6 кн. (Мінск, 1977–1984), “Словарь иностранных слов” (Масква, 1979), “Слоўнік іншамовных слоў” (Мінск, 1993), “Слоўнік іншамовных слоў” у 2 т. (Мінск, 1999), “Толковый словарь русского языка” (Масква, 2003), “Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў” (Мінск, 2013), “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 2016). Для вызначэння этымалогіі слоў выкарыстаны “Этимологический словарь русского языка” (Масква, 1965), “Этимологический словарь русского языка” (Кіеў, 1970), “Краткий этимологический словарь русского языка” (Масква, 1975), “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”, т. 1–14 (Мінск, 1978–2016), “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” ў 37 вып. (Мінск, 1982–2017), “Этимологический словарь русского языка” (Масква, 1994), “Этимологический словарь русского языка” ў 4 т. (Масква, 2004).

Усяго выяўлена і прааналізавана 1742 лексічныя адзінкі з унікальнымі марфемамі і морфамі.

Навуковая навізна вынікаў праведзенага даследавання заключаецца ў тым, што ў ім упершыню вырашаны актуальныя для сучаснага беларускага словаўтварэння і марфемікі задачы: вызначаны дыферэнцыяльныя прыметы і крытэрыі выдзялення ўнікальных марфем; распрацавана класіфікацыя ўнікальных частак слова ў беларускай мове; вылучаны і даследаваны корпус абсалютна ўнікальных і адносна ўнікальных афіксальных марфем; устаноўлены і апісаны корпус свабодных і звязаных унікальных каранёвых марфем; ахарактарызаваны крыніцы і шляхі ўзнікнення ўнікальных марфем.

1. УНИКАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ ЯК АСОБЫЯ АДЗІНКІ МАРФЕМІКІ

Сучасная беларуская мова характарызуецца наяўнасцю разнастайных відаў марфем. Пры класіфікацыі марфем улічваюцца найперш іх значэнне і роля ў структуры слова. На гэтай падставе вылучаюцца марфемы каранёвыя і афіксальныя. Каранёвая марфема з’яўляецца абавязковай часткай слова, без якой яно не можа існаваць, і выражае яго рэчыўнае (прадметнае) значэнне. Афіксальныя марфемы – неабавязковыя часткі слова (могуць выдзяляцца або не выдзяляцца ў структуры лексем), якія самастойна не ўжываюцца, а заўсёды суправаджаюць карань і ўдакладняюць яго рэчыўнае значэнне. Як правіла, марфемы паўтараюцца ў розных лексічных адзінках. Разам з тым ёсць і такія структурныя часткі, што ўжываюцца толькі адзін раз у адным канкрэтным слове. Такія марфемы называюцца ўнікальнымі [94, 97].

Унікальныя марфемы звычайна разглядаюцца як “марфемы, якія не паўтараюцца ў іншых словах, сустракаюцца толькі ў адным слове” [112, с. 156], напрыклад, *паи-альік* (параўн.: *паіа*), *шкл-ярус* (параўн.: *шкло*), *генерал-ісімус* (параўн.: *генерал*), *нав-ічók* (параўн.: *нóвы*), *паиш-альён* (параўн.: *пóишта*), *ікан-астас* (параўн.: *ікóна*), *бед-алэг-а* (параўн.: *бядá*), *мез-альянс* (параўн.: *альянс*), *вóд-мель* (параўн.: *мель*), *зака-вўлак* (параўн.: *вўліца*), *пá-дчар-ыц-а* (параўн.: *дачка́*) і інш. Аднак такое азначэнне з’яўляецца не зусім дакладным, паколькі ўнікальныя часткі могуць паўтарацца ў вытворных лексічных адзінках: *шкл-ярус* – *шкл-ярус-ны*, *паиш-альён* – *паиш-альён-ск-і*, *ікан-астас* – *ікан-астас-ны*. Таму больш правільнай лічыцца наступная дэфініцыя: унікальныя марфемы – гэта тыя марфемы, якія ўжываюцца “ў спалучэнні толькі з адной і той жа марфемай – каранёвай або афіксальнай” [77, с. 3].

У навуковых даследаваннях і спецыяльнай літаратуры ў дачыненні да ўнікальных частак слова звычайна выкарыстоўваецца тэрмін “нерэгулярныя”. Тым самым унікальныя марфемы супрацьпастаўляюцца рэгулярным марфемам, што пастаянна ўжываюцца ў складзе члянімых слоў.

Пры выкарыстанні тэрмінаэлемента *-фікс* (параўн.: *афікс*, *суфікс*, *прэфікс*, *конфікс*, *постфікс*, *інтэрфікс*) унікальныя часткі слова называюць *уніфіксамі* (ад лац. *unicus* – унікальны), таму што іх асноўная прымета – унікальнасць, адзінкавасць. Тэрмін “уніфікс” у навуковы ўжытак уведзены рускім лінгвістам А. А. Земскай, якая пад

ім разумее “далей непадзельныя часткі слова, што характарызуюцца наяўнасцю значэння” [36, с. 59]. У “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкага, Л. А. Антанюк унікальныя марфемы называюцца *унікумамі* (ад лац. *unicum* – адзінае ў сваім родзе, незвычайнае) [112, с. 156]. У нашым даследаванні выкарыстоўваецца тэрмін “уніфікс”.

Уніфіксы адрозніваюцца ад “звычайных” каранёвых і афіксальных марфем. Унікальныя часткі слова адзінкавыя і не ўжываюцца ў свабодным выглядзе. Адзначым, што афіксы таксама не ўжываюцца ў свабодным выглядзе, аднак яны паўтараюцца ў розных словах (напрыклад, канчатак *-а*: *трав-а*, *краін-а*, *дзяўчын-а*; суфікс *-ік*: *дóm-ік*, *стól-ік*, *кón-ік*; прэфікс *пра-*: *пра-чытаць*, *пра-ехаць*, *пра-слухаць* і інш.). Карані бываюць адзінкавымі, але для іх характэрна свабоднае ўжыванне. Радыкоіды (карані, якія ўжываюцца толькі ў звязаным выглядзе) заўсёды паўтараюцца, у іншым выпадку яны не будуць выдзяляцца як карані. Параўнаем, напрыклад: *вўл-іц-а*, *за-вўл-ак* [91].

Вышэйадзначаныя адрозненні уніфіксаў ад рэгулярных каранёў і афіксаў адлюстраваны ў табл. 1.1 (паводле А. А. Земскай [36, с. 59]).

Табліца 1.1. Адрозненне уніфіксаў ад паўтаральных марфем

Прыметы марфем	Карані		Афіксы	Уніфіксы
	свабодныя	звязаныя		
Паўтаральнасць	+, –	+	+	–
Ужыванне ў свабодным выглядзе	+	–	–	–

Такім чынам, адсутнасць у уніфіксаў прымет “паўтаральнасць” і “ўжыванне ў свабодным выглядзе” адрознівае іх ад усіх іншых відаў марфем.

Унікальныя часткі слова – гэта асобы від адзінкавых марфем, што ўжываюцца толькі ў звязаным выглядзе. Таму “словы з уніфіксамі не ствараюцца ... у маўленні. Для таго каб гэтыя словы ўжыць, іх трэба ведаць. І гэтай якасцю словы, у склад якіх уваходзяць уніфіксы, падобныя да фразеалагічных спалучэнняў. Апошнія таксама трэба ведаць для таго, каб ужываць правільна” [36, с. 60]. Разам з тым А. А. Земская адзначае, што ўнікальныя марфемы могуць выкарыстоўвацца “для стварэння моўных новаўтварэнняў рознага роду (звычайна жартаўлівых)” [36, с. 60]. Калі ж новаўтварэнне становіцца агульнаўжывальным, уніфікс страчвае сваю ўнікальнасць і пераходзіць у разрад рэгулярных афіксаў.

У беларускай мове ў якасці прыкладу можна прывесці прыслоўе *напрыканцы* (*кане́ц*). Пашырэнне ў вусным маўленні новага слова *напрыпачатку* (*пача́так*) можа стаць прычынай для пераходу першапачаткова ўнікальнага прэфікса *напры-* ў разрад неўнікальных, аднак пры гэтым захоўваецца ўнікальнасць канфіксаў *напры-...-ы*, *напры-...-у*.

Такім чынам, як адзначае М. М. Шанскі, “нерэгулярнасць таго ці іншага афікса і якой-небудзь мадэлі складання не сведчыць аб тым, што яны аўтаматычна з’яўляюцца неўтваральнымі: любая мадэль, любы афікс ... можа ўтварыць (па прычыне неабходнасці і ў адпаведных умовах) аналагічнае па структуры слова” [141, с. 158].

У слове уніфіксы звычайна знаходзяцца пасля кораня перад канчаткам, г. зн. займаюць пазіцыю суфікса (*пуст-альг-а* – *пусты́*, *каз-ёл* – *каза́*, *гавары-льн-я* – *гавары́ць*, адзін-*а́рн-ы* – *адзі́н*, *генерал-і́тэ* – *генерáл*), магчымы ўнікальныя прэфіксы (*ал-хі́мія* – *хі́мія*, *э́рц-гэ́рцаг* – *гэ́рцаг*), інтэрфіксы (*дв-ух-гало́сы* – *два галасы́*), канфіксы (*на-камáр-нік* – *камáр*, *чарт-ыха́-ц-ца* – *чо́рт*), а таксама ўнікальныя карані (корань *мал-* у слове *ма́ліны*), якія “па аналогіі з унікальнымі службовымі марфемамі называюцца *унірадыксоідамі*, гэта значыць, непаўтаральнымі, унікальнымі, падобнымі да каранёў” [138, с. 47].

1.1. Праблема выдзялення ўнікальных марфем

Пытанне аб унікальных марфемах у сучаснай лінгвістыцы з’яўляецца дыскусійным і звязана перш за ўсё з праблемай вызначэння марфемы як значымай адзінкі мовы, з праблемай вызначэння яе асноўных прымет.

Сучаснае разуменне марфемы ўзыходзіць да вучэння І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, які азначаў марфему як “далей недзялімы, далей нераскладальны марфалагічны элемент моўнага мыслення” і разглядаў тэрмін “марфема” як “родавае паняцце, якое аб’ядноўвае відавыя паняцці” [10, с. 197–198]. Такого падыходу да марфемы прытрымліваецца большасць сучасных даследчыкаў. Так, Л. М. Шакун разумее марфему як “найменшую граматычную (фармальную) адзінку мовы, якая ў складзе слова выражае пэўнае (лексічнае ці граматычнае) значэнне” [138, с. 12]. У “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкага, Л. А. Антанюк падаецца наступная дэфініцыя марфемы: “марфема – найменшая структурная частка слова, што выражае пэўнае лексічнае ці граматычнае значэнне і рэгулярна

паўтараецца” [112, с. 79]. У “Граматыцы беларускай мовы” (1962) марфемамі называюцца “часткі слова, якія выражаюць тое ці іншае значэнне” [26, с. 8]. Па словах А. А. Земскай, “найменшая значымая частка слова – марфема. Няма марфем, што не маюць значэння; часткі слова, якія не выражаюць ніякага значэння, марфемамі не з’яўляюцца” [36, с. 3]. В. М. Немчанка разглядае марфему як “гукавое адзінства (гук або комплекс гукаў), што выражае пэўнае значэнне і не можа дзяліцца на больш дробныя значымыя часткі” [64, с. 43].

Такім чынам, характэрнымі прыметамі марфемы з’яўляюцца наступныя: наяўнасць значэння, мінімальнасць, узнаўляльнасць, вылучальнасць у складзе слова, аддзяленне ад іншых марфем у слове.

Да важных характарыстык марфемы адносяць і яе паўтаральнасць: “пры падзеле слова на марфемы трэба абавязкова захоўваць патрабаванне: вылучаць можна такую частку слова, якая з тым жа значэннем сустракаецца і ў іншых словах” [6, с. 336]. Так, на думку А. С. Кубраковай, частка слова выдзяляецца як марфема, калі “сустракаецца з тым жа значэннем у іншым лінгвістычным акружэнні” [43, с. 80].

Па словах У. І. Максімава, астаткавыя гукавыя комплексы ў пазіцыі суфікса, “калі яны не знаходзяць апоры, адпаведнасці ў сістэме рускага словаўтварэння, павінны лічыцца не суфіксамі (няхай нават “нерэгулярнымі”) або суфіксамі, а пустымі гукспалучэннямі, морфасегментамі, якія нічога не абазначаюць” [54, с. 30].

Р. А. Пастушэнкаў сцвярджае, што “тыя вучоныя, хто акцэнтую сваю ўвагу на структурна-функцыянальным чляненні слова, пры якім немагчыма не ўлічваць адносін матывацыі паміж аднакаранёвымі словамі, выступаюць за прызнанне паўтаральнасці ў якасці неабходнай прыметы менавіта каранёвых марфем, таму што каранёвая марфема павінна паўтарацца ў вытворным і ўтваральным слове. Тыя, хто акцэнтую ўвагу на структурна-семантычным чляненні слова, пры якім немагчыма не ўлічваць агульнасць у значэнні марфем, настойваюць на паўтаральнасці як якасці толькі афіксальных марфем, таму што калі значэнне каранёвых марфем можа абапірацца на непасрэднае суаднясенне з прадметам рэчаіснасці, то значэнне афіксальных марфем, асабліва калі адсутнічаюць адносіны матывацыі, у значнай меры падказваецца агульнасцю ў семантыцы аднаструктурных слоў” [71, с. 67–68].

Як бачым, многія даследчыкі адзначаюць абавязковую паўтаральнасць марфемы ў словах. Пры такім падыходзе колькасць марфем у сучаснай беларускай мове значна з’яўляецца.

З другога боку, сярод лінгвістаў ёсць і тыя, хто не лічыць прымету паўтаральнасці абавязковай для марфемы: "... ад марфемы не патрабуецца, каб яна была рэкурэнтнай, г. зн. сустракалася б у некалькіх розных камбінацыях з іншымі марфемамі. Акрамя рэкурэнтных (мультывалентных) марфем ёсць і ўнікальныя (унівалентныя), прадстаўленыя заўсёды толькі ў адным пэўным морфаспалучэнні і тым не менш марфалагічна выдзяляльныя" [56, с. 5]. Такім чынам, адзінкавы характар элементаў слова, на думку М. М. Шанскага, не сведчыць пра адсутнасць у іх значэння і, адпаведна, марфемнага статусу: "... службовыя марфемы, якія выдзяляюцца ў слове, зусім не абавязкова павінны рэгулярна паўтарацца ў іншых словах, яна могуць сустракацца і толькі ў адным слове, што аналізуецца" [141, с. 53].

Разглядаючы лексічныя адзінкі з непаўтаральнымі суфіксамі, Р. В. Вінакур адзначае: "... ва ўсіх падобных нерэгулярных утварэннях гукавыя комплексы, што могуць быць выдзелены ў іх у якасці суфіксаў, ... маюць значэнні суфіксаў ва ўтварэннях, пабудаваных па прадуктыўных і рэгулярных мадэлях. Немагчыма было б, напрыклад, не прыняць сцверджанне, што ў слове *враждá* элемент *д* таксама адносіцца да элемента *враж*, як, дапусцім, у слове *дру́жба* элемент *б* адносіцца да элемента *друж*, у слове *служба* элемент *б* – да элемента *служ...*" [15, с. 427]. Таму "як пэўная службовая марфема ... нерэгулярныя афіксы могуць існаваць, але толькі ў структуры канкрэтнага слова. Іх значэнне цалкам дакладна вызначаецца толькі шляхам усведамлення сувязей і суадносін слоў, што іх змяшчаюць, з адпаведнымі ім роднаснымі словамі і параўнання з рэгулярнымі мадэлямі словаўтварэння" [141, с. 142].

Атрымліваецца, што выдзяленне ўнікальных марфем залежыць ад таго, лічыць ці не лічыць прымету паўтаральнасці абавязковай для марфемы.

Пытанне аб наяўнасці ў слове ўнікальных частак вырашаецца парознаму ў залежнасці ад прынцыпаў выдзялення марфем.

Па словах Л. В. Рацыбурскай, "у адрозненне ад паўтаральных частак слова, якія маюць дадатковую выдзяляльнасць (іх існаванне пацвярджаецца наяўнасцю аналагічных частак у іншых словах), адзінкавыя кампаненты валодаюць так званай астаткавай выдзяляльнасцю са складу слова: яны не маюць фармальна-семантычных аналагаў у іншых словах, і іх мяжа вызначаецца мяжой суседняга сегмента" [78, с. 25].

У лінгвістычнай літаратуры існуюць два прынцыпы выдзялення марфем: 1) словаўтваральны; 2) супастаўляльны (фармальна-структурны).

Пры словаўтваральным прынцыпе выдзялення марфем марфемнае члянэнне слова ажыццяўляецца з улікам словаўтваральных асаблівасцей пэўнага слова, абапіраецца на выяўленне словаўтваральных сувязей гэтага слова з іншымі лексічнымі адзінкамі, гэта значыць, слова членіцца ў залежнасці ад суадносін паміж вытворным і ўтваральным. Вышэйадзначаны прынцып выдзялення марфем знайшоў адлюстраванне ў працах такіх вучоных-лінгвістаў, як М. В. Крушэўскі, В. А. Багародзіцкі, Р. В. Вінакур, М. М. Шанскі, У. У. Лапацін і інш.

Адной з умоў члянэння слова, на думку М. В. Крушэўскага, з’яўляецца тое, што слова, якое дзеліцца на марфемы, павінна мець у мове і адпаведнае слова без афікса: суфікс вычляняецца, “калі гукавы комплекс, да якога ён далучаецца, знаходзіцца ў мове і без гэтага суфікса, але таксама і без таго адцення ў значэнні, якое перадаецца гэтым суфіксам” [41, с. 77]. “Так, напрыклад, суфікс *-ікь* слова *дóмикъ* адасабляецца добра як асобная марфалагічная адзінка, якая надае слову памяншальна-ласкальнае адценне, таму што побач ёсць слова *домъ* без гэтага суфікса, але таксама і без гэтага адцення ў значэнні” [41, с. 77].

Члянэнне слова ад вытворнага да ўтваральнага падтрымлівае В. А. Багародзіцкі, які і ўвёў у навуковы ўжытак тэрміны “ўтваральнае слова” і “вытворнае слова”: калі “аснова атрымліваецца шляхам далучэння суфіксаў або прэфіксаў, то адпаведныя словы называюцца вытворнымі”; “слова, ад якога непасрэдна ўтвараецца іншае, у адносінах да апошняга называецца яго ўтваральным” [9, с. 93].

У найбольш поўным выглядзе гэты прынцып прадстаўлены ў працах Р. В. Вінакура. Даследчык выступае супраць магчымага фармальнага дзялення слоў на марфемы: “... *ра́мка* дзеліцца на *ра́м-ка* не проста таму, што для першай часткі знаходзім гукавую тоеснасць у словах *ра́ма, подра́мник, обрамлѣние* і г. д., а для другой – у словах *ру́чка, но́жка, шѣйка* і г. д., а таму, што *рам* у слове *ра́мка* абазначае тое ж самае, што *рам* у іншых словах гэтага рада, і што слова *ра́мка* ўяўляе сабой вядомую мадыфікацыю значэння, якім валодае слова *ра́ма*. Прычым гэта дакладна такая ж мадыфікацыя, якую знаходзім у словах *ру́чка, но́жка, шѣйка* ў іх адносінах да слоў *рукá, ногá, шѣя*” [15, с. 423–424].

Выдзяленне афіксаў у слове Р. В. Вінакур ставіць у залежнасць ад адносін вытворнасці, іх наяўнасці або адсутнасці ў слове: “Афікс можа мець які-небудзь сэнс толькі тады, калі ён адносіцца да якой-небудзь асновы, а не існуе сам па сабе” [15, с. 426]. Таму пры члянэнні слова вучоны падкрэслівае значнасць утваральнай асновы: “... пра вытворную аснову можна гаварыць толькі тады і толькі да таго часу, пакуль ёсць суаднесеная з ёй аснова невытворная” [15, с. 425]. Атрымліваецца, што для знаходжання словаўтваральнай формы неабходна назваць першасную аснову хаця б яшчэ адзін раз у якім-небудзь іншым слове моўнай сістэмы, што даследуецца. Пры гэтым значэнне слова з вытворнай асновай заўсёды вызначаецца праз спасылку на значэнне адпаведнай першаснай асновы.

Далейшае развіццё вучэнне Р. В. Вінакура атрымала ў працах яго паслядоўнікаў. Так, напрыклад, М. М. Шанскі адзначае, што “правільнае члянэнне слова на марфемы, а затым і вызначэнне яго структуры немагчымае без паслядоўнага выдзялення ў ім значымых частак у адпаведнасці з сінхронна адлюстраваным у яго будове словаўтваральным працэсам, г. зн. без уліку сувязей і суадносін, што існуюць ... паміж вытворнай і ўтваральнай асновай” [141, с. 36]. Развіваючы погляды Р. В. Вінакура, вучоны прапаноўвае “прынцып матрошкі”, у адпаведнасці з якім марфемы ў слове павінны выдзяляцца паслядоўна (“з канца”), з улікам сувязей паміж словамі.

Такім чынам, падыход да марфемнага аналізу, прадстаўлены ў працах М. В. Крушэўскага, В. А. Багародзіцкага, Р. В. Вінакура, М. М. Шанскага і іншых даследчыкаў, мае на ўвазе выяўленне марфемнай структуры слова шляхам паслядоўнага прымянення словаўтваральнага аналізу.

Аднак пры члянэнні слоў са звязанымі каранямі М. М. Шанскі выкарыстоўвае іншы падыход: “У тым выпадку, калі аналізуюцца словы, што маюць у сваім складзе звязаныя невытворныя асновы, улік роднасных ім слоў можа набываць выгляд супастаўлення двух суадносных вытворных слоў, агульная ўтваральная каранёвая марфема вядома ў цяперашні час толькі ў звязаным выглядзе, параўнаем: *у-бáв-и(ть)* – *при-бáв-и(ть)*, *фаиш-іст(-)* – *фаиш-ізм(-)*, *кóсм-ос(-)* – *косм-іческ(ий)*, *пм-іц(а)* – *пм-áх(а)* і г. д.” [141, с. 41–42]. Атрымліваецца, што М. М. Шанскі падзяляе слова на марфемы толькі на аснове каранёвай тоеснасці.

У. У. Лапацін пры марфемным аналізе слова звяртае ўвагу на вызначэнне накіраванасці словаўтваральнай вытворнасці,

матываванасці. Даследчык лічыць, што перш чым займацца вывучэннем саміх марфем, трэба спачатку вызначыць іх марфемны статус, наяўнасць самастойнага значэння. А гэта можна зрабіць толькі шляхам словаўтваральнага аналізу. Сапраўдны марфемны аналіз, на думку У. У. Лапаціна, “пачынаецца тады, калі ўжо ўстаноўлена (шляхам паслядоўна выкарыстанага словаўтваральнага аналізу) словаўтваральная структура слова, высветлена значэнне (у тым ліку словаўтваральнае) кожнай марфемы і структурная функцыя кожнага адрэзка, што выдзяляецца ў слове. Пры марфемным аналізе матываваных слоў мы маем справу з вынікамі такога даследавання, і ў гэтым сэнсе марфемны аналіз другасны ў адносінах да аналізу словаўтваральнага” [48, с. 28–29].

Можна сказаць, што словаўтваральны прынцып выдзялення марфем, арыентаваны на папярэдняе вызначэнне словаўтваральных адносін слова, якое аналізуецца, з іншымі словамі, вядзе да таго, што чляніцца на марфемы могуць толькі вытворныя лексічныя адзінкі.

У дачыненні да ўнікальных марфем сутнасць гэтага прынцыпу заключаецца ў наступным: пры члянэнні слова могуць выдзяляцца толькі ўнікальныя афіксы, унікальных каранёў быць не можа.

Так, крытэрыем правільнасці члянэння асновы слова для Р. В. Вінакура з’яўляецца наяўнасць значэння ў частцы, што выдзяляецца: “... калі пры выдзяленні са складу якой-небудзь асновы вядомага гукавога комплексу ў астатку атрымаецца гукавы комплекс, які не валодае якім-небудзь значэннем, уяўляе сабой пустое гукаспалучэнне, то выдзяленне праведзена няправільна” [15, с. 421]. Таму даследчык адмаўляе наяўнасць значэння ў адзінкавых каранёвых элементах: “У вядомым сэнсе можа здацца “натуральным” у словах тыпу *малі́на*, *сморо́дина* выдзеліць гукаспалучэнне *-ин-* і надаць яму функцыю абазначэння ягады. Але паколькі пасля такога выдзялення гукаспалучэнні *мал*, *смород* самі па сабе пазбаўлены функцыі, спасылкай на якую можна было б растлумачыць розніцу паміж ягадамі *малі́ной* і *сморо́диной*, то суфікса *-ин-* у гэтых словах не існуе. Зразумела, што розніца паміж названымі ягадамі як вядомымі прадметамі рэчаіснасці перададзена ў мове розніцай цэласных слоў *малі́на*, *сморо́дина*, а не розніцай комплексаў *мал*, *смород*, якія самі па сабе нічога не абазначаюць” [15, с. 422]. Р. В. Вінакур лічыць немэтазгодным выдзяляць суфіксальную марфему і ў слове *бужані́на*: “У слове *бужені́на* няма суфікса *-ин-*, які абазначае мяса, таму што паняцце мяса тут абазначана словам *бужені́на* як цэлым. Між тым у

словах *коні́на, свіні́на, осетрі́на, лососі́на* і іншых адпаведных комплекс *-ин-* абазначае не проста мяса, а мяса той жывёлы, якая называецца ў першаснай аснове. Такую функцыю нельга надаць комплексу *-ин-* у слове *бужені́на* па той проста прычыне, што няма такой жывёлы, якая б абазначалася ў рускай мове комплексам *бужен*” [15, с. 422]. У беларускай мове ў слове *бужані́на* (‘вараная свініна асобага прыгатавання’ [124, т. 1, с. 415]) вычляняецца карань *буж-* і суфікс *-анін-а*, паколькі ёсць слова аднатыпнай структуры – *сал-анін-а* (‘свіное пасоленае сала’ [124, т. 5, кн. 1, с. 25]). І *бужані́на*, і *салані́на* абазначаюць гатунак мяса жывёлы (параўн.: у рускай мове: *солоні́на* – ‘засоленное мясо’ [67, с. 746]).

З другога боку, Р. В. Вінакур прызнае наяўнасць унікальных афіксальных марфем. Аналізуючы лексему *пастух*, даследчык прыходзіць да высновы, што “ёсць толькі адно несумненнае слова ў сучаснай літаратурнай мове, якое мае суфікс асобы *-тук*, менавіта *пастух*. Але ад гэтага названы суфікс не перастае быць суфіксам, а адпаведная аснова, што самае галоўнае, не перастае быць асновай вытворнай” [15, с. 427].

Пазіцыя Р. В. Вінакура, якая вядзе да адмаўлення ўнікальных каранёў і прызнання ўнікальных афіксаў, падтрымліваецца і іншымі даследчыкамі. Так, на думку М. М. Шанскага, “... вытворных слоў і асноў з ізаляванымі, адзінкавымі, невытворнымі асновамі, якія выдзяляюцца і існуюць толькі ў іх, няма і быць не можа, але ёсць вытворныя асновы і словы, у якіх выдзяляюцца толькі ў іх складзе жывыя зараз афіксы” [141, с. 53].

Другі прынцып выдзялення марфем – супастаўляльны (фармальна-структурны). Гэты прынцып арыентуецца на структурную суаднесенасць слоў, на існаванне ў іншых словах частак, фармальна і семантычна тоесных тым, што вылучаюцца ў пэўным слове. Асноўным крытэрыем выдзялення марфемы ў гэтым выпадку з’яўляецца факт наяўнасці такой марфемы ў блізкіх па структуры або роднасных словах.

М. В. Крушэўскі адным з першых дакладна сфармуляваў метады марфемнага аналізу, які прадугледжвае дваіное супастаўленне вытворнага слова не толькі з утваральным, але і са словамі з тоеснымі па форме і значэнні афіксамі: суфікс адасабляецца, “калі ён знаходзіцца ў цэлым радзе слоў, надаючы пастаянна адно і тое ж адценне значэнню каранёвага комплексу гукаў. Так, наш суфікс *-іць* можна знайсці ў даволі многіх словах, прычым кожнае з іх мае памяншальна-ласкальнае адценне” [41, с. 77].

В. А. Багародзіцкі падзяляе слова на марфемы пры дапамозе “частковай асацыяцыі”, пад якой разумеецца «асацыяцыя па частковым падабенстве» са словамі, “роднаснымі па якой-небудзь марфалагічнай частцы” [9, с. 96]. Такім чынам, метада В. А. Багародзіцкага прадугледжвае члянэнне слова на аснове толькі аднаго супастаўлення – са словамі з аналагічным коранем або са словамі з аналагічным афіксам.

У адрозненне ад В. А. Багародзіцкага А. М. Пяшкоўскі выкарыстоўвае метада “двайнога супастаўлення” і ў сувязі з гэтым уводзіць паняцці вертыкальнага і гарызантальнага радоў слоў. Даследчык разглядае слова як адзінства, што складаецца з “фармальных частак і рэчыўных”. Лексічная адзінка можа распадацца на такія дзве часткі ў тым выпадку, калі ў мове існуюць два рады слоў, падобныя па гуках і па значэнні да пэўнага слова. “У адным з гэтых радоў павінна быць тая ж аснова з іншымі фармальнымі часткамі (вертыкальны рад), у другім – тая ж фармальная частка з іншымі асновамі (гарызантальны рад)” [72, с. 13]. Толькі ў выніку такога дваёнага параўнання і адбываецца падзел слова на састаўныя часткі.

А. А. Земская для вызначэння марфемнай структуры слова выкарыстоўвае прыём, які спалучае ў сабе прынцыпы аналізу па вертыкальным і гарызантальным радах. Так, на думку даследчыцы, у слове *разброска* “выдзяляюцца наступныя часткі: 1) прыстаўка *раз-* (параўн.: *рас-кладка, раз-носка*), 2) корань *-брос-* (параўн.: *от-брос-ы, под-брос-ить, под-брос-ка*), 3) суфікс *-к-* (параўн.: *подгон-к-а, разборт-к-а, развёс-к-а*), 4) канчатак назоўнага склону адзіночнага ліку (параўн.: *вод-а, ног-а, убоорт-а*)” [35, с. 13]. Як бачым, корань у лексічнай адзінцы *разброска* вычляняецца па вертыкальным радзе на фоне аднакаранёвых слоў, а афіксы – па гарызантальным радзе слоў з тоеснымі афіксамі.

Такім чынам, паводле супастаўляльнага прынцыпу члянёцца на марфемы могуць не толькі вытворныя, але і невытворныя словы. Аднак пытанне пра наяўнасць у слове адзінкавых каранёў і афіксаў разглядаецца прыхільнікамі гэтага прынцыпу па-рознаму.

Найбольш вядомым прадстаўніком супастаўляльнага падыходу да марфемнага аналізу, супрацьлеглага поглядам Р. В. Вінакура на члянэнне слова, з’яўляецца А. І. Смірніцкі.

Палемізуючы з Р. В. Вінакурам (палеміка атрымала назву “спор о буженине”), А. І. Смірніцкі выступае супраць “нераўнапраўнасці” ўнікальных асноў і ўнікальных суфіксаў. Гэту “нераўнапраўнасць” Р. В. Вінакур тлумачыць тым, што каранёвыя і афіксальныя марфемы маюць рознае значэнне: значэнне афікса з’яўляецца чыста

дыферэнцыяльным; для выяўлення ж значэння асновы трэба суаднесці яе не з іншай асновай, а з чым-небудзь па-за мовай – яе значэнне з’яўляецца не дыферэнцыяльным, а рэчыўным. “Паколькі мы не ведаем, які прадмет рэальнага свету абазначаецца элементам *бужен-*, або *мал-*, або *смород-*, мы не можам выдзеліць яго ў якасці першаснай (невыводнай) асновы слоў *буженіна*, *маліна*, *смородина*. Каб такое раскладанне атрымалася магчымым, неабходнае існаванне хаця б яшчэ аднаго слова, дзе сустракаецца даная першасная аснова” [1, с. 92]. А. І. Смірніцкі ж зыходзіць з таго, што і карані, і афіксы маюць як дыферэнцыяльнае значэнне, так і рэчыўнае. Таму каранёвыя і афіксальныя марфемы даследчык разглядае як раўнапраўныя часткі слова. А. І. Смірніцкі адзначае, што “ў словах або іх асновах тыя ці іншыя марфемы павінны выдзяляцца ўвогуле як марфемы – на аснове адных і тых жа прынцыпаў, прычым як для выдзялення афікса, так і для выдзялення кораня (невыводнай асновы або ўвогуле больш проста асновы) дастаткова аднаго рада слоў, што адпавядае пэўным патрабаванням” [109, с. 25]. Адпаведна для членення слова дастаткова станоўчай выдзяляльнасці толькі адной з частак, а другую частку, што застаецца, таксама трэба лічыць марфемай. “Пры гэтым наяўнасць значэння ў аднаго з гукавых адрэзкаў будзе сведчыць пра наяўнасць значэння і ў другога, а адсутнасць значэння ў аднаго з іх – пра адсутнасць яго і ў другога” [109, с. 23].

Так, А. І. Смірніцкі прапаноўвае прынцып “астаткавай выдзяляльнасці” марфем, які, на думку Л. В. Рацыбурскай, “дазваляе абгрунтаваць наяўнасць як адзінкавых афіксаў, калі яны далучаны да каранёў, што сустракаюцца ў іншых словах, так і адзінкавых каранёў, калі яны злучаны з паўтаральнымі афіксальнымі часткамі” [78, с. 28]. У словах *маліна*, *смородина* А. І. Смірніцкі тлумачыць значэнне адрэзка *-ин-* наступным чынам: “У асновах гэтых слоў ёсць агульны для іх гукавы адрэзак *-ин-*; разам з тым абодва словы абазначаюць ягады, гэта значыць, адносяцца да прадметаў, якія валодаюць вядомымі агульнымі для іх прыметамі, да прадметаў аднаго класа. Таму агульны для гэтых асноў гукавы адрэзак *-ин-* уяўляецца не выпадкова аднолькавым у іх, а асэнсавана аднолькавым: ён напаяўняецца пэўным зместам, значэннем ‘ягада’ і тым самым аказваецца марфемай” [109, с. 23]. Калі ў словах *маліна*, *смородина* адрэзак *-ин-* мае значэнне ‘ягада’, то *мал-* і *смород-* абазначаюць “тое ў *маліне* і *смородіне*, што адрознівае іх адзін ад аднаго і ад іншых ягад” [109, с. 24]. Такім чынам, А. І. Смірніцкі прызнае існаванне як унікальных афіксаў, так і ўнікальных каранёў, паколькі для членення

слова дастаткова аднаго рада слоў, суадносных або па карані, або па афіксе.

Погляд А. І. Смірніцкага на члянэнне слова падтрымліваюць і іншыя лінгвісты, у прыватнасці Л. П. Крысін [42]. Аднак, пагаджаючыся з магчымай астаткавай выдзяляльнасцю адзінкавых частак слова ў каранёвай і афіксальнай пазіцыі, не ўсе даследчыкі лічаць адзінкавыя часткі марфемамі. Напрыклад, В. С. Гімпелевіч адмаўляе наяўнасць уніфіксаў: “Статус астаткавага элемента асновы нельга вызначыць як марфемны” [18, с. 198].

Некаторыя прадстаўнікі супастаўляльнага метаду, адмаўляючы ўнікальнасць афіксаў, прызнаюць унікальнасць каранёў. А. С. Кубракова, напрыклад, сцвярджае, што “дакладнай выдзяляльнасці хаця б аднаго элемента ў форме дастаткова для таго, каб лічыць яе члянмай у цэлым” [43, с. 83]. У той жа час даследчыца адзначае дэфектную члянмасць слоў з астаткавымі часткамі і называе апошнія квазіморфамі: “Квазіморфы – гэтыя словы, якія валодаюць прыметамі ўмоўнай або дэфектнай члянмасці, уключаюць побач са звычайнымі морфамі нейкія адзінкі, што функцыянуюць паралельна з марфемнымі адзінкамі, але па тых ці іншых прычынах не дасягаюць статусу паўнацэннага морфа” [43, с. 84].

На думку А. А. Земскай, адзінкавыя адрэзкі “са складу слова выдзяляюцца, таму што частка, якая папярэднічае ім, сустракаецца з тым жа значэннем у іншых словах” [35, с. 54]. Разам з тым даследчыца адзначае спецыфічны характар такіх марфем, прызнаючы існаванне ў мове ўнікальных каранёў і адмаўляючы марфемны статус унікальных афіксальных частак: “Адно з асноўных прынцыповых адрозненняў паміж афіксальнымі і каранёвымі марфемамі – абавязковая паўтаральнасць першых у словах, што з’яўляюцца аналагічна ўтворанымі і валодаюць агульным элементам значэння, і абываюцца да гэтай якасці другіх. Іншымі словамі, існуюць карані, якія паўтараюцца ў многіх словах, і карані, якія сустракаюцца толькі ў адным слове, але няма і не можа быць суфіксаў і прыставак, што сустракаюцца толькі ў адным слове” [35, с. 39]. Гаворачы пра адзінкавыя карані, А. А. Земская мае на ўвазе галоўным чынам свабодныя карані.

Услед за А. А. Земскай А. М. Ціханаў таксама лічыць, што “прымета паўтаральнасці ахоплівае толькі афіксальныя марфемы (прыстаўкі, суфіксы, канчаткі). Карані ж могуць сустракацца ў радзе слоў (напр., *винт*, *винтик*, *винтовой*, *винтит*, *завинтит*, *винтообразный* і г. д.), але могуць быць і адзінкавымі (напр., *авеню*,

варьётэ, боа́, бюро́ (стол), цеце́, ве́дь, вдруг), у складзе іншых лексем не паўтараюцца” [118, с. 18].

Іншыя прадстаўнікі супастаўляльнага падыходу да выдзялення марфем, наадварот, адмаўляюць непаўтаральныя карані і прызнаюць паўтаральныя афіксы. Так, на думку І. Р. Міласлаўскага, у словах тыпу *бужані́на* “каранёвая частка наўрад ці можа разглядацца як элемент, які мае самастойнае значэнне”, а ў словах тыпу *малі́ны* “вельмі праблематычная наяўнасць самастойнага значэння і кораня, і суфікса” [58, с. 25]. Слова ж з адзінкавымі афіксамі (тыпу *шклё́рус*) “раскладаюцца на такія часткі, кожная з якіх можа мець самастойнае значэнне” [58, с. 25].

Такім чынам, у лінгвістычнай літаратуры існуюць розныя погляды на наяўнасць у лексічных адзінках унікальных афіксаў і ўнікальных каранёў, што залежыць ад разумення паняцця “марфема”, вызначэння яе асноўных прымет, а таксама ад прынцыпаў выдзялення марфем у цэлым [88, с. 139; 94, с. 112; 101, с. 69]. У нашым даследаванні пры вычлененні ў словах унікальных марфем улічваюцца абодва прынцыпы выдзялення марфем: і словаўтваральны, і супастаўляльны (фармальна-структурны).

1.2. Члянiмасць i вытворнасць слоў з унікальнымi марфемамi

Праблеме члянiмасцi слоў з унікальнымi марфемамi прысвечаны працы А. А. Рэфармацкага [80], А. А. Земскай [32, 33], Н. А. Янка-Трыніцкай [157, 158], М. В. Панова [68, 69], А. М. Пяшкоўскага [72], А. І. Смірніцкага [109] і іншых даследчыкаў [19, 22, 31, 47, 127, 132, 147].

Так, А. А. Рэфармацкі адзначае, што “ў мове iснуе градацыя члянiмасцi слоў, якая абумоўлена многiмi прычынамi” [80, с. 11].

Па словах А. А. Земскай, “члянiмымi з’яўляюцца асновы, хаця б адна частка якіх паўтараецца ў якіх-небудзь iншых асновах, суадносных з гэтай па значэннi” [33, с. 3]. Такой жа думкi прытрымліваецца Н. А. Янка-Трыніцкая: “Члянiмасць асновы грунтуецца перш за ўсё на наяўнасцi ў розных словах (асновах) тоеснага (або падобнага з прычыны магчымасцi заканамерных марфалагiчных варыянтаў) у фанематычных адносінах адрэзка з тым жа значэннем. Iншымi словамi, падставай для члянiмасцi з’яўляецца паўтаральнасць пэўных паслядоўнасцей фанем з аднолькавым зместам” [157, с. 534].

А. А. Земская вылучае наступныя фактары, што ўплываюць на ступень члянiмасцi слова на марфемы: “1) аснова ўжываецца свабодна

або звязана; 2) афікс паўтаральны або ўнікальны; 3) афікс па значэнні падобны або не падобны да іншых афіксаў тэўнай мовы; 4) звязаны карань паўтаральны або ўнікальны; 5) афікс ужываецца або не ўжываецца са свабоднымі каранямі” [110, с. 267].

Традыцыйная канцэпцыя ступеней члянیمасці слова будзеца на тым, што не ва ўсіх словах назіраецца поўная і рэгулярная суадноснасць з іншымі словамі на аснове наяўнасці ў іх агульных каранёў і афіксаў. Як адзначае Н. А. Янка-Трыніцкая, “члянiмыя асновы могуць валодаць якасцю члянiмасці ў рознай ступені ў залежнасці ад структуры слова і суадносін яго частак на фоне ўсёй словаўтваральнай сістэмы мовы; пераходнай мяжы паміж члянiмымі і нечлянiмымі асновамі няма, паколькі мінімальная ступень члянiмасці мяжуе з нечлянiмасцю” [157, с. 534].

У лінгвістычнай літаратуры прадстаўлены дастаткова падрабязныя класіфікацыі ступеней члянiмасці слоў. Напрыклад, М. В. Панюк прапануе 15-ступенную матрыцу [69]. Па словах Н. А. Янка-Трыніцкай, “ступені члянiмасці фарміруюцца перш за ўсё ў залежнасці ад таго, адна або абедзве (усе) значымыя часткі асновы паўтараюцца ў іншых словах з тым жа значэннем” [157, с. 535]. У адпаведнасці з гэтым даследчыца выдзяляе двухбаковую і аднабаковую супастаўляльнасць члянiмых асноў: “Калі абедзве значымыя часткі асновы сустракаюцца ў іншых словах з тым жа значэннем, можна гаварыць пра двухбаковую супастаўляльнасць; калі толькі адна са значымых частак асновы сустракаецца ў іншых словах з тым жа значэннем, можна гаварыць пра аднабаковую супастаўляльнасць” [157, с. 535]. У класіфікацыі ступеней члянiмасці, прапанаванай А. А. Земскай, таксама ўлічваецца свабоднасць / звязанасць каранёвай марфемы [110].

Улічваючы вышэйадзначаныя класіфікацыі слоў па ступені іх члянiмасці, шкалу ступеней члянiмасці ў агульным выглядзе можна прадставіць наступным чынам.

Максімальную ступень члянiмасці маюць словы з двухбаковай супастаўляльнасцю – па каранёвым і афіксальным радах: параўн.: *лётчык* – *лёт-а-ць* і *гру́з-чык*. Як бачым, і карань (аснова), і афікс у слове выдзяляюцца. Сюды ж адносяцца і лексічныя адзінкі са звязанымі каранямі: *уключыць* – *выключыць* і інш.

Меншая ступень члянiмасці назіраецца ў словах, якія ўваходзяць толькі ў адзін рад суадносін – са словамі з тоесным каранем або са словамі з тоесным афіксам. Члянiненне слоў на марфемы з аднабаковай супастаўляльнасцю па каранёвым радзе ўскладняецца тым, што

афіксальная частка з’яўляецца ўнікальнай, семантычна аслабленай. Словы з адзінкавымі афіксамі адрозніваюцца ў залежнасці ад наяўнасці або адсутнасці семантычных аналагаў сярод неўнікальных афіксаў (*пап-аддз-я* і *кавал-іх-а*).

Мінімальная ступень чляннасці адзначаецца ў словах з аднабаковай супастаўляльнасцю па афіксальным радзе (*буж-анін-а*, *мал-ін-ы*). У такіх выпадках выдзяленне кораня носіць астаткавы, а вычлененне афікса – дастаткова ўмоўны характар і абапіраецца толькі на агульнасць яго семантыкі ў радзе слоў з фармальна тоеснымі афіксамі. Пры гэтым словы з астаткавым коранем маюць розную ступень чляннасці ў залежнасці ад спалучальнасці гэтага афікса ў іншых словах з паўтаральным (параўн. *буж-анін-а* і *сал-анін-а*) або адзінкавым (*мал-ін-ы*, *кал-ін-а*) коранем.

Апошняю ступень чляннасці маюць нечлянныя або адвольна члянныя словы (*качагяр*, *кенгуру*).

Такім чынам, вучоным, разглядаючы ступені чляннасці слоў, лексемы з унікальнымі марфемамі выдзяляюць у асобную групу. “Словы, якія змяшчаюць уніфіксы або унірадыксоіды, уваходзяць у адзін рад суадносін – слоў з той жа асновай або слоў з тым жа афіксам – і валодаюць астаткавай чляннасцю, таму што адна з частак такіх слоў выдзяляецца не па яе суадносінах з такой жа часткай у іншых словах, а як астатак ад выдзялення суседняга морфа. Месца астаткавага сегмента ў адносінах да “паўнацэннага” морфа вызначае яго ролю ў слове. Калі ў слове ёсць свабодны корань, яго левы сусед з’яўляецца прэфіксам (*ра́-дуга*), а правы – суфіксам (*почт-альбо́н*). Калі ж у слове ёсць “паўнацэнны” суфікс, яго левы “дэфектны” сусед з’яўляецца радыксоідам (*мал-і́на*). Калі ў слове выдзяляецца “паўнацэнны” прэфікс, яго правы сусед з’яўляецца радыксоідам (*раз-у́-ть*)” [110, с. 266–267].

Прывядзём прыклады слоў з астаткавай чляннасцю ў парадку паслаблення чляннасці (табл. 1.2).

Табліца 1.2. Чляннасць слоў з унікальнымі марфемамі

Ступень чляннасці	Словы з унікальнымі марфемамі	Наяўнасць / адсутнасць утваральнай асновы	Наяўнасць / адсутнасць марфемы з аналагічным значэннем
1	<i>Пап-аддз-я</i>	<i>Поп</i>	<i>Кавал-іх-а (кава́ль)</i>
2	<i>Буж-анін-а</i>	–	Параўн. <i>Сал-анін-а (са́ла)</i>
3	<i>Мал-ін-ы</i>	–	Параўн. <i>Кал-ін-а (-)</i>

Як вядома, паняцце члянiмасцi слова звязана з паняццем вытворнасцi. Словы з унiкальнымi марфемамi па-рознаму ацэньваюцца лiнгвістамi з пункта погляду iх вытворнасцi [20, 29, 30, 44, 63, 82, 117, 122, 148, 166, 167]. Адны даследчыкi лiчаць такiя словы невытворнымi, другiя прызнаюць адзiнкавыя часткi паказчыкамi вытворнасцi. Так, А. М. Цiханаў вытворнасць слоў з унiкальнымi афiксальнымi часткамi тлумачыць тым, што пры такiх лексiчных адзiнках “заўсёды ёсць невытворныя словы, якiя выступаюць для iх у якасцi матывавальных асноў. Значыць, непаўтаральныя элементы ў iх заўсёды звязаны з каранямi, якiя паўтараюцца. Паўтаральнасць кораня i забяспечвае iх сэнсавую дакладнасць i выразнасць, дакладную семантычную члянiмасць iх. Корань выступае як носбiт базавага значэння, адсылае да семантыкi ўтваральнага слова” [118, с. 24]. Атрымліваецца, што словы з унiкальнымi элементамi з’яўляюцца вытворнымi, матываванымi адзiнкамi мовы, якiя i па форме, i па семантыцы звязаны са сваiмi ўтваральнымi, абумоўлены iмi, залежаць ад iх. Толькi вытворнасць iх аформлена нестандартна, дакладней, недааформлена [101].

Такiм чынам, словы з унiкальнымi афiксамi трэба прызнаць вытворнымi, паколькi яны адпавядаюць асноўным патрабаванням да вытворных слоў: маюць утваральную аснову, якой семантычна матывуюцца, i з’яўляюцца больш складанымi ў структурных адносінах [95].

1.3. Класiфікацыя ўнiкальных марфем

Як ужо адзначалася, усе марфемы сучаснай беларускай мовы падзяляюцца на каранёвыя i афiксальныя. Адным з асноўных крытэрыяў, па якiм каранёвыя i афiксальныя марфемы супрацьпастаўляюцца памiж сабой, з’яўляецца семантычны крытэрыі.

Каранёвыя марфемы сваёй семантыкай у большай ступенi суаднесены з аб’ектыўнай рэчаіснасцю. Лічыцца, што карань мае канкрэтнае, рэчыўнае значэнне i тым самым уносіць у семантыку слова iндыўдуальны пачатак. Зразумела, значэнне кораня можа быць не толькi канкрэтным (*дом, краіна*), але i абстрактным (*сўтнасць, устойлівасць*), аднак абстрактнасць каранёвай семантыкi такiх слоў прадвызначана суаднесенасцю кораня з аб’ектыўнасцю.

Афiксы ж у цэлым валодаюць больш абагульненым значэннем, хоць гэта не выключае наяўнасцi канкрэтнай семантыкi ў некаторых з

іх: напрыклад, суфікс *-ін-* у словах *бараніна*, *каніна*, *свініна* і інш. Афікс суадносіць вытворнае слова з рэчаіснасцю толькі праз пасрэдніцтва каранёвай марфемы (у слове *бярэ́знік* суфікс *-нік* абазначае сукупнасць прадметаў як адно цэлае, на што ўказвае карань *бярэз-*). Адзін і той жа афікс аб'ядноўвае словы з рознымі каранямі на аснове агульнасці ўжо не лексічнага, а словаўтваральнага значэння (*бярэ́знік*, *асі́ннік*, *сасо́ннік* і г. д.). У адрозненне ад караня афікс валодае меншай выразнасцю значэння. Такая “непаўназначнасць” афіксальнай марфемы дазваляе ёй далучацца да слоў з адпаведнай семантыкай і ўдзельнічаць у фарміраванні новага лексічнага значэння вытворнага слова. Менавіта гэты аспект дае магчымасць адмежаваць афіксальнае слова ад складанага, якое характарызуецца большай выразнасцю значэння.

Як бачым, каранёвыя і афіксальныя марфемы адрозніваюцца паміж сабой перш за ўсё характарам семантыкі. Аднак значэнне ўнікальнага афікса ў сувязі з яго абмежаванай спалучальнасцю быццам бы пазбаўлена той абагульненасці, якая ўласцівая рэгулярнаму афіксу, што паўтараецца ў радзе слоў у спалучэнні з рознымі ўтваральнымі асновамі. У сувязі з гэтым размежаванне каранёў і афіксаў у тых выпадках, калі яны з'яўляюцца ўнікальнымі, уяўляе пэўныя цяжкасці [99, 101]. Разам з тым “пры ўсёй сваёй звязанасці значэнне нерэгулярных афіксаў з'яўляецца фактам цалкам рэальным і выразным, таму што словы, якія іх змяшчаюць, існуюць у моўнай сістэме як пэўныя элементы словаўтваральных гнёздаў, семантычных палёў і лексіка-граматычных катэгорый” [141, с. 143]. Таму семантыка адзінкавага афікса можа супастаўляцца з семантыкай рэгулярнага афікса і падводзіцца пад тое абагульненае значэнне, якое ўласцівая рэгулярным мадэлям.

Паколькі ўнікальныя афіксы звычайна маюць семантычныя аналагі сярод афіксаў неўнікальных, то пры размежаванні ўнікальных афіксаў і ўнікальных каранёў Л. В. Рацыбурская прапаноўвае выкарыстоўваць парадыгматычны крытэрыі, “заснаваны на наяўнасці / адсутнасці ў адзінкавай часткі семантычных аналагаў сярод афіксаў сучаснай рускай мовы” [78, с. 83]. Атрымліваецца, што наяўнасць у пэўнай адзінкавай часткі семантычнага аналага сярод неўнікальных афіксаў сведчыць пра афіксальны статус гэтай часткі; адсутнасць такога аналага сведчыць на карысць каранёвага статусу гэтай адзінкавай часткі. У нашым даследаванні таксама выкарыстоўваецца парадыгматычны крытэрыі размежавання ўнікальных афіксаў і ўнікальных каранёў.

Такім чынам, унікальныя марфемы, што вылучаюцца ў словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы, падзяляюцца на ўнікальныя афіксальныя марфемы, або уніфіксы, і ўнікальныя каранёвыя марфемы, або унірадыксоіды. Для большай нагляднасці адлюструем гэта ў выглядзе мал. 1.1.

Мал. 1.1. Агульная класіфікацыя ўнікальных марфем

Унікальныя афіксальныя і каранёвыя марфемы прадстаўлены пэўнымі падгрупамі. Разгледзім больш падрабязна віды ўнікальных марфем.

Унікальныя афіксальныя марфемы (уніфіксы) – гэта адзінкавыя непаўтаральныя афіксы, г. зн. афіксы, якія выдзяляюцца толькі ў адным слове (і яго вытворных) і не вычляняюцца ў іншых. Такія марфемы ўдзельнічаюць у працэсе словаўтварэння толькі адзін раз.

У працах многіх даследчыкаў размяжоўваецца фармальная і семантычная ўнікальнасць афіксаў. Так, М. М. Янцанецкая адрознівае афіксы, адзінкавыя па форме, і афіксы, адзінкавыя па значэнні [160]. А. А. Земская выдзяляе афіксальныя часткі, унікальныя па форме і ўнікальныя па форме і значэнні [35].

Да ўнікальных па форме афіксаў Л. В. Рацыбурская адносіць, напрыклад, суфіксы **-адзь-я**, **-арый** у словах *пападзь-я*, *каментарый*. У беларускай мове ў лексемах *пападдз-я*, *каментарый* выдзяляюцца адпаведна суфіксы **-аддз-я**, **-арый**. Пры такім падыходзе ўнікальнасць афіксаў звязваецца перш за ўсё з унікальнасцю іх формы. А паколькі ўнікальныя афіксы ў цэлым сустракаюцца толькі ў адным слове, то ўнікальныя па форме афіксы можна ахарактарызаваць як афіксы, якія не маюць аналагічных фанемных афіксальных спалучэнняў у іншых словах. Разам з тым, калі зыходзіць з гэтага азначэння, трэба размяжоўваць суфіксы ў словах *пападдз-я* і *каментарый*. Суфікс **-аддз-я** сапраўды не мае фармальных аналагаў сярод афіксальных марфем сучаснай беларускай мовы, але гэтага нельга сказаць пра суфікс **-арый**: параўн. *інструмент-арый*. Тоеснасць суфіксаў з фармальнага боку ў словах *каментарый* і *інструментарый*, аднак, не азначае іх суфіксальнай тоеснасці ў цэлым, паколькі іх семантыка не з'яўляецца

тоеснай. Пра фармальную ўнікальнасць суфікса **-арый** у слове **каментáрый** можна гаварыць, калі разглядаць яго на фоне не ўсіх суфіксаў мовы, а толькі суфіксаў з блізкай семантыкай – з сумяшчальным значэннем працэсу і выніку дзеяння (параўн. **камент-áрый** і **тлумач-éнн-е**, **паясн-éнн-е**). Можна сказаць, што суфікс **-addз-я** ў слове **папаaddз-я** ўнікальны па форме на фоне ўсіх іншых суфіксаў мовы, гэта значыць, **абсалютна ўнікальны**, а суфікс **-арый** у слове **каментáрый** унікальны па форме толькі на фоне семантычна тоесных суфіксаў, гэта значыць, **адносна ўнікальны**. Такім чынам, з’яўляецца мэтазгодным размяжоўваць абсалютна і адносна ўнікальныя па форме афіксы.

Падзел унікальных па форме афіксаў на абсалютна і адносна ўнікальныя з’яўляецца істотным для размежавання ўнікальных і неўнікальных афіксаў і ўстанаўлення ступені іх унікальнасці. Калі ў афіксаў, абсалютна ўнікальных па форме, пры наяўнасці семантычных аналагаў – блізкіх па семантыцы да неўнікальных афіксаў (параўн.: **пап-addз-я** і **кавал-ix-a**) – адсутнічаюць фармальныя аналагі (суфікс **-addз-я** ў беларускай мове вычляняецца толькі ў слове **папаaddз-я**), то ў афіксаў, адносна ўнікальных па форме, ёсць як семантычныя (параўн.: **камент-áрый** і **тлумач-éнн-е**), так і фармальныя (параўн.: **камент-áрый** і **інструмент-áрый**) аналагі. Таму адносна ўнікальныя па форме афіксы адрозніваюцца ад неўнікальных у меншай ступені, чым афіксы, абсалютна ўнікальныя па форме.

Побач з афіксамі, унікальнымі па форме, даследчыкі выдзяляюць афіксы, унікальныя па семантыцы. Калі фармальная ўнікальнасць афіксаў разумеецца лінгвістамі ў асноўным аднолькава – як адсутнасць у мове тоесных па форме афіксаў, то ў разуменні семантычнай унікальнасці існуюць разыходжанні. Напрыклад, М. М. Янцанецкая разглядае семантычную ўнікальнасць афіксаў на фоне значэнняў фармальна тоесных афіксаў слоў пэўнага словаўтваральнага тыпу: “значэнне, што выражаецца семантычна ўнікальным афіксам, адсутнічае ў фармальна тоесных афіксах слоў пэўных словаўтваральных тыпаў; семантычная ўнікальнасць афіксаў тым самым з’яўляецца адноснай: значэнне таго ці іншага афікса ўнікальнае на фоне не ўсіх афіксальных значэнняў, а толькі значэнняў тоесных па форме афіксаў слоў, што ўваходзяць у разрад, да якога магло б адносіцца па сваіх фармальных прыметах і слова з пэўным афіксам” [160, с. 56].

А. А. Земская выдзяляе ўнікальныя значэнні адзінкавых частак слова ў пазіцыі афіксаў з усёй колькасці моўных афіксальных значэнняў. Унікальным па форме афіксам “можна надаць значэнне, якое

выражаецца ў мове афіксальна” (параўн.: *пап-аддз-я* і *кавал-іх-а*), унікальным па семантыцы афіксам “такога значэння надаць нельга” (*пашт-ішт*, *шкл-ярус*) [35, с. 56].

Такім чынам, калі фармальна ўнікальнасць афіксаў можа быць як абсалютнай, так і адноснай, то іх семантычная ўнікальнасць з’яўляецца ў асноўным адноснай. Адназначна вызначаюцца:

- афіксы, абсалютна ўнікальныя па форме,
- афіксы, адносна ўнікальныя па форме,
- афіксы, адносна ўнікальныя па семантыцы.

Афіксы апошніх двух відаў цесна звязаны паміж сабой. У сувязі з гэтым Л. В. Рацыбурская падзяляе ўсе ўнікальныя афіксальныя марфемы на дзве групы:

1. Абсалютна ўнікальныя афіксы (па форме), напрыклад, *пашт-ішт*, *шкл-ярус* і інш.;

2. Адносна ўнікальныя афіксы (па форме і значэнні), напрыклад, *камент-іры* і *інструмент-іры* [78, с. 103].

Аднак межы паміж гэтымі групамі, як і паміж унікальнымі і неўнікальнымі афіксамі, з’яўляюцца дастаткова рухомымі.

У нашым даследаванні прынята такая ж класіфікацыя ўнікальных афіксальных марфем: абсалютна ўнікальныя і адносна ўнікальныя афіксы.

Як ужо адзначалася вышэй, сярод унікальных афіксальных марфем асноўную колькасць складаюць суфіксы (*мяц-эліц-а*, *зл-ыдзень*, *маск-арэд* і г. д.), прэфіксаў і конфіксаў значна менш (*палі-сэд*, *ба-рэльеф*, *пабрац-ім* і некаторыя іншыя). У дачыненні да конфікса трэба адзначыць, што гэта не самастойная марфема, а спалучэнне афіксальных марфем у працэсе словаўтварэння. Своеасабліваць такіх утварэнняў у тым, што афіксы выкарыстоўваюцца адначасова, у адным словаўтваральным акце, а не паслядоўна, “тым самым “падмацоўваюць” словаўтваральныя магчымасці адзін другога” [138, с. 33].

Назіраюцца таксама адзінкавыя выпадкі, калі ўнікальным з’яўляецца інтэрфікс. Прывядзём некаторыя прыклады.

1. Інтэрфікс *-у-* ў складаных лексемах тыпу *дв-у-коссэ*, *дв-у-крон’е* і інш., першай часткай якіх з’яўляецца аснова ўласнаколькаснага лічэбніка *дв-а*. Як бачым, інтэрфікс *-у-* ўжываецца толькі пасля асновы лічэбніка *дв-а* (параўн. інтэрфікс *-і-*, што ўжываецца пасля асноў не аднаго, а некалькіх лічэбнікаў: *пяц-і-годдзе*, *шасц-і-годдзе*).

2. Інтэрфікс *-ух-* у складаных словах тыпу *дв-ух-галасы*, *дв-ух-горбы* і інш., першай часткай якіх з’яўляецца аснова ўласнаколькаснага лічэбніка *дв-а*. Як бачым, інтэрфікс *-ух-* ужываецца толькі пасля асновы

лічэбніка *дв-а* (параўн.: інтэрфікс *-ох-*, што ўжываецца пасля асноў не аднаго, а некалькіх лічэбнікаў: *тр-ох-галóсы*, *чатыр-ох-галóсы*) [96].

Такім чынам, унікальнасць інтэрфіксаў *-у-* і *-ух-* у даным выпадку абумоўлена іх спалучальнасцю толькі з адной словаўтваральнай асновай – *дв*¹.

Акрамя абсалютна і адносна ўнікальных афіксаў трэба адзначыць яшчэ адзін від унікальных афіксальных марфем.

У сучаснай беларускай мове ёсць такія марфемы, якія выдзяляюцца ў пэўным значэнні ў назоўніках мужчынскага роду і толькі адзін раз у такім жа значэнні вычляняюцца ў назоўніку жаночага роду. Напрыклад, адушаўленыя назоўнікі мужчынскага роду, што абазначаюць асобу паводле пэўнай прыметы, утвараюцца ад прыметнікаў пры дапамозе суфікса *-ун* са значэннем носьбіта прыметы: *весял-ўн* (разм.), *таўст-ўн* (разм.), *хітр-ўн* і інш. Такім чынам, суфікс *-ун* у назоўніках мужчынскага роду з’яўляецца рэгулярным. З другога боку, ёсць толькі адна лексічная адзінка жаночага роду з такім жа значэннем – назоўнік *прыгаж-ўн-я*, калі яго разглядаць як суфіксальнае вытворнае ад асновы прыметніка *прыгóж-ы* [4, с. 279]. У такім выпадку суфікс *-ун-я* з’яўляецца ўнікальным у пэўным значэнні. Калі ж гэтае слова матываваць назоўнікам *прыгажўн* (як правіла, назвы асоб жаночага полу ўтвараюцца ад назваў асоб мужчынскага полу), то ў ім флексія *-я* выражае і граматычнае, і словаўтваральнае значэнне.

Можа адбывацца і наадварот: марфема рэгулярна выдзяляецца ў пэўным значэнні ў назоўніках жаночага роду і толькі адзін раз – у назоўніку мужчынскага роду. Напрыклад, назоўнікі жаночага роду са значэннем персанальнасці ўтвараюцца ад назоўнікаў пры дапамозе суфікса *-ніц-а*: *даўж-ніц-а*, *кльóч-ніц-а* і інш. І толькі адна лексема мужчынскага роду з такім жа значэннем утвараецца ад дзеяслова (*вазі-ць*) пры дапамозе суфікса *-ніц-а* – *ваз-ніц-а* [50–53].

Унікальнасць такога тыпу назавём *граматычнай* [87, с. 123–124].

Такім чынам, пад унікальнай афіксальнай марфемай мы разумеем такую марфему, якая вычляняецца ў адным пэўным слове (і яго вытворных) або рэалізуе спецыфічную словаўтваральную семантыку толькі ў адным слове і не паўтараецца ў іншых лексемах.

¹ Магчыма іншая інтэрпрэтацыя ўнікальнага статусу інтэрфіксаў *-у-* і *-ух-*: іх можна разглядаць як унікальныя морфы адной неўнікальнай інтэрфіксальнай марфемы *-у-/-ух-/-ох-*, у якой морфы *-у-* і *-ух-* з’яўляюцца ўнікальнымі, а *-ох-* – неўнікальным.

У адпаведнасці з гэтым мы размяжоўваем наступныя аспекты ўнікальнасці афіксальных марфем:

1) фармальны – марфема з’яўляецца ўнікальнай, калі яна выдзяляецца толькі ў адным слове (і яго вытворных) і не паўтараецца ў іншых лексічных адзінках: *пап-аддз-я*, *шкл-ярус*. Гэта абсалютна ўнікальныя афіксы.

2) семантычны – неўнікальная (паўтаральная) марфема, якая з’яўляецца ўнікальнай па сваёй словаўтваральнай семантыцы толькі ў адным вытворным слове: *камент-а́рый*. Гэта адносна ўнікальныя афіксы.

3) граматычны – неўнікальная (паўтаральная) марфема, якая з’яўляецца ўнікальнай у тым выпадку, калі яна адзін раз вычляняецца ў пэўным значэнні ў слове толькі пэўнага роду: *прыгаж-у́н-я*, *ваз-ні́ц-а*. Гэта граматычна адносныя ўнікальныя афіксы.

У сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння ёсць словы, што маюць у сваім складзе прамежжавыя гукавыя комплексы, якія знаходзяцца паміж коранем (або асновай) і суфіксам і характарызуюцца адсутнасцю значэння. У навуковай літаратуры існуюць розныя тэрміны для абазначэння такіх элементаў: пустыя марфемы, звязчныя марфемы, “устаўкі”, “пракладкі”, інтэрфіксы. У нашым даследаванні выкарыстоўваецца тэрмін “інтэрфікс”.

У многіх працах па словаўтварэнні інтэрфіксы як асобныя структурныя элементы слова не выдзяляюцца, а разглядаюцца ў структуры складаных суфіксаў як фармантныя варыянты. Так, інтэрфіксы не маюць самастойнага значэння, яны толькі злучаюць марфемы ў слове. Такі падыход дае магчымасць вычляняць у лексічных адзінках унікальныя морфы ў межах неўнікальных марфем.

Морф – гэта “рэалізацыя марфемы ў канкрэтным слове ці словаформе” [112, с. 83]. Такім чынам, морф з’яўляецца “канкрэтным моўным увасабленнем абстрактнай, абагульненай моўнай адзінкі – марфемы” [39, с. 48].

У структуры слова могуць адбывацца пэўныя марфаналагічныя змены, сярод якіх выдзяляюцца лінейныя і нелінейныя пераўтварэнні.

Нелінейныя марфаналагічныя змены не ўлічваюцца пры вызначэнні статусу марфемы (морфа), паколькі ўяўляюць сабой “механізм марфемнага вар’іравання і ўзаемнага прыстасавання марфем пры іх спалучэнні ў слове” [39, с. 52]. Да такіх пераўтварэнняў адносяцца чаргаванне (*скака́ць* – *скачо́к*, *пагража́ць* – *пагро́за*) і змена націску (*го́лас* – *безгадо́сы*, *трапята́ць* – *трапяткі́*).

Лінейныя марфаналагічныя змены, наадварот, улічваюцца пры вызначэнні статусу ўнікальных частак слоў, паколькі з’яўляюцца “механізмам узаемапрыстасавання, спалучэння ўтваральнай асновы і словазмяняльнага ці словаўтваральнага афікса, якія валодаюць прынцыпова рознымі марфаналагічнымі ўласцівасцямі” [39, с. 52]. Да лінейных пераўтварэнняў адносяцца ўсячэнне (*шыро́кі* – *шыры́ня*, *касці́ць* – *касё́ць*) і нарашчэнне (*пячы́* – *пяка́рня*, *ліць* – *ліве́нь*) асновы за кошт якога-небудзь адрэзка ў канцы яе.

Так, лінейныя марфаналагічныя змены (у даным выпадку нарашчэнні) вядуць да ўзнікнення ўнікальных афіксальных морфаў у межах адной марфемы. У якасці прыкладаў прывядзём наступныя ўнікальныя морфы.

1. Морф **-і́дск-і** ў прыметніку *персі́дскі*.

Прыметнік *персі́дскі* (‘які мае адносіны да Персіі, персаў’ [124, т. 4, с. 242]) утвораны ад назоўніка *перс* пры дапамозе морфа **-і́дск-і** са значэннем прыналежнасці да краіны, яе грамадзяніна (параўн. паўтаральны суфікс **-ск-і** ў словах *се́рбскі*, *чэ́шскі*, *манго́льскі* і інш.).

2. Морф **-ме́ннік** у назоўніку *пісьме́ннік*.

Назоўнік *пісьме́ннік* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘той, хто піша літаратурныя творы; той, для каго літаратурная дзейнасць з’яўляецца прафесіяй’ [124, т. 4, с. 260]. У “Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы” падаецца суфіксальны спосаб утварэння лексемы: ад асновы прыметніка *пісьме́нн-ы* з дапамогай суфікса **-ні́к** [4, с. 261]. Аднак *пісьме́ннік* – гэта не той, хто ‘умеа чытаць і пісаць; граматы’ [124, т. 4, с. 260], а той, хто піша. Аднак на назоўнік *пісьме́ннік* з пазіцыі сінхроннага словаўтварэння павінен разглядацца як утвораны ад асновы дзеяслова *піса́-ць* пры дапамозе морфа **-ме́ннік**, што мае значэнне працэсу дзеяння (параўн.: паўтаральны суфікс **-ні́к** у словах *выпу́скні́к*, *во́зні́к* і інш.) [87, с. 124].

3. Морф **-насьць** у назоўніку *жы́ўнасьць*.

Назоўнік *жы́ўнасьць* у сучаснай беларускай мове з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘жывыя істоты, часцей дробныя // дробная свойская жывёла’ [124, т. 2, с. 266]. Лексічная адзінка ўтворана ад асновы прыметніка *жыв-ы́* (адбылося чаргаванне *в/ў*) пры дапамозе морфа **-насьць** [4, с. 111] са зборным значэннем (параўн. паўтаральны суфікс **-асць** у словах *люднасьць*, *эднасьць* і інш.).

4. Морфы **-ылі́[j]-я** ў назоўніку *фла́тылія* і **-ылл-я** ў назоўніку *эскадры́лля*.

Назоўнік *фла́тылія* абазначае ‘1) злучэнне ваенных суднаў, прызначаных для дзеянняў на рэках, азёрах, у прыбярэжнай паласе мора; 2) атрад караблёў спецыяльнага прызначэння // вялікая колькасць

суднаў’ [124, т. 5, кн. 2, с. 140]. Слова з’яўляецца запазычаннем з французскай мовы (*flotille* [13, с. 350]) і ўтворана ад назоўніка *флот* пры дапамозе морфа **-ылі[j]-я** [3, с. 673] са зборным значэннем.

Назоўнік *эскадры́лля* (‘1) падраздзяленне ваеннай авіяцыі, якое складаецца з некалькіх звенняў самалётаў; 2) група лётчыкаў, якія ўваходзяць у склад такога падраздзялення; 3) перан., разм. пра вялікую колькасць птушак, рыб і пад.’ [124, т. 5, кн. 2, с. 475]) таксама запазычаны з французскай мовы (*escadrille*), паводле “Марфемнага слоўніка беларускай мовы” з’яўляецца невытворнай лексічнай адзінкай [3, с. 714]. Аднак, на нашу думку, з пазіцый сінхроннага словаўтварэння назоўнік *эскадры́лля* можа разглядацца як утвораны ад назоўніка *эска́дра* (‘буйное злучэнне ваенных караблёў ці самалётаў’ [124, т. 5, кн. 2, с. 475]). У такім выпадку ў слове вылучаецца морф **-ылл-я** са зборным значэннем.

Параўн. паўтаральны суфікс **-ы[j]-я** ў лексічных адзінках *кавалёрыя, артылёрыя* і інш.

5. Морф **-ыцянк-а** ў назоўніку *негрыця́нка*.

Назоўнік *негрыця́нка* (‘асноўная група карэннага насельніцтва трапічнай Афрыкі, якая характарызуецца цёмным колерам скуры, а таксама нашчадкі прадстаўнікоў гэтай групы, якіх прымусова вывезлі каланізатары ў Амерыку’ [124, т. 3, с. 356]) матывуецца словам *негр*, і ў ім выдзяляецца морф **-ыцянк-а** са значэннем жаночасці (параўн. паўтаральны суфікс **-к-а** ў словах *белару́ска, манго́лка, ара́бка* і інш.) [87, с. 124].

Унікальныя каранёвыя марфемы (унірадыксойды) – гэта карані, якія з’яўляюцца адзінкавымі, гэта значыць, вычляняюцца толькі ў адным слове і не паўтараюцца ў іншых лексічных адзінках.

У сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння выдзяляюцца наступныя віды ўнікальных каранёвых марфем:

1. *Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы*, якія не ўдзельнічаюць у акце словаўтварэння, паколькі яны з’яўляюцца невытворнымі і ад іх не ўтвараюцца новыя словы, напрыклад, *авеню́, аргалі́, дамáр-а, джoнк-а, кары́бу, кéчуа, лацарoні, лéгінс-ы, мулі́нэ, му́льд-а, нáнду, пюпiтp, тюрэ́, раба́тк-а, раві́лі, рагу́, сакé, сапeра́ві, тэквaнoб, тэ́кл-а, уік-энд, фрыга́н-а, фрык, фры́сбі, чахахбiлі, хура́л, эмба́рга, э́мбiент* і інш.

2. *Звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы*, сярод якіх вылучаюцца:

2.1. Унікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў, напрыклад, *бу́жeанiна, калiна, рабiна, малiны, бру́снiцы* і інш.

2.2. Прэпазіцыйныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў, напрыклад, *більдапарат*, *ва-банк*, *кардэбалёт*, *лаўн-тэніс*, *курносы* і інш.

2.3. Постпазіцыйныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў, напрыклад, *банкноты*, *кільсан*, *топлес*, *фрыцюр*, *белабрысы* і інш. [88, 98, 101, 103].

У лінгвістычнай літаратуры прадстаўлены яшчэ адзін падыход да вылучэння ўнікальных каранёвых марфем, сутнасць якога заключаецца ў наступным: унікальныя карані таксама, як і ўнікальныя афіксы, падзяляюцца на ўнікальныя па форме і ўнікальныя па значэнні. Найбольш поўна і выразна сутнасць гэтага падыходу, якога, дарэчы, прытрымліваецца і А. А. Земская, выкладзены М. М. Янцанцавай [160, с. 47].

Так, даследчыца лічыць адзінкавымі па форме карані ў словах *кал-ін-а*, *мал-ін-а*, *брусн-ік-а* і інш. Гэтыя словы, як правіла, дзеляцца на дзве часткі: 1) карань і 2) суфікс. Лексемы такога тыпу звычайна разглядаюцца як унікальныя ў цэлым. Сутнасць такіх унікальных каранёвых марфем даследчыца тлумачыць тым, што карань не можа быць суаднесены з іншымі яго фармальнымі варыянтамі, паколькі іх няма ў мове наогул. Таму ўнікальныя карані адрозніваюцца ад з'явы фармальнага вар'іравання караня (*Данія* – *дацкі*). Такія каранёвыя марфемы ёсць і ў беларускай мове: *кал-ін-а*, *мал-ін-ы*, *брусн-іц-ы*.

Унікальныя карані, як правіла, выражаюць пэўны змест, які выяўляецца шляхам параўнання з аналагічнымі лексічнымі адзінкамі з выразнай унутранай матывацыяй, гэта значыць, сэнсавы змест звязанай унікальнай каранёвай марфемы можна выявіць на фоне іншых слоў таго ж словаўтваральнага тыпу, у якіх матывавальныя сувязі добра прасочваюцца. Напрыклад, значэнне слова *чарніцы* 'чорныя ягады', матывавальная аснова якога выражае колер, дае магчымасць разумець слова *брусніцы* як 'чырвоныя ягады'.

Паколькі ўнікальныя карані з'яўляюцца абсалютна звязанымі, то сэнсавы змест іх можа быць вызначаны толькі прыблізна, таму што члянмасць слоў з такімі звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі ў невытворных словах усведамляецца ў меншай ступені, чым члянмасць слоў з унікальнымі афіксальнымі марфемамі.

Больш выразна значэнне ўнікальнай па форме асновы можа быць вызначана ў прэфіксальных утварэннях. Гэта тлумачыцца тым, што прэфіксы валодаюць больш канкрэтным значэннем (у параўнанні з суфіксамі), і таму іх словаўтваральныя сувязі, што характарызуюць рады

аднапрэфіксальных утварэнняў, з большай верагоднасцю сведчаць пра тоеснасць (сінанімічнасць) значэнняў звязаных з імі асноў. Далучэнне адной і той жа прыстаўкі да розных утваральных асноў па законе валентнасці магчымае толькі пры наяўнасці агульнага з ёю значэння ў кожнай з гэтых асноў. Гэта агульнае значэнне і можа разглядацца як значэнне фармальна адзінкавай асновы. Напрыклад, супастаўленне ў беларускай мове: *даканáць* – *дабіць*, *разары́ць* – *разбуры́ць* дае магчымасць семантычна атаясамліваць асновы *бі-ць* – **канá-ць*, *буры́-ць* – **ары́-ць*. Параўн. адпаведныя рускія пары: *доконáть* – *добы́ть*, *разори́ть* – *разбури́ть* і іх “матывавальныя” асновы *би-ть* і **конá-ть*, *бури́-ть* і **ори́-ть*. На гэтым прынцыпе заснавана ўжыванне прэфіксальных дзеясловаў з “невядомымі” каранямі ў гутарковай мове: *адчыкры́жыць* (разм.) (*адрэ́заць*) (параўн. *отчекры́житъ*), *заці́юкаць* (разм.) (*зашту́рхаць*) (параўн. *зати́юкать*) і інш.

Тым не менш і ў прэфіксальных, і ў суфіксальных утварэннях у аднолькавай меры адсутнічае фармальная замацаванасць матывавальных сувязей паміж “утваральным” і “вытворным” словам, таму што ўтваральнай адзінкі (у адзінстве яе формы і зместу), у прынцыпе, няма. Слова такога тыпу блізкія да з’явы, што называецца суплетыўным словаўтварэннем, якое па сваёй сутнасці “словаўтварэннем” не з’яўляецца.

“Адзінкавыя ўтваральныя асновы (карані) аб’ектыўна валодаюць толькі тым абагульненым значэннем, якое можа быць выведзена з афіксальнай (па прыродзе сваёй дастаткова абстрактнай) семантыкі на аснове “міжмарфемнай семантычнай валентнасці” [160, с. 49–50]. Канкрэтнае ж значэнне (матывавальная прымета) вызначаецца ў значнай меры суб’ектыўна. Так, фармальная ўнікальнасць караня прадвызначае абагульнены характар яго значэння.

Як ужо адзначалася вышэй, акрамя ўнікальных па форме каранёў, вылучаюцца карані, унікальныя па значэнні. Унікальныя па значэнні каранёвыя марфемы – гэта такія карані, што ўжываюцца толькі ў спалучэнні з аднымі і тымі ж афіксамі і не могуць рэалізаваць сваё значэнне ў іншым афіксальным акружэнні пры наяўнасці фармальна тоесных, але розных па семантыцы неўнікальных каранёў у іншых словах.

Да адзінкавых па значэнні ў рускай мове, напрыклад, адносяцца каранёвыя марфемы ў словах *огорóшить*, *сморóзитъ*, *раздракóнить* (параўн.: бел. *агарóшыць*, *змарóзіць* (разм.), *раздракóніць* (разм.)) [160, с. 50–51], а таксама *насобáчиться*, *расквáситься*, *втрéскается* і інш. [38,

с. 136, 138]. Слова з такімі каранёвымі марфемамі ёсць і ў беларускай мове: *насаба́чыца* (груб., фам.), *расквасіць* (разм.), *утрэ́скацца* (разм.). Гэтыя карані маюць у іншых словах фармальныя аналагі, але адрозніваюцца ад іх значэннем: параўнаем, напрыклад, *насаба́чыца* ('налаўчыца, прывыкнуць што-н. рабіць' [124, т. 3, с. 303]) і *саба́ка*; *ага́рошыць* ('уразіць, здзівіць чым-н. нечаканым; ашаламіць' [124, т. 5, кн. 2, с. 511]) і *га́рох*.

На думку М. М. Янцанецкай, "унікальны па змесце карань (аснова) звычайна ўзнікае на мяжы семантычнага вар'іравання, якое вядзе да парушэння яго семантычнай тоеснасці з іншымі каранёвымі марфемамі або асноўнымі ўтварэннямі таго ж гукавога афармлення" [160, с. 50]. Іншыя даследчыкі звязваюць семантычную спецыфіку такіх каранёў таксама з пераносным ужываннем слова і далейшай лексікалізацыяй новага значэння, з узнікненнем аманіміі [38, с. 139]; з развіццём аманіміі караня ва ўмовах рознага афіксальнага акружэння [27, с. 199–200].

Пытанне аб вытворнасці, матываванасці і чляннасці слоў з семантычна ўнікальнымі каранямі ў лінгвістычнай літаратуры вырашаецца па-рознаму. Некаторыя даследчыкі, у прыватнасці В. П. Ермакова, лічаць такія словы вытворнымі, маючы на ўвазе іх рэальнае ўтварэнне ў мінулым ад тых слоў, з якімі яны на сучасным этапе развіцця мовы суадносяцца толькі фармальна, і не прызнаюць іх матываванымі: "фармальна тоесны карань такіх слоў не выконвае ролю асновы, што матывуецца, яго нельга ўключыць у тлумачэнне значэння слова" [28, с. 89]. Атрымліваецца, што карань не нясе эנסавай нагрукі, ён дэсемантызаваны.

Сапраўды, раней словы з семантычна ўнікальнымі каранямі былі вытворнымі. Што датычыць іх сучаснага стану, то многія вучоныя, у тым ліку і В. П. Ермакова, адзначаюць адсутнасць у гэтых словах семантычнай сувязі з іх былымі ўтваральнымі і тым самым адмаўляюць наяўнасць у іх матывацыі ў сінхронным плане. Па словах І. С. Улуханава, этымалагічна вытворнае слова знаходзіцца ў такіх адносінах са словам з фармальна тоесным каранем, пры якіх апошняе "відавочна ўваходзіць у склад іншага і ідэнтыфікуецца ў якасці такога ўсімі носьбітамі мовы, але семантычна сувязь паміж гэтымі словамі не можа быць вызначана; значэнне аднаго з іх нельга тлумачыць праз значэнне іншага" [129, с. 87]. У былых вытворных словах з фармальна паўтаральным каранем, на думку І. А. Шыршова, "скончыўся працэс семантычнага апрошчання, і, нягледзячы на іх празрыстую форму, з

былымі ўтваральнымі сувязі яны не маюць” [151, с. 47]. У якасці прыкладаў даследчык прыводзіць словы *распатроніць* і *забыць* (бел. *распатроніць* (разм.), *забыць*), семантыка якіх цалкам адрозніваецца ад семантыкі слоў *патрон* і *быць* (бел. *патрон*, *быць*). Таму лінгвісты адзначаюць у словах з унікальнымі па значэнні каранямі дэсемантызацыю кораня [28, с. 89], лексікалізацыю ўнутранай формы слова, калі назіраецца паслабленне матывацыйных адносін, страта матывавальнай прыметы і матывацыйнага значэння пры захаванні матывацыйнай формы [8, с. 84, 185].

На думку М. М. Янцанецкай, словы з унікальнымі па значэнні каранямі адлюстроўваюць так званае семантычна нематываванае словаўтварэнне, “пры якім адбываецца найвышэйшая ступень фразеалагізацыі вытворнага слова, што парушае прынцыпы двухбаковай (фармальна-семантычнай) словаўтваральнай матываванасці” [160, с. 53]. Атрымліваецца, што спецыфіка семантычна нематываванага словаўтварэння заключаецца ў семантычным адасабленні вытворнага слова ад утваральнага; іх семантычная сувязь раствараецца ў значэнні вытворнага слова, у той час як звычайна ў працэсе словаўтварэння назіраецца больш ці менш пэўная залежнасць вытворнага слова ад ўтваральнага, г. зн., што ў аснове семантычна нематываванага словаўтварэння ляжыць асацыятыўнасць, адпаведна вытворная аснова ў большасці слоў мае вобразны сэнс. Разам з тым некаторыя лінгвісты, у прыватнасці І. С. Улуханаў, словы з унікальнымі па значэнні каранёвымі марфемамі адносяць да слоў, “што знаходзяцца ... паміж матываванымі і нематываванымі словамі, размяшчаючыся (у адпаведнасці з тымі або іншымі сваімі якасцямі) бліжэй да аднаго з гэтых полюсаў” [129, с. 74].

Іншыя даследчыкі адзначаюць пэўную ступень і асобы характар матываванасці такіх лексічных адзінак. У прыватнасці, Л. В. Рацыбурская словы з унікальнымі па значэнні каранямі з пункта погляду наяўнасці ў іх матывацыі падзяляе на дзве групы: “Да першай групы адносяцца словы, у якіх побач з фармальнай яшчэ захоўваецца семантычная сувязь з іх этымалагічнымі ўтваральнымі, – гэта словы з фразеалагічнай (*насабáчыцца*) і метафарычнай або блізкай да яе (*агарóшыць*) матывацыямі; да другой групы адносяцца словы, у якіх адсутнічае семантычная сувязь з іх этымалагічнымі ўтваральнымі (*расквáсіць*), – гэта словы нематываваныя” [78, с. 153–154].

Як бачым, пытанне пра члэннасць слоў з унікальнымі па значэнні каранямі вырашаецца ў залежнасці ад пытання пра іх матываванасць.

Калі члянiмасць слова ставiць у залежнасць ад яго матываванасцi, то члянiмymi варта лiчыць толькi словы з фразеалагiчнай або метафарычнай матывацыяй, дзе яшчэ захоўваецца семантычная сувязь з iх былымі ўтваральнымi. Але тады такiя каранi ўжо нельга лiчыць унiкальнымi па значэннi. Словы са страчанай семантычнай матывацыяй нельга лiчыць члянiмymi, i, адпаведна, выдзяленне семантычна ўнiкальнага караня ў iх немагчыма. У большасцi выпадкаў выдзяленне каранёў, унiкальных па значэннi, магчымае толькi тады, калi члянiмасць слова не ставiць у залежнасць ад яго матываванасцi.

Такiм чынам, зыходзячы з поглядаў, што iснуюць у лiнгвiстыцы, на наяўнасць у словах унiкальных афiксаў i ўнiкальных каранёў, сiстэма ўнiкальных марфем сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы можа быць прадстаўлена наступным чынам (табл. 1.3).

Табліца 1.3. Класіфікацыя ўнікальных марфем у сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння

Унікальныя марфемы		
Афіксальныя		Каранёвыя
марфемы	морфы	
<p>1. Абсалютна ўнікальныя марфемы (па форме):</p> <p>1.1. Абсалютна ўнікальныя суфіксы: <i>пападдзя, паштальён, мяцёліца, злыдзень, шклярус</i>.</p> <p>1.2. Абсалютна ўнікальныя прэфіксы: <i>алхімія, барэльэф, мезальянс, палісад, эргёрцаг</i>.</p> <p>1.3. Абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы: <i>дэукоссе, дэухалосы</i>.</p> <p>1.4. Абсалютна ўнікальныя конфіксы: <i>закавулак, неразбярыха, пабрацім, падчарыца, чартыхацца</i>.</p> <p>2. Адносна ўнікальныя марфемы (па форме і семантыцы):</p> <p>2.1. Адносна ўнікальныя суфіксы: <i>каментарый, казёл, генералітэт, гаварыльня, адзінарны</i>.</p> <p>2.2. Адносна ўнікальныя прэфіксы: <i>вядомель, супервядомка</i>.</p> <p>2.3. Адносна ўнікальныя конфіксы: <i>накамарнік</i>.</p> <p>3. Граматычна ўнікальныя марфемы (па марфалагічных паказчыках): <i>прыгажуня, вазніца</i></p>	<p>Унікальныя морфы: <i>персідскі, пісьмённік, жывёнасць, флатылія / эскадрылля, негрыцянка</i></p>	<p>1. Свабодныя карані: <i>авеню, аргалі, брыджы, каа́л-а, джаку́зі, ке́чуа, кабаио́н, кары́бу, по́ні, лангу́ст, лацаро́ні, пю́рэ, пю́ітр, рагу́, раба́тк-а, раві́лі, ра́ўнд, сабо́, сурымі, сакё́, та́ры, сапе́раві, фры́к, та́кіл-а, уі́к-энд, фры́ган-а, фры́сбі, фэн-шу́й, хура́л, чы́тс-ы, чахахбі́лі, э́кіо, эмба́рга, э́мбент, эспрэ́са</i>.</p> <p>2. Звязаныя карані:</p> <p>2.1. Карані ў складзе члянiмых невытворных слоў: <i>бу́жсані́на, ка́ліна, ра́біна, ма́ліны, бру́сніцы</i>.</p> <p>2.2. Праэпазіцыйныя карані ў структуры складаных слоў: <i>ва-ба́нк, бі́льдапа́рат, кардэ́балёт, лаў́н-тэ́ніс, ку́рны́сы</i>.</p> <p>2.3. Постапіцыйныя карані ў структуры складаных слоў: <i>кі́льсан, банкно́ты, то́плес, фрыцйо́р, белабры́сы</i></p>

Як бачым з табл. 1.3, у словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы цэнтральнае месца займаюць абсалютна ўнікальныя афіксальныя марфемы, якія характарызуюцца наяўнасцю семантычных і адсутнасцю фармальных аналагаў. Такія марфемы з’яўляюцца, бяспрэчна, унікальнымі, таму што вычляняюцца толькі ў адным канкрэтным слове (і яго вытворных) і не паўтараюцца ў іншых лексічных адзінках. На перыферыі, з аднаго боку, знаходзяцца адносна ўнікальныя і граматычна ўнікальныя марфемы, паколькі яны ўнікальныя толькі ў пэўным значэнні; асобнае месца ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння належыць унікальным морфам, што вылучаюцца ў межах неўнікальных марфем. З другога боку, перыферыйнае становішча займаюць унікальныя каранёвыя марфемы, якія падзяляюцца на свабодныя і звязаныя.

Вывады.

1. Унікальныя марфемы, з’яўляючыся рэальным фактам сучаснай беларускай мовы, лічацца асобымі адзінкамі марфемікі, якія вычляняюцца ў адным канкрэтным слове (і яго вытворных) або рэалізуюць спецыфічную словаўтваральную семантыку толькі ў адным слове і не паўтараюцца ў іншых лексемах.

2. У лінгвістычнай літаратуры існуюць розныя погляды на наяўнасць у словах уніфіксаў і унірадыксоідаў, сутнасць якіх залежыць ад разумення паняцця “марфема” вызначэння яе асноўных прымет, а таксама ад прынцыпаў выдзялення марфем у цэлым.

Унікальныя марфемы як фармальна-семантычныя адзінкі, што сустракаюцца ў спалучэнні з адной і той жа марфемай у складзе слова, можна прызнаць толькі ў тым выпадку, калі не адносяць да ліку асноўных прымет марфемы прымету паўтаральнасці. Пры гэтым вылучэнне ўнікальных каранёў і ўнікальных афіксаў атрымліваецца розным у залежнасці ад крытэрыяў марфемнай чляннасці слова.

Вылучэнне ўнікальных каранёў у невытворных словах (напрыклад, *бужані́на*) магчымае толькі пры ўмове члянэння такіх слоў на аснове супастаўлення іх з іншымі словамі з тоеснымі ў фармальных і семантычных адносінах часткамі ў пазіцыі афікса (параўн. *бужані́на* і *салані́на*). Калі пры члянэнні слова абапірацца на яго словаўтваральныя сувязі з іншымі лексемамі, то ўнікальнымі трэба прызнаць перш за ўсё афіксальныя марфемы (*паіт-альё́н*, *пап-а́ддз-я́*, *шкл-я́рус*, *каз-ё́л*, *генерал-і́тэ́т*, *ал-хі́мія*, *ба-рэ́льфе́*, *зака-вóл-ак*, *пабрац-і́м*, *дв-у-ко́ссе*). Унікальныя карані стануць магчымымі толькі пры

наяўнасці ў слове іншага караня, гэта значыць, толькі ў вытворных складаных словах (*ва-ба́нк, лаўн-тэ́ніс, фрыццёр, то́плес, белабры́сы*). Пэўнае месца сярод унікальных каранёў належыць лексемам з нулявой вытворнасцю (*авеню́, аргалі́, дама́р-а, джо́нк-а, кары́бу, кэчу́а, лацаро́ні, лё́гінс-ы, мулі́нэ, му́льд-а, на́нду, пюні́тр, пюрэ́, раба́тк-а, равіё́лі, рагу́, сакé, сапе́раві, тэквандо́, тэ́кл-а, уі́к-энд, фрыга́н-а, фры́к, фры́сбі, чаха́хбілі, хура́л, эмба́рга, э́мбіент*).

3. Слова з унікальнымі марфемамі валодаюць так званай астаткавай члянیمасцю і ў сваёй большасці з’яўляюцца вытворнымі, матываванымі адзінкамі моўнай сістэмы.

4. Унікальныя марфемы займаюць асобае, перыферыйнае становішча ў адносінах да іншых марфем.

Унікальныя афіксальныя марфемы ў залежнасці ад ступені іх адрознення ад неўнікальных, рэгулярных марфем падзяляюцца на абсалютна ўнікальныя (па форме), адносна ўнікальныя (па форме і семантыцы) і граматычна ўнікальныя (па марфалагічных паказчыках). Асобную падгрупу уніфіксаў складаюць унікальныя морфы, якія вылучаюцца ў межах неўнікальных марфем (*перс-і́дск-і, пісь-ме́ннік, жыў-насьць, флат-ы́лі[j]-я / эска́др-ы́лл-я, негр-ы́ця́нк-а*).

Унікальныя каранёвыя марфемы прадстаўлены свабоднымі (з нулявой вытворнасцю) і звязанымі (карані ў складзе члянімых невытворных слоў, а таксама прэпазіцыйныя і постпазіцыйныя каранёвыя марфемы ў структуры складаных слоў) каранямі.

5. Сярод матываваных з сінхроннага пункта гледжання адзінак словы з унікальнымі часткамі складаюць невялікую групу. І гэта зразумела. Па-першае, у аснову дэрывацыйнай сістэмы беларускай мовы ўваходзяць прадуктыўныя і рэгулярныя марфемы. Па-другое, прааналізаваныя лексікаграфічныя крыніцы ўключаюць найбольш ужывальныя словы, а не сацыяльна, тэрытарыяльна абмежаваныя адзінкі альбо малазнаёмыя і не зусім засвоеныя запазычанні.

2. УНІКАЛЬНЫЯ АФІКСАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ

2.1. Абсалютна ўнікальныя афіксы

Характар члянiмасцi слова, межы афiксальных частак i квалiфiкацыя iх як рэгулярных або нерэгулярных, унiкальных афiксаў залежаць ад розных фактараў. Аднымi з асноўных, як ужо адзначалася ў нашым даследаванні, з'яўляюцца прынцыпы выдзялення марфем.

У навуковай практыцы дастаткова абгрунтаваным i шырока прызнаным з'яўляецца словаўтваральны прынцып выдзялення марфем, пры якім вычлененне афiксаў залежыць ад словаўтваральных адносiн пэўнага слова з iншымi словамі, а наяўнасць словаўтваральнай пары лiчыцца галоўнай умовай для выдзялення ў матываваным слове той цi iншай марфемы. У такім выпадку неабходнае “ўстанаўленне семантыка-словаўтваральнай суадноснасцi вытворнай i ўтваральнай асноў” [144, с. 39] (у адрозненне ад супастаўляльнага метаду, арыентаванага на вычлененне марфем у тым цi iншым слове ў залежнасцi ад наяўнасцi аналагiчных марфем у iншых лексiчных адзiнках).

Такiм чынам, галоўнай умовай члянiмасцi слова з'яўляецца яго вытворнасць, словаўтваральная матываванасць. Пад словаўтваральнай матываванасцю разумеецца “здольнасць слова знаходзiць унутраную фармальна-сэнсавую арганiзацыю на аснове яго двухадзiнай (асноўнай i фармальнай) суадноснасцi, якая адлюстроўвае спосаб i сродак падачы слоўнай iнфармацыi, што iснуюць у мове” [160, с. 204]. Пры гэтым падкрэслiваецца суадноснасць словаўтваральна матываванага слова не толькi з аднакаранёвымі словамі, але i са словамі з тоесным фармантам [8]. Як правiла, ўстанаўленне словаўтваральных адносiн памiж словамі павiнна пацвярджацца тыповымi словаўтваральнымi сувязямi, што iснуюць у мове [48]. Так, словаўтваральная матывацыя ў адрозненне ад матывацыi лексiчнай з iндывiдуальнасцю адносiн памiж яе членамі мае тыповы характар, i яе адносiны рэалiзуюцца ў радзе словаўтваральных пар, якія характарызуюцца агульнасцю часцiны мовы вытворнай i ўтваральнай асноў, тоеснасцю фарманта i словаўтваральнага значэння (параўнаем: *хітры – хітрасць, яркі – яркасць, лóўкі – лóўкасць* і г. д.).

Устанаўленне словаўтваральнай матываванасцi ў словах з унiкальным словаўтваральным сродкам у пэўным сэнсе ўскладняецца, паколькi ў такіх словах адсутнічаюць тыповыя фармальныя аналагi i сувязь такіх слоў з iх матывавальнымi не падтрымліваецца тыповымi словаўтваральнымi адносiнамі i тым самым набліжаецца да адносiн

лексичнай матывацыі. У той жа час, як адзначалася вышэй, пры выражэнні словаўтваральных адносін словаўтваральны сродак не абавязкова павінен быць рэгулярным. Галоўнае, каб пара слоў, дзе матываванае адрозніваецца ўнікальным фармантам, мела семантычныя аналагі сярод тыповых словаўтваральных пар з неўнікальным фармантам. У такім выпадку гаворка ідзе пра абсалютна ўнікальныя афіксы.

Абсалютна ўнікальныя афіксы – гэта афіксы, што выдзяляюцца толькі ў адным пэўным слове (і яго вытворных) і не паўтараюцца ў іншых словах. Такім чынам, гэты від марфем характарызуецца фармальнай унікальнасцю, таму што ў абсалютна ўнікальных афіксаў ёсць семантычныя і адсутнічаюць фармальныя аналагі [83, 84, 87].

Паколькі выдзяленне афіксаў магчыма толькі ў матываваных лексічных адзінках, то ў некаторых выпадках наяўнасць у тым ці іншым слове ўнікальнага афікса залежыць ад таго, ці лічыцца гэтае слова матываваным. Калі афікс вылучаецца ў матываванай лексічнай адзінцы пасля выдзялення ў ёй матывавальнай асновы, то межы афіксальнай марфемы залежаць ад таго, якое слова лічыць матывавальным.

Крытэрыі вызначэння матывавальнага слова ў даследчыкаў розныя – таму і ўзнікаюць разыходжанні пры ўстанаўленні меж афіксальных марфем. Пры вызначэнні матывавальнага адны вучоныя-лінгвісты арыентуюцца на фармальныя прыметы [157], другія – на семантычныя [46], трэція падкрэсліваюць неабходнасць уліку і тых і другіх [64]. На практыцы, аднак, у большасці выпадкаў перавага аддаецца ўсё ж такі семантычнай матывацыі: “Семантычная матывацыя з’яўляецца галоўнай для ўсіх выпадкаў, калі фармальныя адносіны паміж словамі могуць адводзіць у бок ад правільнага рашэння” [14, с. 46]. На думку М. Д. Голева, “у сучаснай дэрываталогіі пераважае прынцып падпарадкавання формы семантыцы, што выяўляецца ў практычнай адсутнасці абмежаванняў для фармальнай інтэрпрэтацыі, па сутнасці, любых матывацыйных адносін, якія неабходна даказаць...” [23, с. 62].

Разам з тым нельга не пагадзіцца з даследчыкамі, якія не абмяжоўваюцца толькі семантычным крытэрыем [23, с. 61], пры выкарыстанні якога магчымы разыходжанні ў выбары матывавальнага слова і, адпаведна, у выдзяленні словаўтваральнага афікса. Мы прытрымліваемся думкі, што пры вызначэнні матывавальнага слова мэтазгодна ўлічваць як семантычныя, так і фармальныя прыметы.

Звычайна непасрэдна матывавальным лічыцца “найбольш блізкае па словаўтваральных адносінах слова, тое, ад якога быў зроблены апошні словаўтваральны ход, вынікам якога і з’явілася пэўная слоўніковая адзінка” [14, с. 44]. Гэта семантычнае правіла ўстанаўлення адносін матывацыі, на думку Л. А. Быкавай, можна сфармуляваць так: “Калі адно з аднакаранёвых слоў па сэнсе выводзіцца з другога (мае значэнне, што поўнаасцю ўваходзіць у значэнне другога), то гэта другое і з’яўляецца матывавальным для першага” [14, с. 45]. Такім чынам, матывавальнае слова павінна быць семантычна звязанае з матываваным, павінна быць найбольш бліжэй да матываванага не толькі па форме, але і па значэнні.

На выдзяленне афіксальных марфем і іх характарыстыку як унікальных або неўнікальных таксама ўплываюць і лексічныя фактары. Так, А. С. Герд адзначае, што “вынікі марфемнага аналізу ў многім залежаць ад таго, якія тыпы слоў даследчык выдзяляе ў лексіцы мовы і прыцягвае далей у ходзе аналізу” [17, с. 6].

З улікам разгледжаных вышэй фактараў, што аказваюць уплыў на размежаванне абсалютна ўнікальных і неўнікальных афіксаў, у словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы выдзяляюцца наступныя абсалютна ўнікальныя марфемы: суфіксы, прэфіксы, інтэрфіксы, конфіксы (дадат. А).

2.1.1. Абсалютна ўнікальныя суфіксы

Абсалютна ўнікальныя суфіксы, вылучаныя ў словах сучаснай беларускай мовы, мы ўмоўна падзяляем на наступныя групы: а) унікальныя суфіксы, зафіксаваныя ў словаўтваральных слоўніках беларускай мовы; б) унікальныя суфіксы, выдзеленыя ў словах шляхам словаўтваральнага аналізу на падставе сучасных матывацыйных сувязей; в) патэнцыяльныя ўнікальныя суфіксы.

А. Абсалютна ўнікальныя суфіксы, зафіксаваныя ў словаўтваральных слоўніках беларускай мовы.

1. Суфікс *-addz-я* ў назоўніку *папаaddzя*.

Назоўнік *папаaddzя* (‘жонка папа’ [124, т. 4, с. 9]) у сучаснай беларускай мове з’яўляецца размоўным. Слова запазычана ў старажытнарускую эпоху з грэчаскай мовы, дзе *papadia* ‘жонка папа’ – суфіксальнае вытворнае ад *paras* – ‘поп’ [139, с. 354]. У “Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы” *папаaddzя* таксама падаецца як суфіксальны назоўнік, у якім выдзяляецца суфікс *-addz-я*

[4, с. 237]. Як бачым, межы і марфемны статус часткі запазычанага слова і адпаведнай часткі слова-прататыпа супадаюць. Суфікс *-addз-я* валодае наступным словаўтваральным значэннем: ‘асоба жаночага полу, названая матывавальным назоўнікам’. Суфікс *-addз-я* вылучаецца толькі ў назоўніку *папаaddз-я* (параўн. паўтаральныя суфіксы: *дóктар-ых-а* (разм.), *кавал-іх-а* (разм.)) – таму адносіцца да ўнікальных марфем [83, 84, 86, 87, 89, 91, 94, 101, 102].

2. Суфікс *-алін-а* ў назоўніку *вершаліна* (*вярші́ліна*).

Назоўнік *вершаліна* (*вярші́ліна*) (‘самая верхняя частка дрэва, гары; макаўка’ [124, т. 1, с. 481]) утвораны ад назоўніка *верх* (адбылося чаргаванне *х/ш*) пры дапамозе суфікса *-алін-а* [4, с. 68] са значэннем месца. Старажытнасць лексічнай адзінкі пацвярджаецца балгарскім *врѣшле* ‘верхняя частка расліны’ [152, т. 2, с. 90]. Як бачым, межы і марфемны статус часткі запазычанага слова і адпаведнай часткі слова-прататыпа не супадаюць. У адрозненне ад іншых суфіксальных марфем з аналагічным словаўтваральным значэннем (*балац-янішч-а* (разм.), *прас-янішч-а*), што паўтараюцца ў словах, суфікс *-алін-а* з’яўляецца ўнікальнай марфемай з прычыны непאўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках.

3. Суфікс *-альён* у назоўніку *паштальён*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *паштальён* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘паштовы служачы, які разносіць карэспандэнцыю адрасатам’ [124, т. 4, с. 147]. Лексічная адзінка запазычана ў пачатку XVIII ст. з нямецкай мовы, дзе *Postiljon* праз французскае *postillon* узыходзіць да італьянскага *postiglione*, вытворнага ад *posta* [139, с. 359]. Такім чынам, слова ўтворана ад асновы назоўніка *пóшт-а* пры дапамозе суфікса *-альён* [4, с. 247]. Як бачым, межы і марфемны статус часткі запазычанага слова і адпаведнай часткі слова-прататыпа супадаюць. Суфіксальная марфема *-альён* мае значэнне назвы асобы па характэрнай прадметнай прымеце – месцы дзейнасці, якое называецца матывавальным назоўнікам. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя суфіксы, напрыклад, *-ёр* (*вахц-ёр*, *шахц-ёр*). Суфікс *-альён* вылучаецца толькі ў назоўніку *паштальён* і не паўтараецца ў іншых словах – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [84, 87, 89, 94, 101].

4. Суфікс *-амт* у назоўніку *пашта́мт*.

Назоўнік *пашта́мт* (‘галоўная паштовая ўстанова горада’ [124, т. 4, с. 147]) у беларускую мову прыйшоў праз рускую мову (*почта́мт*) або праз польскую (*pocztamt*) з нямецкай (*Postamt*), дзе слова ўяўляла

сабой складанне двух каранёў – *Post* ('пошта') і *Amt* ('служба') [152, т. 8, с. 261]. Спалучэнне *-шт-* на беларускай глебе змянілася ў *-шт-* (як у *пóшта*). Такім чынам, з пазіцый сінхроннага словаўтварэння лексічная адзінка *паштáмм* разглядаецца як утвораная ад асновы назоўніка *пóшт-а* пры дапамозе суфікса каранёвага паходжання *-амт* [4, с. 247] са значэннем месца. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс *-ятнік* (*гус-ятнік*, *ліс-ятнік*), што паўтараецца ў словах. Суфікс *-амт* вычляняецца толькі ў лексеме *паштáмм* – таму адносіцца да ўнікальных марфем [83, 102, 107].

5. Суфікс *-арад* у назоўніку *маскарáд*.

Назоўнік *маскарáд* ('1) баль, вечар, на які прыходзяць у масках і спецыяльных касцюмах; касцюміраваны баль; 2) незвычайны касцюм, убор, які мяняе чый-н. знешні выгляд // перан. аб прытворстве, якое скрывае сутнасць каго-, чаго-н.' [124, т. 3, с. 116–117]) паходзіць з рускага *маскарáд* (а ў пачатку XVIII ст. і *машкарáда*), якое ўзыходзіць да французскага *mascarade* < італьянскага *mascarata* < *maschera* 'маска' [152, т. 6, с. 246]. Паводле "Марфемнага слоўніка беларускай мовы", у лексеме *маскарáд* гістарычна выдзяляўся суфікс, а на сінхронным узроўні гэта невытворная лексічная адзінка [3, с. 311]. Аднак у "Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы" слова падаецца як утворанае ад асновы назоўніка *мáск-а* (пра што сведчыць і вышэйадзначанае слоўнікавае тлумачэнне значэння лексемы) пры дапамозе суфікса *-арад* [4, с. 185], межы якога, як бачым, у беларускай мове з'яўляюцца больш шырокімі ў параўнанні з яго межамі ў італьянскай крыніцы. Суфіксальная марфема *-арад* мае значэнне працэсу, дзеяння, што характарызуе наўнаснае прадметнай прыметы, названай матывавальным назоўнікам. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*працэнт-дóк-а* (разм.), *жараб* '[j]-дóк-а) вынікае наступнае: суфікс *-арад* выдзяляецца толькі ў назоўніку *маскарáд* – таму з'яўляецца ўнікальнай афіксальнай марфемай [83, 86, 87, 98, 102].

6. Суфікс *-арыус* у назоўніку *архіва́рыус*.

Назоўнік *архіва́рыус* фіксуецца ў значэнні 'супрацоўнік архіва, хавальнік фондаў' [124, т. 1, с. 269]. Слова вядома з часоў Пятра I, у беларускую мову прыйшло праз устарэлае нямецкае *Archivarius* з лацінскага *archivarius* [131, т. 1, с. 90]. Лацінскае *archivarius* з'яўляецца вытворным ад *archivum* з суфіксам *-ari-us* (дзе *-us* – канчатак). Такім чынам, беларуская лексема *архіва́рыус* утворана ад назоўніка *архіў*

(адбылося чаргаванне ў/в) пры дапамозе суфікса **-арыус** [2, с. 31; 3, с. 66; 121, т. 1, с. 81], які, як ужо адзначалася вышэй, этымалагічна ўяўляе сабой спалучэнне суфікса з канчаткам у лацінскай мове. Як бачым, межы сучаснай і этымалагічнай афіксальнай марфемы ў назоўніку *архіва́рыус* не супадаюць з прычыны перараскладання. Суфіксальная марфема **-арыус** выражае значэнне назвы асобы па характэрнай прымеце – месцы дзейнасці, названым матывавальным назоўнікам. Суфікс **-арыус** вылучаецца толькі ў назоўніку *архіва́рыус* (параўнаем паўтаральныя суфіксы: *вахц-ёр*, *шахц-ёр*) – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [83, 84, 87, 94, 101, 102].

7. Суфікс **-атыў** у назоўніку *нарматыў*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *нарматыў* ужываецца з паметай “спецыяльнае” і абазначае ‘эканамічны або тэхнічны паказчык норм, у адпаведнасці з якімі выконваецца якая-н. работа’ [124, т. 3, с. 300]. Лексема запазычана з лацінскай мовы (*normatio* – ‘упарадкаванне’ [124, т. 3, с. 300]) і матывуецца асновай назоўніка *но́рм-а* [4, с. 203]. Суфікс **-атыў**, што выдзяляецца ў слове, мае значэнне абстрактнага паняцця. Так, межы і статус марфемы ў беларускай мове і ў мове-крыніцы супадаюць. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*бáз-іс*, *фа́з-іс*; *драм-аты́зм*, *тра́ўм-аты́зм*, *схем-аты́зм*) суфікс **-атыў** з’яўляецца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках.

8. Суфікс **-ачэй** у назоўніку *казначэй*.

Назоўнік *казначэй* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) хавальнік грошай і каштоўнасцей якой-н. установы, арганізацыі; 2) у вайсковых часцях – асоба, якая займаецца прыёмам, захаваннем і выдачай грашовага, рэчавага і тэхнічнага забеспячэння; 3) асоба, якая загадвала казначэйствам у дарэвалюцыйнай Расіі’ [124, т. 2, с. 577]. Лексічная адзінка з’яўляецца старажытнарускім запазычаннем з цюркскай мовы, дзе *казна́чы* – суфіксальнае вытворнае ад асновы назоўніка *казн-а́*. Суфікс **-чы** быў зменены на рускай глебе. Цюркскае *казна́чы* ў рускай мове перааформлена ў *казна́чши* > *казначéй* пасля падзення рэдукаваных і змянення моцнага *и* ў *е*, параўн.: *Сéргий* > *Серге́й* [145, с. 117]. Такім чынам, частка **-ачэй** у назоўніку *казначэй* мае суфіксальнае паходжанне [2, с. 186; 3, с. 259; 121, т. 1, с. 410] і з’яўляецца вынікам фанетычных змен. Суфіксальная марфема **-ачэй** валодае наступным словаўтваральным значэннем: ‘асоба, звязаная па роду заняткаў з тым, што названа матывавальным назоўнікам’.

Паколькі суфікс вылучаецца толькі ў назоўніку *казначэй* (параўн. паўтаральныя суфіксы: *практык-**ант***, *дысерт-**ант***), то яго мэтазгодна аднесці да ўнікальных марфем [88, 98].

9. Суфікс *-бін-ы* ў назоўніку *хрэсьбіны*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *хрэсьбіны* фіксуецца ў значэнні 'тое, што і *хрысціны* (хрысціянскі абрад хрышчэння, а таксама пачастунак пасля хрышчэння)' [124, т. 5, кн. 2, с. 218, 219]. Слова ўтворана ад асновы дзеяслова *хрысці-ць* пры дапамозе суфікса *-бін-ы* са значэннем адцягненага дзеяння [4, с. 389] (на марфемным стыку адбылося выпадзенне *ц'* перад *б'* і апрошчанне: *хрысці-ць* → *хрэсь-б-а* → *хрэсь-б-ін-ы* [3, с. 682]). Суфікс *-бін-ы* вычляняецца толькі ў назоўніку *хрэсьбіны* (параўн. паўтаральныя суфіксальныя марфемы: *абдым-к-і*, *дажын-к-і*, *напад-к-і*) – таму яго варта адносіць да ўнікальных афіксаў [89].

10. Суфікс *-ев-а* ў назоўніку *каралёва*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *каралёва* мае наступнае лексічнае значэнне: '1) жан. да кароль ('тытул манарха ў некаторых феадальных і буржуазных краінах // асоба, якая мае гэты тытул' [124, т. 2, с. 645]) // перан., разм. пра жанчыну, якая вылучаецца сярод іншых у якіх-н. адносінах, у якой-н. дзейнасці; 2) жонка караля; 3) разм. у шахматах – тое, што і *ферзь*' [124, т. 2, с. 637]. Слова ўтворана ад назоўніка *кароль* пры дапамозе суфікса *-ев-а* [4, с. 159], які мае значэнне асобы жаночага полу ў адносінах да асобы мужчынскага полу, што называецца матывавальным назоўнікам. Паколькі марфема выдзяляецца толькі ў назоўніку *каралёва* (параўн. паўтаральныя суфіксы: *княг-ін-я*, *граф-ін-я*, *герцаг-ін-я*), то яе мэтазгодна лічыць унікальнай [91].

11. Суфікс *-еліц-а* ў назоўніку *мяцёліца*.

Назоўнік *мяцёліца* ('1) снежная бура, завея; 2) народны танец, які выконваецца ў хуткім тэмпе з частымі зменамі фігур і паваротаў' [124, т. 3, с. 195]) ўтвораны ад асновы дзеяслова *мёс-ці* пры дапамозе суфікса *-еліц-а* [4, с. 194]. Суфікс *-іц-а* ў назоўніку не выдзяляецца, паколькі слова *метэль* рускае, у слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы не фіксуецца. Суфіксальная марфема *-еліц-а* мае значэнне працэсу дзеяння. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*вараж-б-а*, *страль-б-а*, *разь-б-а*) вынікае наступнае: суфікс *-еліц-а* вылучаецца толькі ў назоўніку *мяцёліца* – таму адносіцца да ўнікальных марфем [83, 89, 99].

12. Суфікс *-ес-ы* ў прыметніку *бялёсы*.

Прыметнік *бялёсы* фіксуецца ў значэнні ‘тое, што і *бялёсы* (белаваты, цмяна-белы)’ [124, т. 1, с. 440]. Лексічная адзінка ўтворана ад асновы прыметніка *бёл-ы* пры дапамозе суфікса *-ес-ы* [4, с. 61], што выражае значэнне слабай ступені прыметы, якасці, якая называецца матывавальным прыметнікам. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфіксы *-ават-ы* (*бел-ават-ы*, *цёмн-ават-ы*, *зелен-ават-ы*), *-яв-ы* (*бял-яв-ы*, *зелян-яв-ы* (разм.), *чарн-яв-ы*). З прыкладаў бачым, што суфіксы *-ават-ы*, *-яв-ы* паўтараюцца ў словах. Суфікс *-ес-ы* выдзяляецца толькі ў адным слове (*бялёсы*) – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [84, 104].

13. Суфікс *-іёл-ы* ў назоўніку *бранхіёлы*.

Назоўнік *бранхіёлы* ўжываецца ў значэнні ‘самыя дробныя разгалінаванні бронхаў’ [124, т. 1, с. 400]. Слова запазычана з грэчаскай мовы і ў сучаснай беларускай мове можа разглядацца як утворанае ад асновы назоўніка *брóнх-і* пры дапамозе суфікса *-іёл-ы* [2, с. 55; 121, т. 1, с. 128] са значэннем ‘які мае адносіны да таго, што названа ўтваральным словам’. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным словаўтваральным значэннем (*кішэ́ч-нік* і інш.) суфікс *-іёл-ы* з’яўляецца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексемах.

14. Суфікс *-ісімыс* у назоўніку *генералісімыс*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *генералісімыс* (‘самае высокае воінскае званне // асоба, якая мае гэта званне’ [124, т. 2, с. 45]) матывуецца словам *генерál* [2, с. 103; 3, с. 145; 121, т. 1, с. 221]. Лексічная адзінка запазычана з нямецкай мовы ў эпоху Пятра I (*Generalissimus*) [131, т. 1, с. 401] і ўзыходзіць да лацінскага *generalissimus* – ‘самы галоўны’ [124, т. 2, с. 45]. Суфіксальны элемент *-ісімыс* з’яўляецца суфіксам і этымалагічна: параўн. нямецкае *General* (‘генерал’) і лацінскае *generalis* (‘агульны, галоўны’) [124, т. 2, с. 45]. Лацінскае *generalissimus* уяўляе сабой форму найвышэйшай ступені параўнання прыметніка *generalis*, якая ўтворана пры дапамозе суфікса *-issim* шляхам далучэння канчатка *-us*. Так, суфікс *-ісімыс* узнік у выніку перараскладання марфем і мае значэнне ‘асоба паводле яе службовага становішча’. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс *-іп* (*брыгадз-іп*, *кас-іп*). Суфікс *-ісімыс* вычляняецца толькі ў слове *генералісімыс* – таму адносіцца да ўнікальных марфем [86, 94, 101, 102].

15. Суфікс **-олькав-ы** ў прыметніку *адно́лькавы*.

Прыметнік *адно́лькавы* ('такі, які нічым не адрозніваецца ад іншых, такі самы // які ніколькі не змяніўся; такі, як заўсёды' [124, т. 1, с. 162]) утвораны ад уласнаколькаснага лічэбніка *адзін* пры дапамозе суфікса **-олькав-ы** [2, с. 21; 3, с. 41] са значэннем прыметы па значэнні ўтваральнага слова. Такое ж словаўтваральнае значэнне ў сучаснай беларускай мове маюць іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-аяк-і** (*дв-аяк-і*, *тр-аяк-і*). Суфікс **-олькав-ы** выдзяляецца толькі ў прыметніку *адно́лькавы* – адпаведна адносіцца да ўнікальных афіксаў [89].

16. Суфікс **-он-я** ў назоўніку *ціхóня*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *ціхóня* мае наступнае лексічнае значэнне: 'ціхі, лагодны, ціхмяны чалавек' [124, т. 5, кн. 2, с. 250]. Лексема ўтворана ад асновы агульнаславянскага прыметніка *цїх-і* суфіксальным спосабам [4, с. 391]. Суфікс **-он-я**, што вылучаецца ў слове, мае словаўтваральнае значэнне 'асоба па характэрнай прымеце, названай матывавальным прыметнікам'. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*крыв-у́л-я* (разм.), *чысц-ю́л-я* (разм.)) вынікае наступнае: суфікс **-он-я** вылучаецца толькі ў назоўніку *ціхóня* – таму з'яўляецца ўнікальнай марфемай.

17. Суфікс **-отн-я** ў назоўніку *дрывóтня*.

Назоўнік *дрывóтня* абазначае 'хлеў або павець для дроў' [124, т. 2, с. 202]. Слова ўтворана ад асновы назоўніка *дрóв-ы* пры дапамозе суфікса **-отн-я** [4, с. 104], які валодае наступным словаўтваральным значэннем: 'месца, дзе знаходзіцца ці змяшчаецца тое, аб чым гаворыцца ва ўтваральнай аснове'. У сучаснай беларускай мове ёсць іншыя суфіксы з такім жа словаўтваральным значэннем, напрыклад, **-арн-я** (*кніг-áрн-я*, *аўч-áрн-я*), што паўтараецца ў словах. Суфікс **-отн-я** вычляняецца толькі ў слове *дрывóтня* – таму адносіцца да ўнікальных афіксаў [84].

18. Суфікс **-ош-а** ў назоўніку *святóша*.

Назоўнік *святóша* фіксуецца ў значэнні 'іран. 1) чалавек, які прытвараецца і выдае сябе набожным; ханжа; 2) разм. пра ціхага, сціплага чалавека' [124, т. 5, кн. 1, с. 101]. Лексічная адзінка ўтворана ад асновы прыметніка *свят-ы* пры дапамозе суфікса **-ош-а** [4, с. 323], што мае значэнне асобы па характэрнай прымеце, названай матывавальным прыметнікам. Паколькі суфіксальная марфема **-ош-а**

вылучаецца толькі ў назоўніку *святóша* (паўтаральныя суфіксы: *спрытн-юг-а* (разм.), *хітр-ўг-а* (разм.)), то яна адносіцца да ўнікальных.

19. Суфікс **-тус** у назоўніку *свінтус*.

Назоўнік *свінтус* у сучаснай беларускай мове з'яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: 'свінтух (тое, што і свіння ў значэннях: 'пра бруднага, нехайнага чалавека'; 'чалавек, які незаслужана робіць каму-н. непрыемнасці; няўдзячны чалавек')' [124, т. 5, кн. 1, с. 91–92]. Слова ўтворана ад асновы назоўніка *свінн-я* (па аналогіі з лацінскім *stultus* – 'дурны' [145, с. 283]) пры дапамозе суфікса **-тус** [4, с. 322], што мае лацінізаваны характар і з'яўляецца суфіксам стылістычнай мадыфікацыі, утварае сінонім матывавальнага назоўніка. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*мáт-ухн-а* (разм.), *цёт-ухн-а*) суфікс **-тус** лічыцца ўнікальным афіксам з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках [104].

20. Суфікс **-ут-ы** ў прыметніку *слаўуты*.

Прыметнік *слаўуты* ('1) такі, пра якога ўсе ведаюць; агульнавядомы; праслаўлены // які прыметны чым-н., карыстаецца славай у якіх-н. адносінах; 2) які набыў славу або дастойны яе; слаўны; 3) які дасягнуў шырокай вядомасці, карыстаецца папулярнасцю (пра чалавека)' [124, т. 5, кн. 1, с. 197]) утвораны ад асновы назоўніка *сла́в-а* пры дапамозе суфікса **-ут-ы** [4, с. 330] са значэннем прадметнаснай якасці. У сучаснай беларускай мове аналагічнае дэрывацыйнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-оўн-ы** (*цуд-оўн-ы*, *змяст-оўн-ы*). Паколькі суфіксальная марфема **-ут-ы** выляняецца толькі ў прыметніку *слаўуты*, то яна лічыцца ўнікальнай.

21. Суфікс **-ушок** у назоўніку *хлевушок*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *хлевушок* ('памянш.-ласк. да хлеў; маленькі хлеў' [124, т. 5, кн. 2, с. 202]) утвораны ад назоўніка *хлеў* (адбылося чаргаванне ў/в) пры дапамозе суфікса **-ушок** [4, с. 387] з памяншальна-ласкальным значэннем. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-ак** (*арэш-ак*, *вяноч-ак*, *замбч-ак*). Як бачым з прыкладаў, суфікс **-ак** паўтараецца ў лексічных адзінках. Суфікс **-ушок** выдзяляецца толькі ў назоўніку *хлевушок* – таму адносіцца да ліку ўнікальных афіксаў.

22. Суфікс **-ынак** у назоўніку *буды́нак*.

Назоўнік *буды́нак* мае наступнае лексічнае значэнне: 'жылое, адміністрацыйнае ці гаспадарчае збудаванне' [124, т. 1, с. 415]. Лексічная адзінка матывуецца асновай дзеяслова *будава́-ць*, і ў ёй выдзяляецца суфікс **-ынак** [4, с. 58], што мае значэнне 'пэўнае месца (памяшканне)'. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных

марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*адсто́й-нік*, *прапуск-нік*) суфікс **-ынак** лічыцца ўнікальным афіксам з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексемах.

23. Суфікс **-ысмент-ы** ў назоўніку *апладысméнты*.

Назоўнік *апладысméнты* абазначае ‘плясканне ў далоні (у знак ухвалы або прывітання)’ [124, т. 1, с. 249]. Слова матывуецца асновай дзеяслова *апладзірава-ць* (адбылося чаргаванне *дз’/д*), і ў ім выдзяляецца частка **-ысмент-ы** ў пазіцыі суфікса [4, с. 39]. Абодва словы (*апладысméнты* і *апладзіраваць*) запазычаны з французскай мовы [124, т. 1, с. 249]. У французскім *applaudissements* (канцавое *-s* – паказчык множнага ліку) вычляняецца суфікс **-(e)ment** са значэннем выніку дзеяння і частка асновы **-iss-** утваральнага дзеяслова *applaudir*. У французскай мове дзеясловы на *-ir* у асабовых формах некаторых часоў маюць аснову на **-iss-**. Утварэнне назоўніка *апладысméнты* адбывалася на аснове адной з гэтых форм. Такім чынам, запазычаны суфікс **-ысмент-ы** атрымліваецца больш працяглым у параўнанні з адпаведным суфіксам у слове-прататыпе. Адзначаная суфіксальная марфема мае значэнне адцягненага дзеяння, што сумяшчаецца са значэннем выніку дзеяння, названага матывавальным дзеясловам. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксы, што паўтараюцца ў лексічных адзінках (параўн.: *інструкт-а́жэ*, *дубл-я́жэ*). Суфікс **-ысмент-ы** вылучаецца толькі ў назоўніку *апладысméнты* – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [90, 102].

24. Суфікс **-ытос** у назоўніку *негрытós*.

У сучаснай беларускай мове назоўнікі *негрытósы*, *негрытós* (‘агульная назва некалькіх этнічных груп Паўднёва-Усходняй Азіі’ [124, т. 3, с. 356]) разглядаюцца як вытворныя ад назоўніка *негр* пры дапамозе суфікса **-ытос** [4, с. 209] са значэннем ‘асоба, што мае падабенства да таго, хто названы матывавальным словам’. У беларускай мове ёсць іншыя паўтаральныя суфіксы з такім дэрывацыйным значэннем, напрыклад, суфікс **-oid** (*негр-óid*, *мангал-óid*). Суфікс **-ытос** непаўтаральны, вычляняецца толькі ў назоўніку *негрытós* – таму адносіцца да ліку ўнікальных афіксаў [90].

25. Суфікс **-эдзь** у назоўніку *макрéдзь*.

Назоўнік *макрéдзь* у сучаснай беларускай мове з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘тое, што і *макрата* (вада, вільгаць, якія пакрываюць, пранізваюць што-н.)’ [124, т. 3, с. 87–88]. Лексема ўтворана ад асновы прыметніка *мо́кр-ы* пры дапамозе суфікса **-эдзь** [4, с. 181], што мае значэнне адцягненай прыметы (праславянскі суфікс **-ědb** [152, т. 6, с. 176]). Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі

суфіксальнымі марфемамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*макр-ат-а*, *цёмн-ат-а*, *чарн-ат-а*) вынікае наступнае: суфікс *-эдзь* выдзяляецца толькі ў слове *макрэдзь* – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [84, 98].

26. Суфікс *-эस्क-і* ў прыметніку *братэрскі*.

Прыметнік *братэрскі* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘тое, што і *братні*, *брацкі* (шчыры, таварыскі, сяброўскі)’ [124, т. 1, с. 402–403]. Слова запазычана з польскай мовы – *braterski*. Наяўнасць *-er-* у слове абумоўлена старапольскай формай *bratr*; ва ўсходнеславянскіх мовах форма з *-r-* тыпу *bratr* не існавала [152, т. 1, с. 379]. Спачатку ў беларускай мове гэты прыметнік быў невытворным словам (як любое запазычанне). Увайшоўшы ў сістэму сінхроннага словаўтварэння, ён становіцца вытворнай лексічнай адзінкай – утвораны ад назоўніка *брат* пры дапамозе суфікса *-эस्क-і* [4, с. 57] з наступным словаўтваральным значэннем: ‘уласцівы таму ці мае адносіны да таго, хто названы ўтваральнай асновай’. У сучаснай беларускай мове ёсць іншыя аналагічныя суфіксы: *-оўск-і* – *бацьк-оўск-і*, *сябр-оўск-і*; *-ск-і* – *граф-ск-і*, *чуваш-ск-і*, *каваль-ск-і*, якія паўтараюцца ў словах. Суфікс *-эस्क-і* вычляняецца толькі ў прыметніку *братэрскі* і не паўтараецца ў іншых лексемах – таму суфіксальную марфему мэтазгодна лічыць унікальнай [84].

27. Суфікс *-эск-а* ў назоўніку *гумарэска*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *гумарэска* абазначае ‘невялікі літаратурна-мастацкі або музычны твор жартоўнага, гумарыстычнага характару’ [124, т. 2, с. 97]. Лексема запазычана з нямецкай мовы (*Humoreske* [13, с. 84]) і ўтворана ад назоўніка *гумар* пры дапамозе суфікса *-эск-а* [4, с. 92] са значэннем абстрактнага паняцця. Паколькі суфікс *-эск-а* вылучаецца толькі ў назоўніку *гумарэска* (параўнаем паўтаральныя суфіксальныя марфемы: *тэкст-оўк-а* (разм.), *канц-оўк-а*), то яго мэтазгодна аднесці да ўнікальных афіксальных марфем.

Б. Абсалютна ўнікальныя суфіксы, выдзеленыя ў словах шляхам словаўтваральнага аналізу на падставе сучасных матывацыйных сувязей.

1. Суфікс *-авізн-а* ў назоўніку *дарагавізна*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *дарагавізна* з’яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘тое, што і *дарагоўля* (высокі ўзровень цэн; дарагавізна)’ [124, т. 2, с. 138–139]. Як бачым, семантычна і фармальна слова ўтворана ад асновы прыметніка *дараг-і* пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-авізн-а* са значэннем адцягненай

прыметы. Такое словаўтваральнае значэнне ў беларускай мове маюць іншыя суфіксы, напрыклад, *-мень* (сх-*мeнь* (разм.), слх-*мeнь* (разм.)), які з’яўляецца паўтаральным. Суфікс *-авізн-а* вылучаецца толькі ў назоўніку *дарагавізна* – таму суфіксальную марфему мэтазгодна лічыць унікальнай.

2. Суфікс *-авяз-ы* ў прыметніку *даўгавязы*.

Прыметнік *даўгавязы* ў сучаснай беларускай мове ўжываецца з паметай «размоўнае» ў значэнні ‘вельмі высокі і худы; цыбаты’ [124, т. 2, с. 150]. Гістарычна лексема ўтворана шляхам складання (пры дапамозе злучальнай галоснай *о*) двух слоў: *до́лг-ий* ‘длинный’ і *вя́з-ы* ‘шея’, што захавалася ў дыялектах [139, с. 128]. Аднак, на нашу думку, з пазіцый сінхроннага словаўтварэння прыметнік *даўгавязы* матывуецца словам *доўг-і* ў значэнні ‘які мае вялікую даўжыню // высокі ростам (пра чалавека)’ [124, т. 2, с. 192], паколькі лексічная адзінка *вяз-ы* (у значэнні ‘шыя’) зараз не ўжываецца. Такім чынам, у прыметніку *даўгавязы* выдзяляецца суфікс каранёвага паходжання *-авяз-ы*, што мае значэнне ўзмоцненай ступені якасці. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*даўж-э́зн-ы* (разм.), *таўшч-э́зн-ы* (разм.), *веліч-э́зн-ы*) вынікае наступнае: суфікс *-авяз-ы* непаўтаральны, адзінкавы – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [99].

3. Суфікс *-аган* у назоўніку *чыстага́н*.

Назоўнік *чыстага́н* з’яўляецца размоўным і абазначае ‘наяўныя грошы’ [124, т. 5, кн. 2, с. 331]. Слова ўзыходзіць да *чистогон*, якое змянілася пад уплывам слоў з суфіксам *-ан* і ўяўляе сабой утварэнне, што гістарычна ўзнікла шляхам складання пры дапамозе злучальнай галоснай *о* асноў *чист-ый* і *гоня-ть*, *гна-ть* [139, с. 495]. У сучаснай беларускай мове назоўнік *чыстага́н* разглядаецца як утвораны ад асновы агульнаславянскага прыметніка *чы́ст-ы* пры дапамозе суфікса каранёвага паходжання *-аган*. Суфіксальная марфема *-аган* мае значэнне сукупнасці прадметаў, што характарызуюцца прыметай, названай матывавальным прыметнікам. У сучаснай беларускай мове такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксы, напрыклад, суфікс *-няк* (*суш-ня́к* (разм.), *малад-ня́к*), які ўжываецца ў многіх лексічных адзінках. Суфікс *-аган* вычляняецца толькі ў слове *чыстага́н* – таму лічыцца ўнікальнай марфемай [99].

4. Суфікс *-акрын* у назоўніку *пантакры́н*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *пантакры́н* ужываецца з паметай “спецыяльнае” ў значэнні ‘лячэбны танізуючы сродак, які

здабываецца з пантаў’ [124, т. 3, с. 670]. Лексічная адзінка паходзіць ад слова *pánt-ы* і грэчаскага *krinō* – ‘аддзяляю’ [124, т. 3, с. 670]. Адпаведна лексема *пантакры́н* можа разглядацца як утвораная ад асновы назоўніка *pánt-ы* пры дапамозе суфікса *-акрын*, які ўзыходзіць да каранёвай марфемы мовы-крыніцы. Вышэйадзначаны суфікс мае наступнае значэнне: ‘рэчыва, якое характарызуецца адносінамі да таго, што названа матывавальным назоўнікам’. У беларускай мове носьбітамі такога словаўтваральнага значэння выступаюць іншыя паўтаральныя суфіксы (напрыклад, *вані́л-ін*). Суфіксальная марфема *-акрын* выдзяляецца толькі ў слове *пантакры́н* – таму лічыцца ўнікальным афіксам [90].

5. Суфікс *-алаг-а* ў назоўніку *бедала́га*.

Назоўнік *бедала́га* з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘чалавек, які трапіў у бяду // нешчаслівы, варты спачування чалавек’ [124, т. 1, с. 357]. Гістарычна лексема *бедала́га* ўзыходзіць да *бедала́х-а*, якое ўяўляе сабой складанне асноў *бед-* і *лах-* [146, с. 69], і пераўтворана пад уплывам размоўных слоў з суфіксам *-аг-а* (*карча́га* (корч), *стыля́га*). З пазіцый сінхроннага словаўтварэння назоўнік *бедала́га* разглядаецца як утвораны ад асновы назоўніка *бяд-а́* (у значэнні ‘няшчасце, нядоля, гора’ [124, т. 1, с. 434]) пры дапамозе суфікса каранёвага паходжання *-алаг-а* са значэннем асобы, носьбіта прадметнай прыметы, якая называецца матывавальным назоўнікам. У сучаснай беларускай мове аналагічнае дэрывацыйнае значэнне маюць іншыя суфіксы, што паўтараюцца ў лексемах (параўн.: *гарб-у́н*, *ляс-у́н*). Паколькі суфіксальная марфема *-алаг-а* вылучаецца толькі ў слове *бедала́га*, то яна лічыцца ўнікальнай [87, 99].

6. Суфікс *-алак* у назоўніку *ваўкала́к*.

У беларускай мове назоўнік *ваўкала́к* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘паводле паданняў – чалавек (часам мярцвяк), здольны абарочвацца ў воўка; пярэварацень’ [124, т. 1, с. 470]. Лексема паходзіць ад праславянскага **vьlkodlákъ* (‘ваўкалак, чалавек-пярэварацень’), у якім першая частка – праславянскае **vьlkъ* (‘воўк’), а другая частка – царкоўнаславянскае *дла́ка* (‘валасы, футра’) [152, т. 2, с. 76]. Так, назоўнік *ваўкала́к* першапачаткова існаваў у мове як складанае слова. У “Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы” лексічная адзінка таксама падаецца як складанае утварэнне [2, с. 83]. Аднак, на нашу думку, у сучаснай беларускай мове слова *ваўкала́к* мэтазгодна лічыць простым, утвораным ад назоўніка *воўк* пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-алак*, паколькі фінальная частка *-алак* не мае

статусу кораня (параўн.: *ваўкарэ́з*, *ваўкалі́од*). Суфікс **-алак** набывае, такім чынам, словаўтваральнае значэнне ‘асоба паводле падабенства да таго, хто названы матывавальным назоўнікам’. Такое ж дэрывацыйнае значэнне маюць іншыя суфіксы ў сучаснай беларускай мове, напрыклад, суфікс **-oid** (*гуман-oid*, *крэцін-oid*), які паўтараецца ў лексемах. Суфікс **-алак** вычляняецца толькі ў назоўніку *ваўкалі́ак* і не паўтараецца ў іншых словах – таму яго мэтазгодна лічыць унікальным [84].

7. Суфікс **-алык** у назоўніку *пашалы́к*.

Назоўнік *пашалы́к* (турэцкае *paşalik*) ужываецца ў значэнні ‘правінцыя або вобласць у султанскай Турцыі, якою кіраваў паша (тытул вышэйшых ураднікаў у султанскай Турцыі)’ [12, т. 2, с. 183]. Як бачым, семантычна і фармальна слова ўтворана ад асновы назоўніка *паш-а* пры дапамозе суфіксальнай марфемы **-алык**. Межы і статус марфемы ў беларускай мове і ў мове-крыніцы супадаюць. Суфікс **-алык** мае значэнне месца, прасторы, тэрыторыі, вобласці, краіны, дзяржавы, што характарызуюцца адносінамі да асобы, названай матывавальным назоўнікам. Паколькі суфікс **-алык** выдзяляецца толькі ў назоўніку *пашалы́к* (параўн.: паўтаральныя суфіксальныя марфемы: *цяр-ств-а*, *гэрцаг-ств-а*), то ён адносіцца да ўнікальных марфем [87].

8. Суфікс **-альг-а** ў назоўніку *пустальгá*.

Назоўнік *пустальгá* ў сучаснай беларускай мове мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) драпежная птушка сямейства сакаліных, якая жывіцца грызунамі і насякомымі; 2) перан. пра пустога, легкадумнага чалавека’ [124, т. 4, с. 522]. Незвычайнае заканчэнне слова можна патлумачыць пеяратыўным **-I-** суфіксам, што выступае ў славенскім *pustela* ‘пусты чалавек’, і экспрэсіўнай фіналлю **-ga** [152, т. 10, с. 235]. У сучаснай беларускай мове ў выніку перараскладання ў слове вылучаецца суфіксальная марфема **-альг-а**, якая мае значэнне ‘жывая істота, асоба па характэрнай прымеце, названай матывавальным прыметнікам’ (*пуст-ы*). Пры параўнанні суфікса **-альг-а** з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з аналагічным словаўтваральным значэннем (*крыв-ўл-я* (разм.), *чысц-ўл-я* (разм.)) вынікае наступнае: суфікс **-альг-а** вычляняецца толькі ў назоўніку *пустальгá* – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [83, 96].

9. Суфікс **-амань** у назоўніку *глухамáнь*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *глухамáнь* з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘тое, што і *глуш* (1) густа зарослы ўчастак лесу; 2) аддаленае ад паселішчаў пустыннае месца // аддалены

ад культурных цэнтраў населены пункт; захалусце; 3) позняя, глухая пара; цішыня)’ [124, т. 2, с. 57–58]. Слова толькі знешне, фармальна супадае са складанымі словамі, але па паходжанні з’яўляецца простым: уяўляе сабой відазмяненне (пад уплывам слова *маніць*) назоўніка *глухмёнь* [139, с. 105]. Лексема *глухмёнь* утворана ад асновы прыметніка *глух-і* пры дапамозе суфікса **-мень**. Тое ж назіраецца і ў слове *глухамань*: утварэнне ад асновы прыметніка *глух-і* пры дапамозе суфікса **-амань** (*а* паміж часткамі *глух-* і *-мань* узнікае пад уплывам складаных слоў са злучальнымі галоснымі). Суфіксальная марфема **-амань** мае значэнне месца, прасторы, што характарызуецца прыметай, названай матывавальным прыметнікам (*глухі* ў значэнні ‘які знаходзіцца ў глушы, далёка ад населеных месцаў; далёкі ад жыццёва важных цэнтраў // пустынны, бязлюдны’ [124, т. 2, с. 58]). Пры параўнанні суфікса **-амань** з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з такім жа дэрывацыйным значэннем (*раўн-ін-а*, *цал-ін-а*) прыходзім да высновы: суфікс **-амань** з’яўляецца ўнікальным афіксам, паколькі выдзяляецца толькі ў назоўніку *глухамань* [90, 99].

10. Суфікс **-аналі[j]**-я ў назоўніку *вакханалія*.

Назоўнік *вакханалія* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) у Старажытным Рыме – свята ў гонар бога віна і весялосці Вакха; 2) перан. разгульнае баляванне; оргія’ [124, т. 1, с. 454]. Лексічная адзінка запазычана з лацінскай мовы (*bacchanalia* [13, с. 60]) і ўтворана ад асабовага назоўніка *Вакх* пры дапамозе суфікса **-аналі[j]**-я. Як бачым, межы і статус марфемы ў беларускай мове і ў мове-крыніцы супадаюць. Суфікс **-аналі[j]**-я валодае наступным значэннем: ‘працэс, з’ява, што характарызуецца адносінамі да прадмета (асобы), названых матывавальным назоўнікам’. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы ў сучаснай беларускай мове, напрыклад, суфікс **-ызм** (*бандыт-ызм*, *тэрар-ызм*, *гітлер-ызм*), які паўтараецца ў розных лексемах. Суфікс **-аналі[j]**-я вычляняецца толькі ў назоўніку *вакханалія* і не паўтараецца ў іншых словах – таму яго мэтазгодна лічыць унікальным [90].

11. Суфікс **-анан** у назоўніку *гарлапán*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *гарлапán* ужываецца з паметай “размоўнае” ў значэнні ‘той, хто гарлапаніць; крыкун, гарлан’ [124, т. 2, с. 31]. Лексічная адзінка ў этымалагічных слоўніках разглядаецца па-рознаму: або як утвораная ад *гóрл-а* і *пан* шляхам складання [131, т. 1, с. 442], або як утвораная пры дапамозе суфікса **-ан** ад *горлón-а*, у сваю чаргу, вытворнага з суфіксам **-он-а** ад *гóрл-о* [139,

с. 110]. Паколькі ў сучаснай беларускай мове слова *горлопа* адсутнічае, а паміж словамі *гёрла* і *пан* не адчуваецца семантычная сувязь (пра што сведчыць вышэйадзначанае слоўнікавае тлумачэнне значэння лексемы), то назоўнік *гарлапáн* мэтазгодна разглядаць як вытворнае ад асновы назоўніка *гёрл-а* пры дапамозе суфікса **-апан** са значэннем ‘назва асобы па характэрнай прадметнай прымеце, названай матывавальным назоўнікам’. Такім чынам, суфіксальная марфема **-апан** мае або каранёвае паходжанне, або з’явілася вынікам перараскладання марфем. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксаў з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*гарл-áн* (разм.), *пуз-áн* (разм.)) суфікс **-апан** з’яўляецца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках [99].

12. Суфікс **-астас** у назоўніку *іканаастáс*.

Назоўнік *іканаастáс* (‘упрыгожаная абразамі сценка ў праваслаўнай царкве, якая аддзяляе алтар’ [124, т. 2, с. 532]) запазычаны з грэчаскай мовы (*eikn* – ‘абраз’ і *stasis* – ‘месца стаяння’ [124, т. 2, с. 532]) і матывуецца асновай назоўніка *ікóн-а*. Так, у слове выдзяляецца суфікс каранёвага паходжання **-астас**, які валодае значэннем ‘месца ў памяшканні для таго, што названа матывавальным назоўнікам’. Такое словаўтваральнае значэнне маюць многія суфіксы, якія паўтараюцца ў словах, напрыклад, суфікс **-нік** (*качарэ́ж-нік*). Суфікс **-астас** вылучаецца толькі ў назоўніку *іканаастáс* – таму марфему мэтазгодна аднесці да ліку ўнікальных [87, 96].

13. Суфікс **-асцю** ў прыслоўі *поўнасцю*.

Прыслоўе *поўнасцю* (‘1) у поўным складзе, у поўным аб’ёме; 2) ва ўсіх адносінах, зусім, цалкам’ [124, т. 4, с. 295]) утворана ад асновы прыметніка *поўн-ы* пры дапамозе суфікса **-асцю** са значэннем спосабу дзеяння, якое спалучаецца са значэннем прыметы, названай матывавальным прыметнікам. У сучаснай беларускай мове носьбітамі такога дэрывацыйнага значэння з’яўляюцца паўтаральныя суфіксальныя марфемы (параўн.: *паражн-яко́м* (разм.), *прасц-яко́м*). Суфікс **-асцю** адзінкавы, выдзяляецца толькі ў прыслоўі *поўнасцю* – таму лічыцца ўнікальным афіксам.

14. Суфікс **-ась** у прыслоўі *лётась*.

У сучаснай беларускай мове прыслоўе *лётась* ужываецца з паметай “размоўнае” і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘у мінулым годзе’ [124, т. 3, с. 38]. Лексічная адзінка ўтворана ад асновы назоўніка *лёт-а* і *-se*, якое паходзіць з займенніка *сь* ‘гэты’ і прысутнічае ў постфіксах *-сь*, *-сьці* [152, т. 5, с. 292–293]. З пункта гледжання сінхроннага словаўтварэння прыслоўе *лётась* матывуецца асновай назоўніка *лёт-а*

і ў ім выдзяляецца суфіксальная марфема каранёвага паходжання **-ась** са значэннем часу. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з аналагічным словаўтваральным значэннем (*зім-ой, вясн-ой; вёчар-ам, ранк-ам*) прыходзім да высновы: суфікс **-ась** з'яўляецца ўнікальным, паколькі вычляняецца толькі ў прыслоўі *лётаць* і не паўтараецца ў іншых лексічных адзінках (прэфіксальныя ўтварэнні тыпу *залётаць, пазалётаць* не ўлічваюцца).

15. Суфікс **-ацёр** у назоўніку *бузацёр*.

Назоўнік *бузацёр* з'яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні 'задзіра, скандаліст' [124, т. 1, с. 415]. Семантычна і фармальна слова ўтворана ад асновы дзеяслова *бузіць*, якое ў сучаснай беларускай мове таксама з'яўляецца размоўным ('шумець, скандаліць, рабіць бязладдзе' [124, т. 1, с. 415]), пры дапамозе суфікса **-ацёр**, што мае наступнае словаўтваральнае значэнне: 'суб'ект, асоба, якія характарызуюцца дзеяннем, названым матывавальным дзеясловам'. Многія суфіксальныя марфемы таксама валодаюць такім дэрывацыйным значэннем (параўн.: *завад-атар* (разм.), *агіт-атар, эксплуата-атар; крык-ун* (разм.), *свіст-ун, бяг-ун*), аднак яны паўтараюцца ў словах. Суфікс **-ацёр** вылучаецца толькі ў назоўніку *бузацёр* – таму з'яўляецца ўнікальнай афіксальнай марфемай.

16. Суфікс **-аяць** у назоўніку *рукайць*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *рукайць* мае наступнае лексічнае значэнне: 'тое, што і *рукаятка* (1) частка якой-н. прылады (ручнага інструмента, зброі і пад.), за якую трымаюцца пры карыстанні; 2) частка машыны, прыбора, за якую бяруцца рукою для перамяшчэння, пераключэння, павароту і пад.)' [124, т. 4, с. 725]. Слова ўтворана шляхам складання каранёў **rǫkɔ* (дэрыват ад **rǫka* 'рука') і **jɛti* 'брат' (параўн. старажытнарускі *ѣти* 'брат') [152, т. 11, с. 210]. З пункта гледжання сінхроннага словаўтварэння лексема матывуецца асновай назоўніка *рук-а*: *рукайць* – 'тое, за што трымаюцца, бяруцца рукою'. Аднак суфікс каранёвага паходжання **-аяць** мае значэнне 'прадмет, прыстасаванне, прылада'. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з аналагічным словаўтваральным значэннем (*кас-ільн-а, цап-ільн-а*) вынікае наступнае: суфікс **-аяць** з'яўляецца ўнікальным, паколькі выдзяляецца толькі ў назоўніку *рукайць* і не паўтараецца ў іншых лексічных адзінках [99].

17. Суфікс **-вар-а** ў назоўніку *дзетварá*.

Назоўнік *дзетварá* ('разм. дзеці' [124, т. 2, с. 170]) семантычна і фармальна ўтвораны ад асновы назоўніка *дзец-і* (адбылося чаргаванне *ц'/m*) пры дапамозе суфікса **-вар-а** са зборным значэннем сукупнасці

асоб, названых утваральным словам. Аналагічнае дэрывацыйнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, якія паўтараюцца ў розных словах, напрыклад, суфікс *-в-а* (*брат-в-а́* (разм.), *дзят-в-а́* (разм.)). Суфікс *-вар-а* адзінкавы, непаўтаральны – таму лічыцца ўнікальным афіксам [89].

18. Суфікс *-ганг* у назоўніку *ральга́нг*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *ральга́нг* абазначае ‘прыстасаванне для транспартавання грузаў; ролікавы транспарцёр’ [124, т. 4, с. 633]. Слова запазычана з нямецкай мовы: *Rollgang* (*Roll* – ‘каток’, *Gang* – ‘ход’) [12, т. 2, с. 286]. Як бачым, семантычна і фармальна лексема матывуецца назоўнікам *ро́лік* і ў ёй вылучаецца суфікс каранёвага паходжання *-ганг* са значэннем прадмета (прыстасавання, прылады), які складаецца з таго, што названа матывавальным назоўнікам. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, што паўтараюцца ў лексемах (параўн.: *малат-а́рн-я*, *сячк-а́рн-я*). Суфікс *-ганг* вычляняецца толькі ў назоўніку *ральга́нг* і не паўтараецца ў іншых словах – таму адносіцца да ўнікальных марфем [100].

19. Суфікс *-ебен* у назоўніку *малéбен*.

Нazoўнік *малéбен* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) кароткае набажэнства за чыё-н. здароўе, поспехі, а таксама па нябожчыках; 2) перан., разм. дакучлівае павучанне, настаўленне’ [124, т. 3, с. 95]. Семантычна і фармальна лексічная адзінка ўтворана ад асновы дзеяслова *малі-ц(ца)* пры дапамозе суфікса *-ебен*, які мае значэнне адцягненага дзеяння, працэсу, што названы матывавальным дзеясловам. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*служ-б-а*, *бараць-б-а*, *га́нь-б-а*; *спява́-нн-е*, *чыта́-нн-е*) суфікс *-ебен* лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках.

20. Суфікс *-езон* у назоўніку *камбінезо́н*.

Нazoўнік *камбінезо́н* абазначае ‘сучэльны рабочы касцюм з курткі і штаноў’ [124, т. 2, с. 599]. Слова запазычана ў 30-я гг. XX ст. з французскай мовы, дзе *combinaison* ‘камбінезон’ < ‘злучэнне’ (дзвюх частак) – суфіксальнае вытворнае ад *combiner* ‘злучаць’ [145, с. 141]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” *камбінезо́н* з’яўляецца невытворнай лексічнай адзінкай [3, с. 263]. Аднак, на нашу думку, ёсць усе падставы (семантычныя і фармальныя) для вылучэння ў лексеме *камбінезо́н* шляхам супастаўлення аднакаранёвых слоў *камбін-авá-ць*, *камбін-ірава-ць* звязанага кораня *камбін-* і суфікса *-езон*

са значэннем ‘які характарызуецца прыметай, названай матывавальным прыметнікам дзеепрыметнікавага паходжання’ (*камбін-авá-н-ы*). Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы (параўн.: *спяц-бўк-а* (разм.), *талст-бўк-а*). Суфікс **-езон** вылучаецца толькі ў назоўніку *камбінезён* – таму з’яўляецца непаўтаральным, унікальным афіксам [102].

21. Суфікс **-есін** у назоўніку *клавесін*.

Назоўнік *клавесін* (‘даўнейшы клавішна-струнны шчыпковы музычны інструмент, папярэднік фартэпіяна’ [124, т. 2, с. 692]) запазычаны з французскай мовы (*clavessin*) [124, т. 2, с. 692], аднак у сучаснай беларускай мове яго можна семантычна і фармальна разглядаць як утвораны ад назоўніка *клавіш* пры дапамозе суфікса **-есін**. Суфіксальная марфема **-есін** выражае словаўтваральнае значэнне ‘прадмет, які мае ў сваім складзе тое, што названа матывавальным назоўнікам’. Паколькі суфікс **-есін** выдзяляецца толькі ў назоўніку *клавесін* (параўн. *клав-іятўр-а* і інш.), то ён адносіцца да ўнікальных марфем [104].

22. Суфікс **-эза** ў назоўніку *арыэза*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *арыэза* з’яўляецца нескланяльным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘невялікая лірычная арыя, якая чаргуецца з рэчытатывам’ [124, т. 1, с. 271]. Лексічная адзінка запазычана з італьянскай мовы (*arioso* [124, т. 1, с. 271]) і семантычна і фармальна ўтворана ад асновы назоўніка *ары[]-я* пры дапамозе суфіксальнай марфемы **-эза**. Суфікс **-эза** мае памяншальнае значэнне і ўтварае размерна-ацэначную мадыфікацыю матывавальнага канкрэтна-прадметнага назоўніка. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*ары[]-ёт-а*, *сімфань[]-ёт-а*) прыходзім да высновы: суфікс **-эза** з’яўляецца ўнікальным, паколькі вычляняецца толькі ў назоўніку *арыэза* і не паўтараецца ў іншых словах.

23. Суфікс **-іёр** у назоўніку *юніёр*.

Назоўнік *юніёр* (‘малады спартсмен, дасягненні якога ацэньваюцца па асобаму ўзроставаму разраду’ [124, т. 5, кн. 2, с. 485]) мае лацінскае паходжанне: *junior* – ‘малодшы’ [124, т. 5, кн. 2, с. 485]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” *юніёр* з’яўляецца невытворнай лексічнай адзінкай [3, с. 715]. Аднак, на нашу думку, у сучаснай беларускай мове семантычна і фармальна лексема можа разглядацца як утвораная ад асновы прыметніка *ю́н-ы* пры дапамозе суфікса **-іёр** са значэннем асобы, што характарызуецца прыметай, названай матывавальным

прыметнікам. Паколькі марфема вылучаецца толькі ў назоўніку *юніёр* (параўн.: *арха*[j]-*іст*, *спецыял-іст*), то яна лічыцца ўнікальнай.

24. Суфікс *-ічок* у назоўніку *навічок*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *навічок* фіксуецца ў значэнні ‘чалавек, які ўпершыню з’явіўся дзе-н.; чалавек, які ўпершыню пачаў займацца якой-н. справай’ [124, т. 3, с. 218]. У “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” слова *навічок* адсутнічае, але ёсць слова *но́викъ* [21, вып. 21, с. 20]. Адсюль можна зрабіць вывад, што *навічок* першапачаткова ўтвараўся ад *но́викъ*. У сучаснай беларускай мове слова *но́викъ* з’яўляецца ўстарэлым – таму для назоўніка *навічок* матывавальным мэтазгодна лічыць прыметнік *но́в-ы*. У такім выпадку ў назоўніку *навічок* у выніку перараскладання марфем вычляняецца суфікс *-ічок* са значэннем ‘асоба, што характарызуецца прыметай, названай матывавальным прыметнікам’. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*мудр-эц*, *хітр-эц*; *бядн-як*, *халасц-як*) вынікае наступнае: суфікс *-ічок* выдзяляецца толькі ў назоўніку *навічок* – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [83, 84, 86, 87, 91, 94, 101, 104].

25. Суфікс *-кіпер* у назоўніку *галкіпер*.

Нazoўнік *галкіпер* (‘варатар’ [124, т. 2, с. 20]) утвораны ад слова *гол* пры дапамозе часткі *-кіпер* у пазіцыі суфікса. Лексема адпавядае англійскаму складанню *goal-keeper* з аналагічнай семантыкай: *goal* – ‘вароты, гол’, *keep* – ‘трымаць’, *keeper* – ‘стараж’ [152, т. 3, с. 32]. У сучаснай беларускай мове частцы *-кіпер* немагчыма надаць статус кораня – яе мэтазгодна разглядаць як суфікс, сінанімічны суфіксам *-ар* (*варат-ар*, *карчм-ар*), *-шчык* (*барабáн-шчык*, *набóр-шчык*) і іншым паўтаральным суфіксальным марфемам са значэннем ‘асоба, што характарызуецца дзеяннем у адносінах да пэўнага прадмета’. Суфікс *-кіпер* вычляняецца толькі ў слове *галкіпер*, не паўтараецца ў іншых лексемах – таму лічыцца ўнікальным [100, 104].

26. Суфікс *-кляшк-а* ў назоўніку *фінцікляшк-а*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *фінцікляшк-а* з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘1) цацка, упрыгожанне; 2) несур’ёзныя, пустыя ўчынкi, словы; 3) пустая, несур’ёзная жанчына, якая думае толькі пра ўборы і гульні’ [124, т. 5, кн. 2, с. 136]. *Фінцікляшк-а* – суфіксальнае вытворнае экспрэсіўнага характару на аснове нямецкага *Finten und Flausen* ‘хітрасць і легкадумнасць’ [145, с. 343]. У беларускай мове семантычна і фармальна лексема матывуецца асновай дзеяслова *фінці-ць* у значэнні ‘весці сябе легкадумна’ [124, т. 5, кн. 2, с. 136]. Адпаведна ў ёй вылучаецца суфікс *-кляшк-а*, які, як бачым, уыходзіць да кораня мовы-крыніцы.

Суфіксальная марфема **-ключк-а** мае дэрывацыйнае значэнне ‘суб’ект, асоба, што характарызуецца дзеяннем, названым матывавальным дзеясловам’. Паколькі суфікс выдзяляецца толькі ў назоўніку *фінціклюшка* (параўн. паўтаральныя суфіксы: *балбат-ўн* (разм.), *рагат-ўн* (разм.), *ілг-ўн*), то ён адносіцца да ўнікальных афіксальных марфем [104].

27. Суфікс **-люг** у назоўніку *вяртлюг*.

Назоўнік *вяртлюг* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) бугарок у верхняй частцы сцегнавой косці, які з’яўляецца месцам прымацавання мышцаў, што рухаюць сцягно; 2) злучальнае звяно дзвюх частак механізма, якое дазваляе адной з іх вярцецца вакол сваёй восі’ [124, т. 1, с. 602]. У “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы” *вяртлюг* разглядаецца як усходнеславянскае ўтварэнне ад назоўніка *вѣртель* > *вѣрцель* і суфікса *-уг* [152, т. 2, с. 310]. Паколькі ў слоўніках сучаснай беларускай мовы слова *вѣрцель* не фіксуецца, то лексему *вяртлюг* мэтазгодна разглядаць як суфіксальнае вытворнае ад асновы дзеяслова *вярце-ць* (адбылося чаргаванне *ц’/т*). Так, у назоўніку *вяртлюг* у выніку перараскладання марфем вычляняецца суфікс **-люг** са значэннем ‘прадмет (прылада, прыстасаванне) для ажыццяўлення дзеяння, якое названа матывавальным дзеясловам’. У сучаснай беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, якія з’яўляюцца паўтаральнымі (параўн.: *закол-к-а*, *запал-к-а*). Суфікс **-люг** вылучаецца толькі ў слове *вяртлюг* – таму лічыцца ўнікальным афіксам.

28. Суфікс **-меры[j]-я** ў назоўніку *жандармэрыя*.

Назоўнік *жандармэрыя* абазначае ‘асобае паліцэйскае войска ў буржуазных краінах для палітычнай аховы і вышуку, для барацьбы з рэвалюцыйным рухам’ [124, т. 2, с. 250]. Слова запазычана з французскай мовы (*gendarmarie* [124, т. 2, с. 250]) і семантычна і фармальна матывуецца назоўнікам *жандар*. Суфікс **-меры[j]-я**, што выдзяляецца ў слове, мае зборнае значэнне. У сучаснай беларускай мове такое ж дэрывацыйнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя суфіксы, напрыклад, **-ы[j]-я** (*арыстакрат-ы[j]-я*, *інжынер-ы[j]-я*). Суфіксальная марфема **-меры[j]-я** адзінкавая, непаўтаральная – таму лічыцца ўнікальнай [89].

29. Суфікс **-нда** ў прыслоўі *трэмалáнда*.

Прыслоўе *трэмалáнда* (італьянскае *tremolando*) мае наступнае лексічнае значэнне: ‘муз. выкананне трэмала (муз. хуткае паўтарэнне аднаго гуку, а таксама чаргаванне некалькі не суседніх гукаў асобна або ў акордах)’ [12, т. 2, с. 487]. Як бачым, семантычна і фармальна слова ўтворана ад нескланяльнага назоўніка *трэмала* пры дапамозе

суфікса **-нда** са значэннем спосабу дзеяння або самога дзеяння, якое характарызуецца тым, што названа матывавальным назоўнікам. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным словаўтваральным значэннем (*сіл-кѡм* (разм.), *круж-кѡм* (разм.)) суфікс **-нда** лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках [89].

30. Суфікс **-ойль** у назоўніку *газѡйль*.

Назоўнік *газѡйль* фіксуецца ў значэнні ‘фракцыя нафты, якая выкарыстоўваецца як паліва для дызеляў і як сыравіна для каталітычнага крэкінгу’ [12, т. 1, с. 302]. Лексічная адзінка з’яўляецца запазычаннем з французскай і англійскай моў і ўяўляе сабой складанне двух слоў: фр. *gaz* + англ. *oil* – масла [106, с. 109]. Паколькі ў сучаснай беларускай мове частка **-ойль** не мае статусу кораня, то ў слове *газѡйль* мэтазгодна вылучаць суфікс **-ойль**, што набывае значэнне рэчыва, якое характарызуецца адносінамі да таго, што названа матывавальным назоўнікам (*газ*). Носьбітамі аналагічнага дэрывацыйнага значэння выступаюць іншыя суфіксальныя марфемы, якія з’яўляюцца паўтаральнымі, напрыклад, суфікс **-ыт** (*фасфар-ыт*, *кальц-ыт*). Суфікс **-ойль** адзінкавы, вычляняецца толькі ў назоўніку *газѡйль* – таму лічыцца ўнікальным афіксам.

31. Суфікс **-стар** у назоўніку *клѣйстар*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *клѣйстар* абазначае ‘клей, прыгатаваны з мукі або крухмалу’ [124, т. 2, с. 697]. Лексема запазычана з нямецкай мовы (*Kleister* [124, т. 2, с. 697]) і семантычна і фармальна ўтворана ад назоўніка *клей* пры дапамозе суфіксальнай марфемы **-стар** са значэннем ‘рэчыва, якое ўяўляе разнавіднасць таго, што названа матывавальным назоўнікам’. Такое ж словаўтваральнае значэнне ў беларускай мове маюць іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы (параўн.: *бетан-ім*, *каалін-ім*). Суфікс **-стар** адзінкавы, непаўтаральны – таму лічыцца ўнікальнай афіксальнай марфемай.

32. Суфікс **-таш** у назоўніку *патрантѡш*.

Назоўнік *патрантѡш* (‘сумка з гнёздамі для патронаў’ [124, т. 4, с. 105]) запазычаны ў XVIII ст. з нямецкай мовы, дзе *Patrontache* – складанне слоў *Patron* (‘патрон’) і *Tache* (‘сумка, кішэня’) [145, с. 227]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” слова падаецца як невытворная лексічная адзінка [3, с. 447]. Аднак, на нашу думку, у сучаснай беларускай мове семантычна і фармальна назоўнік *патрантѡш* матывуецца словам *патрѡн* і ў ім выдзяляецца суфікс **-таш**, які, як бачым, узыходзіць да каранёвай марфемы мовы-крыніцы і мае значэнне ‘месца для таго, што названа матывавальным назоўнікам’. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных

марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*цўкар-ніц-а*, *мыль-ніц-а*) суфікс **-таш** лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках [102].

33. Суфікс **-трэгер** у назоўніку *культуртрэгер*.

Назоўнік *культуртрэгер* ужываецца з паметай “іранічнае” ў значэнні ‘пра імперыяліста-каланізатара, які эксплуатае народы заняволеных краін пад выглядам пашырэння культуры’ [124, т. 2, с. 754]). Лексічная адзінка паходзіць ад нямецкага *Kulturträger* ([124, т. 2, с. 754]) – ‘носьбіт культуры’. У сучаснай беларускай мове назоўнік *культуртрэгер* семантычна і фармальна матывуецца асновай назоўніка *культўр-а* і ў ім вылучаецца суфікс **-трэгер** са значэннем асобы, якая характарызуецца адносінамі да пэўнага прадмета як сферы дзейнасці, аб’екта дзейнасці, названых матывавальным назоўнікам. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксамі з такім жа словаўтваральным значэннем (*рэвалюцы[і]-янер*, *рэакцы[і]-янер*; *прапаганд-ыст*, *кантрабанд-ыст*) вынікае наступнае: суфікс **-трэгер** вычляняецца толькі ў назоўніку *культуртрэгер* – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [100].

34. Суфікс **-тэрый** у назоўніку *кафетэрый*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *кафетэрый* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘кафэ з сістэмай самаабслугоўвання’ [124, т. 2, с. 667]. Лексема з’яўляецца запазычаннем з іспанскай мовы (*cafeteria* [124, т. 2, с. 667]) і семантычна і фармальна матывуецца нескланяльным назоўнікам *кафэ*. Суфікс **-тэрый**, што выдзяляецца ў слове, мае значэнне ‘месца (памяшканне), якое падобна да таго або якое ўяўляе разнавіднасць таго, што названа матывавальным назоўнікам’. Носьбітамі аналагічнага дэрывацыйнага значэння ў беларускай мове з’яўляюцца іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-орый** (*прафілакт-орый*, *інгалят-орый*). Суфікс **-тэрый** лічыцца ўнікальным, паколькі вылучаецца толькі ў назоўніку *кафетэрый* [86].

35. Суфікс **-уз** у назоўніку *францўз*.

Назоўнік *францўз* (*францўзы*) абазначае ‘народ, які складае асноўнае насельніцтва Францыі’ [124, т. 5, кн. 2, с. 154]. Паводле этымалагічных крыніц, слова запазычана з сярэдневерхнямецкага *franzôs* ‘французскі, француз’ ад старафранцузскага *françois* [131, т. 4, с. 206]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” слова падаецца як невытворная лексічная адзінка [3, с. 675]. Аднак, на нашу думку, семантычна і фармальна лексема разглядаецца як утвораная ад асновы ўласнага назоўніка *Фра́нц-ы[і]-я* пры дапамозе суфікса **-уз** з усячэннем фінальнага *-і[і]-* / *-ы[і]-* (параўн. паўтаральныя суфіксальныя марфемы: *Іспáн-і[і]-я* → *іспáн-ец*, *Япóн-і[і]-я* → *япóн-ец*; *Швейцáр-ы[і]-я* →

швейцар-ац, *Венгр-ы[я]*-я → *венгёр-ац*). Суфікс *-уз*, як і вышэйадзначаныя паўтаральныя афіксы, валодае наступным словаўтваральным значэннем: ‘асоба – жыхар той краіны, што названа матывавальным назоўнікам’ і, такім чынам, лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках [104]².

36. Суфікс *-усь* у назоўніку *швагрўсь*.

Назоўнік *швагрўсь* ужываецца з паметай “размоўнае” ў значэнні ‘тое, што і *швагер* (брат жонкі або муж сястры ці швагеркі)’ [124, т. 5, кн. 2, с. 362]. Так, семантычна і фармальна лексічная адзінка матывуецца назоўнікам *шва́гер* (адбылося выпадзенне галоснай *е*) і ў ёй вычляняецца суфікс *-усь* са значэннем памяншальнасці. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з такім жа дэрывацыйным значэннем (*бра́т-ацк-а* (разм.), *та́т-ацк-а* (разм.); *уну́ч-ак*, *чалаве́ч-ак*) вынікае наступнае: суфікс *-усь* выдзяляецца толькі ў назоўніку *швагрўсь* – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам. Уласныя імёны тыпу *Пятру́сь*, *Касту́сь* пры вызначэнні ўнікальнага суфікса *-усь* не ўлічваюцца [104].

37. Суфікс *-фон* у назоўніку *салдафён*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *салдафён* ужываецца з паметай “размоўнае, пагардлівае” і фіксуецца ў значэнні ‘ваенны, інтарэсы якога не выходзяць за межы вузкапрафесійных заняткаў і ведаў; грубы, абмежаваны, некультурны чалавек’ [124, т. 5, кн. 1, с. 26]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” слова разглядаецца як невытворная лексічная адзінка [3, с. 575]. Аднак, паводле іншых лексікаграфічных крыніц, лексема *салдафён* утворана ад назоўніка *салда́т* пад уплывам уласнага імя *Агафён* [152, т. 11, с. 302] пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-фон*. На нашу думку, з улікам сучасных фармальна-семантычных сувязей у назоўніку *салдафён* выдзяляецца суфікс стылістычнай і ацэначнай мадыфікацыі *-фон*, пры дапамозе якога ўтвараецца назоўнік, што негатыўна характарызуе асобу, названую матывавальным словам. Носьбітамі аналагічнага словаўтваральнага значэння ў беларускай мове з’яўляюцца іншыя паўтаральныя суфіксы, напрыклад, *-юг-а* (*бандз-юг-а* (разм., зневаж.),

² Магчыма іншая словаўтваральная інтэрпрэтацыя назоўніка *францу́з*: наяўнасць у сучаснай беларускай мове слоў *інду́с*, *папу́с* дае магчымасць разглядаць *-уз* як унікальны морф неўнікальнай суфіксальнай марфемы.

зладз-юг-а (разм., пагардл.)). Суфікс **-фон** непаўтаральны, паколькі вылучаецца толькі ў назоўніку *салда**фон***, а таму лічыцца ўнікальнай афіксальнай марфемай.

38. Суфікс **-хан-а** ў назоўніку *чай**хан**а*.

Назоўнік *чай**хан**а* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘чайная (грамадская сталовая, дзе наведвальнікі могуць выпіць чаю і паесці) у краінах Сярэдняй Азіі і ў Іране’ [124, т. 5, кн. 2, с. 287]. Лексічная адзінка запазычана з персідскай мовы і семантычна і фармальна матывуецца назоўнікам *чай*. Таму з пазіцый сінхроннага словаўтварэння ў слове *чай**хан**а* можа быць выдзелены суфікс **-хан-а** са значэннем месца (памяшкання), звязанага з тым, што названа ўтваральным словам. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з такім жа дэрывацыйным значэннем (*кав-**ярн**-я*, *кніг-**ярн**-я*) суфікс **-хан-а** лічыцца ўнікальным афіксам з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках.

39. Суфікс **-шт** у назоўніку *план**шт***.

Назоўнік *план**шт*** ужываецца ў значэнні ‘1) спец. дошка з нацягнутай на яе паперай, на якую наносіцца план мясцовасці пры здымках; 2) спец. план мясцовасці, атрыманы пры геадэзічнай здымцы; 3) плоская сумка, празрыстая з верхняга боку, у якой носяць карты (тапаграфічныя і інш.)’ [124, т. 4, с. 268]. У “Беларуска-рускім тлумачальным слоўніку новых слоў і новых значэнняў слоў” фіксуецца яшчэ адно значэнне слова: ‘агульная назва для розных тыпаў камп’ютарных устройстваў з сэнсарным экранам’ [125, с. 158–159]. Лексема запазычана ў XIX ст. з французскай мовы: французскае *planchette* – суфіксальнае вытворнае ад *planche* – ‘дошка, планка’ < сярэднялацінскае *planca* [139, с. 341]. Паводле “Марфемнага слоўніка беларускай мовы” слова з’яўляецца невытворным [3, с. 483]. Аднак, на нашу думку, з улікам фармальна-семантычных сувязей назоўнік *план**шт*** мэтазгодна разглядаць як вытворны ад слова *план*. Адпаведна ў лексічнай адзінцы вычляняецца суфікс **-шт** са значэннем ‘месца для таго, што названа матывавальным назоўнікам’. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з аналагічным словаўтваральным значэннем (**-ніц-а** – *пónель-**ніц**-а*, *цўкар-**ніц**-а*) вынікае наступнае: суфікс **-шт** выдзяляецца толькі ў назоўніку *план**шт*** – таму з’яўляецца ўнікальным.

40. Суфікс **-ыдзень** у назоўніку *злы**дзень***.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *злы**дзень*** з’яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘шкодны чалавек; ліхадзей’ [124, т. 2, с. 484]. Слова узнікла як вытворнае з суфіксам **-ень** ад устарэлага *злыд-а* ‘злы, скупы чалавек’, якое, у сваю чаргу,

утворана пры дапамозе суфікса **-ыдь** ад прыметніка *зл-ы* [145, с. 99]. З пазіцый сінхроннага словаўтварэння лексема **злы́дзень** матывуецца непасрэдна асновай прыметніка *зл-ы* і ў ёй вылучаецца суфікс **-ыдзень**, які, як бачым, па паходжанні з’яўляецца спалучэннем двух суфіксаў (адбылося перараскладанне) і мае значэнне асобы па характэрнай прымеце, названай матывавальным прыметнікам. Паколькі суфіксальная марфема вычляняецца толькі ў назоўніку **злы́дзень** (параўн. паўтаральныя суфіксы: *весьяль-ча́к* (разм.), *смяль-ча́к* (разм.); *весьял-у́н* (разм.), *хітр-у́н*), то яе мэтазгодна аднесці да ўнікальных марфем [87, 90, 105].

41. Суфікс **-ыплекс** у назоўніку **тры́плекс**.

Назоўнік **тры́плекс** фіксуецца ў значэнні ‘1) склеенае трохслойнае безасколачнае шкло, пракладкай у якім з’яўляецца слой празрыстай пластмасы; 2) назва розных канструкцый, саставаў, працэсаў, якія складаюцца з трох самастойных частак, элементаў, стадый’ [124, т. 5, кн. 1, с. 536]. Лексема запазычана з лацінскай мовы: *triplex* – ‘трайны’ ([124, т. 5, кн. 1, с. 536]), аднак з пазіцый сінхроннага словаўтварэння на аснове фармальна-семантычнай суаднесенасці з уласнаколькасным лічэбнікам *тр-ы* можа разглядацца як утвораная пры дапамозе суфікса **-ыплекс**, які мае значэнне ‘прадмет, што ўяўляе сабой сукупнасць такой колькасці прадметаў, частак, колькі названа матывавальным словам’. Носбітамі такога дэрывацыйнага значэння ў беларускай мове з’яўляюцца іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-яри-я** (*пяц-яри-я* (разм.), *шасц-яри-я* ў значэнні ‘запрэжка ў шэсць коней’ [124, т. 5, кн. 2, с. 357]). Суфікс **-ыплекс** непаўтаральны, паколькі вылучаецца толькі ў назоўніку **тры́плекс**, а таму лічыцца ўнікальным афіксам.

42. Суфікс **-ыплет** у назоўніку **тры́плёт**.

Назоўнік **тры́плёт** ужываецца ў значэнні ‘1) назва розных сістэм, устройстваў і пад., якія характарызуюцца наяўнасцю трох частак; 2) трэці экзэмпляр якой-н. рэчы (звычайна рэдкай); 3) у бильярдзе – удар, пры якім шар трапляе ў цэль, адскочыўшы спачатку ад аднаго, потым ад другога борта’ [124, т. 5, кн. 1, с. 536]. Лексічная адзінка запазычана з французскай мовы (*tripler* – ‘утройваць’ [124, т. 5, кн. 1, с. 536]), але семантычна і фармальна ў сучаснай беларускай мове можа разглядацца як матываваная асновай уласнаколькаснага лічэбніка *тр-ы*. У такім выпадку ў слове **тры́плёт** выдзяляецца суфікс **-ыплет**, які набывае значэнне ‘прадмет, што ўяўляе сабой сукупнасць такой колькасці прадметаў, частак, колькі названа матывавальным лічэбнікам’. Суфікс **-ыплет** вычляняецца толькі ў назоўніку **тры́плёт** (параўнаем

паўтаральныя афіксы: *пяц-яры-я* (разм.), *шасц-яры-я* ў значэнні ‘запрэжка ў шэсць коней’ [124, т. 5, кн. 2, с. 357]) – таму яго мэтазгодна аднесці да ўнікальных марфем [104].

43. Суфікс *-ыцьб-а* ў назоўніку *галыцьбá*.

Назоўнік *галыцьбá* з’яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘бедната, бедныя людзі’ [124, т. 2, с. 22]. Лексічная адзінка этымалагічна ўтворана з дапамогай суфікса *-ьб-а* ад *голыдъ* у тым жа значэнні; назоўнік *голыдъ* – вытворнае з суфіксам *-ыдъ* ад *гол-ы* [139, с. 108–109]. У сучаснай беларускай мове, паколькі адсутнічае слова *голыдзь*, назоўнік *галыцьбá* матывуецца асновай прыметніка *гол-ы* (у значэнні ‘бедны’) і ў ім вылучаецца суфікс *-ыцьб-а*, які, такім чынам, па паходжанні з’яўляецца спалучэннем двух суфіксаў (адбылося перараскладанне) і мае зборнае значэнне сукупнасці асоб, што характарызуюцца прыметай, названай матывавальным прыметнікам. У беларускай мове аналагічнае словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс *-от-а* (разм. *гал-от-а* ў значэнні ‘беднякі, бедната’ [124, т. 2, с. 20], *бядн-от-а* ў значэнні ‘бедныя людзі, беднякі’ [124, т. 1, с. 357]), што паўтараецца ў словах. Суфікс *-ыцьб-а* вычляняецца толькі ў назоўніку *галыцьбá* – таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [84, 105, 161].

44. Суфікс *-ышом* у прыслоўі *галышóм*.

У сучаснай беларускай мове прыслоўе *галышóм* ужываецца з паметай “размоўнае” ў значэнні ‘будучы голым, без вопраткі’ [124, т. 2, с. 22]. На нашу думку, семантычна і фармальна слова можа матывавацца асновай прыметніка *гол-ы*. У такім выпадку ў прыслоўі *галышóм* выдзяляецца суфікс *-ышом* са значэннем спосабу дзеяння, што спалучаецца са значэннем прыметы, названай матывавальным словам. У адрозненне ад паўтаральных суфіксальных марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*паражэн-якóм* (разм.), *прасц-якóм*) суфікс *-ышом* лічыцца ўнікальнай афіксальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексемах³.

45. Суфікс *-юпасеньк-і* (*-юпаценьк-і*) у прыметніку *малюпáсенькі* (*малюпáценькі*).

Прыметнік *малюпáсенькі* (*малюпáценькі*) у сучаснай беларускай мове з’яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘тое,

³ Магчыма іншая інтэрпрэтацыя: калі прыслоўе *галышóм* разглядаць як вытворнае ад назоўніка *галыш* (разм., у значэнні ‘голы чалавек, голае дзіця’ [101, т. 2, с. 22]), то ўнікальнасць суфікса *-ышом* страчваецца.

што і *малюсенькі* (вельмі маленькі)’ [124, т. 3, с. 98]. На аснове фармальна-семантычнай суаднесенасці з прыметнікам *мал-ы* лексічная адзінка можа разглядацца як утвораная пры дапамозе суфікса *-юпасеньк-і (-юпаценьк-і)*. У “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы” адзначаецца, што “суфікс з апорнай зычнай *-п-*, даволі рэдкі ў славянскіх дэрыватах, відавочна, адносіцца да праславянскай мовы; элемент *-ю-* ... з’яўляецца характэрным для паўночнаславянскай тэрыторыі” [152, т. 6, с. 205]. Суфікс *-юпасеньк-і (-юпаценьк-і)* выражае адценне ласкальнасці і вельмі паніжаную ступень якасці. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы, (параўн.: *стар-эньк-і* (разм.), *худз-эньк-і* (разм.)), якія паўтараюцца ў словах. Суфікс *-юпасеньк-і (-юпаценьк-і)* вылучаецца толькі ў прыметніку *малюпасенькі (малюпаценькі)* – таму з’яўляецца ўнікальным [90].

46. Суфікс *-янд-а (-енд-а)* у назоўніку *скупяндá (скупéнда)*.

Назоўнік *скупяндá (скупéнда)* ужываецца з паметай “размоўнае, неадабральнае” ў значэнні ‘скупы чалавек; скнара’ [124, т. 5, кн. 1, с. 191]. Этымалагічна слова ўтворана пры дапамозе суфікса *-д-* ад *скупéнь* [145, с. 293]. Паколькі ў сучаснай беларускай мове адсутнічае слова *скупéнь*, то назоўнік *скупяндá (скупéнда)* матывуецца асновай агульнаславянскага прыметніка *скуп-ы́*. Такім чынам, у лексеме ў выніку перараскладання вычляняецца суфікс *-янд-а (-енд-а)*, што мае значэнне ‘асоба па характэрнай прымеце, названай матывавальным словам’. Суфіксальная марфема выдзяляецца толькі ў назоўніку *скупяндá (скупéнда)* (параўн. паўтаральныя суфіксы: *зл-ю́к-а* (разм.), *падл-ю́к-а* (разм.)) – таму адносіцца да ўнікальных афіксальных марфем.

47. Суфікс *-ярус* у назоўніку *шкля́рус*.

Назоўнік *шкля́рус* абазначае ‘род буйнога бісеру ў выглядзе рознакаляровых кароценькіх трубчак са шкла, якія нанізваюцца на нітку’ [124, т. 5, кн. 2, с. 368]. Як бачым, семантычна і фармальна лексічная адзінка ўтворана ад асновы назоўніка *шкл-о* пры дапамозе суфікса *-ярус* са значэннем прадмета, які складаецца з матэрыялу, названага матывавальным словам. У сучаснай беларускай мове носьбітамі аналагічнага дэрывацыйнага значэння выступаюць іншыя суфіксы, напрыклад, *-нік (ва́т-нік* (разм.), *гарчы́ч-нік*). Суфіксальная марфема *-ярус* адзінкавая, вылучаецца толькі ў назоўніку *шкля́рус*, а таму з’яўляецца ўнікальным афіксам [84].

В. Абсалютна ўнікальныя патэнцыяльныя суфіксы.

1. Суфікс **-арх** у назоўніку *нама́рх*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *нама́рх* (грэчаскае *nomarches*) мае наступнае лексічнае значэнне: ‘правіцель нома (у значэнні ‘старажытнагрэчаская назва асноўнай адміністрацыйнай адзінкі (акругі) у Старажытным Егіпце’ [12, т. 2, с. 131]), царскі намеснік у Старажытным Егіпце’ [12, т. 2, с. 106]. Семантычна і фармальна лексічная адзінка можа быць утворана ад назоўніка *ном* пры дапамозе суфіксальнай марфемы **-арх**, якая выражае значэнне ‘назва асобы па аб’екце дзейнасці, што названы матывавальным назоўнікам’. Як бачым, межы і марфемны статус часткі запазычанага слова і адпаведнай часткі слова-прататыпа супадаюць. У адрозненне ад іншых паўтаральных суфіксальных марфем з такім жа словаўтваральным значэннем (параўн.: *губерн-а́тар*, *імпер-а́тар*) суфікс **-арх** з’яўляецца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках. Для параўнання прывядзём прыклады слоў, якія ў слоўніках сучаснай беларускай мовы падаюцца як невытворныя і нечлянімыя лексічныя адзінкі: *мана́рх* [3, с. 308], *патрыя́рх* [3, с. 448].

Аднак, на наш погляд, назоўнік *нама́рх* больш мэтазгодна аднесці да слоў з абсалютна ўнікальнымі патэнцыяльнымі суфіксамі. Рэальна ўнікальным суфіксам **-арх** можа стаць у выпадку, калі слова *ном* стане актыўна ўжывальнай лексічнай адзінкай. У слоўніках сучаснай беларускай мовы яно фіксуецца [12, т. 2, с. 131; 124, т. 3, с. 414], але ў моўнай практыцы не з’яўляецца распаўсюджаным.

2. Суфікс **-туй** у назоўніку *сабанту́й*.

Назоўнік *сабанту́й* ужываецца ў значэнні ‘у татараў і башкіраў – народнае свята, звязанае з заканчэннем вясенніх палявых работ. // перан., разм. шумлівая пагулянка; калатня; бітва’ [124, т. 5, кн. 1, с. 8]. Лексема запазычана з цюркскай мовы і ўяўляе сабой складанне двух слоў: *saban* ‘плуг’ + *tuj* ‘свята’ [12, т. 2, с. 337]. Магчыма, у сучаснай беларускай мове назоўнік *сабанту́й* матывуецца словам *саба́н* [73, с. 883], паколькі частка **-туй** не мае статусу караня. У такім выпадку ў слове вычляняецца суфікс каранёвага паходжання **-туй** са значэннем з’явы, звязанай з тым, што названа ўтваральным словам. Носьбітамі аналагічнага дэрывацыйнага значэння ў беларускай мове з’яўляюцца іншыя паўтаральныя суфіксальныя марфемы, напрыклад, суфікс **-ызацы[j]-я** (*маршрут-ыза́цы[j]-я*, *стандарт-ыза́цы[j]-я*, *паішпарт-ыза́цы[j]-я*). Такім чынам, прыходзім да высновы: суфікс **-туй** унікальны, таму што выдзяляецца толькі ў назоўніку *сабанту́й* [104].

Аднак, па нашым меркаванні, у сучаснай беларускай мове назоўнік *сабанту́й* павінен разглядацца як невытворны і ў ім нельга вылучаць унікальны суфікс **-туй**. Назоўнік *сабанту́й* варта аднесці да слоў з абсалютна ўнікальнымі патэнцыяльнымі суфіксамі. Рэальна ўнікальным суфіксам **-туй** можа стаць у выпадку, калі ў нашым культурным асяроддзі атрымае пашырэнне слова *саба́н*. На сучасным этапе развіцця беларускай мовы слова *саба́н*, як адзначалася вышэй, зафіксавана толькі ў «Вялікім слоўніку беларускай мовы: Арфаграфія, акцэнтацыя, парадыматыка» Ф. А. Піскунова, у іншых лінгвістычных слоўніках яно адсутнічае.

3. Суфікс **-тыр** у назоўніку *псалты́р*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *псалты́р* фіксуецца ў значэнні ‘адна з біблейскіх кніг Старога завету, якая складаецца з псалмоў // гэта кніга ў якасці падручніка ў мінулым’ [124, т. 4, с. 510]. Лексічная адзінка з’яўляецца запазычаннем з грэчаскай мовы (*psal-tērion* [124, т. 4, с. 510]) і, магчыма, семантычна і фармальна можа суадносіцца з назоўнікам *псалом*. У слове, такім чынам, выдзяляецца суфікс **-тыр** са значэннем умяшчальнасці. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя суфіксальныя марфемы (параўн.: *зада́ч-нік*, *слоў-нік*). Як бачым з прыкладаў, суфікс **-нік** паўтараецца ў лексічных адзінках. Суфікс **-тыр** вычляняецца толькі ў назоўніку *псалты́р* – таму адносіцца да ліку ўнікальных афіксаў.

Аднак, на наш погляд, назоўнік *псалты́р* варта аднесці да слоў з абсалютна ўнікальнымі патэнцыяльнымі суфіксамі. Рэальна ўнікальным суфіксам **-тыр** можа стаць у выпадку, калі лексема *псалом* атрымае пашырэнне ў моўнай практыцы. Слова зафіксавана ў слоўніках сучаснай беларускай мовы [108, с. 676; 124, т. 4, с. 510], але актыўна ўжываецца толькі ў пэўным асяроддзі.

4. Суфікс **-ыфоль** у назоўніку *трыфо́ль*.

Назоўнік *трыфо́ль* мае значэнне ‘вадзяная ці балотная травяністая расліна з паўзучым карэнішчам і трайчастым лісцем, якія выкарыстоўваюцца ў медыцыне як жаўцягонны і паляпшаючы апетыт сродак; бабок’ [124, т. 5, кн. 1, с. 538]. На першы погляд, семантычна і фармальна лексему (лацінскае *trifolium*) можна разглядаць як матываваную асновай уласнаколькаснага лічэбніка *тр-ы*. У такім выпадку ў слове вылучаецца суфікс **-ыфоль**, што мае значэнне ‘прадмет, які характарызуецца колькаснай прыметай, названай матывавальным словам’. Пры параўнанні з іншымі паўтаральнымі суфіксальнымі марфемамі з аналагічным дэрывацыйным значэннем

(*пят-ák* (разм.), *васъм-ák* (разм.)) прыходзім да высновы: суфікс *-ыфоль* выдзяляецца толькі ў назоўніку *трыфоль* – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай.

Аднак, на нашу думку, назоўнік *трыфоль* больш мэтазгодна аднесці да слоў з абсалютна ўнікальнымі патэнцыяльнымі суфіксамі, паколькі ўсё слова *трыфоль* можна асацыіраваць з лічэбнікам *тры*.

5. Суфікс *-эльязж* у назоўніку *трэльязж*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *трэльязж* ужываецца ў наступным лексічным значэнні: ‘1) трохстворкавае люстра; 2) тонкая агароджа для павойных раслін’ [124, т. 5, кн. 1, с. 539]. Лексічная адзінка запазычана з французскай мовы (*treillage* [145, с. 322]) і, на першы погляд, з улікам фармальна-семантычных сувязей можа ўтварацца (у першым значэнні) ад асновы ўласнаколькаснага лічэбніка *тр-ы* пры дапамозе суфікса *-эльязж* са значэннем канкрэтнага прадмета, які ўяўляе сабой сукупнасць такой колькасці частак, колькі названа матывавальным словам. Паколькі суфікс *-эльязж* вычляняецца толькі ў назоўніку *трэльязж* (параўн. паўтаральныя афіксы: *сем-ярык*, *васъм-ярык*), то ён лічыцца ўнікальнай афіксальнай марфемай.

Аднак, па нашым меркаванні, назоўнік *трэльязж* больш мэтазгодна аднесці да слоў з абсалютна ўнікальнымі патэнцыяльнымі суфіксамі, паколькі ўсё слова *трэльязж* можна асацыіраваць з лічэбнікам *тры*.

Такім чынам, абсалютна ўнікальныя патэнцыяльныя суфіксы выдзяляюцца ў лексемах, утваральнымі асновамі якіх з’яўляюцца словы, не пашыраныя ў сучаснай моўнай практыцы (*намáрх*, *сабанту́й*) або ўжывальныя ў пэўным асяроддзі (*псалты́р*), і ў лексемах, якія ўспрымаюцца носьбітамі мовы як невытворныя і нечлянімыя (*трыфоль*, *трэльязж*).

2.1.2. Абсалютна ўнікальныя прэфіксы

У нашым даследаванні абсалютна ўнікальныя прэфіксы выдзелены ў словах шляхам словаўтваральнага аналізу на падставе сучасных матывацыйных сувязей.

1. Прэфікс *ал-* у назоўніку *алхімія*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *алхімія* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘сярэдневяковае містычнае вучэнне, якое папярэднічала навуковай хіміі і было накіравана на адшуканне “філасофскага каменя” як чудадзейнага сродку для лячэння ўсіх хвароб,

для ператварэння простых металаў у золата і пад.’ [124, т. 1, с. 225]. Слова запазычана з сярэдне лацінскай мовы – *alchemia* і ўзыходзіць да арабскага *alkimijā* [12, т. 1, с. 65]. Такім чынам, семантычна і фармальна лексема ўтворана ад назоўніка *хімія* пры дапамозе прэфікса **ал-**, які мае значэнне ‘папярэдняе да таго, што названа матывавальным словам’. Такое ж словаўтваральнае значэнне маюць іншыя паўтаральныя прэфіксальныя марфемы, напрыклад, прэфікс **перад-** (**перад-гісторыя**, **перад-начатак**). Прэфікс **ал-** вычляняецца толькі ў назоўніку *алхімія* – таму адносіцца да ліку ўнікальных марфем [85, 87–89, 101, 104].

2. Прэфікс **ба-** ў назоўніку *барэльеф*.

Назоўнік *барэльеф* абазначае ‘від скульптуры, выкананай на паверхні каменя, дрэва, металу і пад., якая выступае над паверхняй, утвараючы з ёю адно цэлае [124, т. 1, с. 346]. Лексічная адзінка запазычана з французскай мовы – *bas-relief* [124, т. 1, с. 346]. Спачатку ў беларускай мове гэта было невытворнае слова (як любое запазычанне) [3, с. 81]. Аднак, на нашу думку, увайшоўшы ў сістэму сінхроннага словаўтварэння, назоўнік *барэльеф* становіцца вытворным: семантычна і фармальна ўтвораны ад назоўніка *рэльеф* пры дапамозе прэфікса **ба-**, які мае прасторавае значэнне. У адрозненне ад іншых паўтаральных прэфіксальных марфем з аналагічным дэрывацыйным значэннем (**над-скура** (спец.), **над-крылы**) прэфікс **ба-** лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексемах [85, 104].

3. Прэфікс **мез-** у назоўніку *мезальянс*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *мезальянс* фіксуецца ў значэнні ‘шлюб з асобай ніжэйшага сацыяльнага становішча ў дваранска-буржуазным грамадстве’ [124, т. 3, с. 133]. Лексема ўтворана ад запазычанага з французскай мовы слова *альянс* (‘1) саюз, аб’яднанне дзяржаў або арганізацый на аснове дагаворных абавязацельстваў; 2) шлюбны саюз’ [12, т. 1, с. 71]) і ўзыходзіць да французскага *mésalliance* [124, т. 3, с. 133], дзе частка **més-** мае прэфіксальны характар і выражае негатыўную ацэнку. Такое словаўтваральнае значэнне частка **мез-** мае толькі ў слове *мезальянс* – таму яе мэтазгодна лічыць унікальнай прэфіксальнай марфемай. У сучаснай беларускай мове ёсць іншыя словы з фанемным комплексам **мез-**, напрыклад, *мезаліт*, *мезадэрма*, *мезарэльеф*, *мезатэрапія* і інш. Аднак у адзначаных лексемах у цэлым выдзяляецца частка **меза-** як звязаны карань

грэчаскага паходжання ў складаным слове (*mesos* – ‘сярэдні, прамежкавы’ [125, с. 130]) [84, 85, 96, 99, 101, 102].

4. Прэфікс ***nali-*** ў назоўніку ***naliscád***.

Назоўнік ***naliscád*** абазначае ‘тое, што і *naliscadník* (невялікі абгароджаны кветнік, садок перад домам)’ [124, т. 3, с. 634]. У беларускую мову лексема прыйшла з рускай мовы (*naliscád*), а крыніца рускага слова – французскае *palissade*, што ўзыходзіць да правансальскага *palissada*, вытворнага ад *palissa* ‘частакол’, *pālus* ‘кол’ [152, т. 8, с. 129–130]. З пазіцый сінхроннага словаўтварэння назоўнік ***naliscád*** у беларускай мове семантычна і фармальна можа разглядацца як матываваны назоўнікам *sad*. У такім выпадку ў ім вылучаецца ўскладненая прэфіксальная марфема ***nali-*** з прасторавай семантыкай. Пры параўнанні з іншымі прэфіксамі з аднолькавай словаўтваральнай структурай (***prý-garad***, ***zá-garad***) прыходзім да высновы: прэфікс ***nali-*** вычляняецца толькі ў назоўніку ***naliscád*** – таму з’яўляецца ўнікальнай марфемай [85, 87, 104].

5. Прэфікс ***эри-*** у назоўніку ***эригэрицаг***.

У сучаснай беларускай мове назоўнік ***эригэрицаг*** ужываецца ў значэнні ‘тытул членаў былой аўстрыйскай імператарскай фаміліі // асоба, якая мела гэты тытул’ [124, т. 5, кн. 2, с. 474]. Слова паходзіць ад нямецкага *Erzherzog* [124, т. 5, кн. 2, с. 474] і семантычна і фармальна ўтвараецца ад назоўніка *гэрицаг* пры дапамозе прэфікса ***эри-***, які ўказвае на старшынства па званні, што называецца матывавальным словам. Паколькі марфема выдзяляецца толькі ў назоўніку ***эригэрицаг*** (параўн.: ***архи-епископ***, ***архи-пастыр***), то яна адносіцца да ўнікальных марфем [85, 87, 89, 104].

2.1.3. Абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы

У нашым даследаванні абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы выдзелены ў словах шляхам словаўтваральнага аналізу на падставе сучасных матывацыйных сувязей.

1. Інтэрфікс ***-у-*** са значэннем колькаснай прыметы прадмета ў складаных назоўніках тыпу ***дв-у-кóссе***, ***дв-у-крóп’е*** і інш., першай часткай якіх з’яўляецца аснова ўласнаколькаснага лічэбніка ***дв-а***. Як бачым, інтэрфікс ***-у-*** ўжываецца толькі пасля асновы лічэбніка ***дв-а*** (параўн. інтэрфікс ***-і-***, што ўжываецца пасля асноў не аднаго, а некалькіх лічэбнікаў: ***пяц-і-гóддзе***, ***шасц-і-гóддзе***).

2. Інтэрфікс ***-ух-*** са значэннем колькаснай прыметы прадмета ў складаных прыметніках тыпу ***дв-ух-галóсы***, ***дв-ух-гóрбы*** і інш., першай

часткай якіх з’яўляецца аснова ўласнаколькаснага лічэбніка *дв-а*. Як бачым, інтэрфікс *-ух-* ужываецца толькі пасля асновы лічэбніка *дв-а* (параўн.: інтэрфікс *-ох-*, які ўжываецца пасля асноў не аднаго, а некалькіх лічэбнікаў: *тр-ох-галосы*, *чатыр-ох-галосы*) [96].

Такім чынам, унікальнасць інтэрфіксаў *-у-* і *-ух-* у даным выпадку абумоўлена іх спалучальнасцю толькі з адной словаўтваральнай асновай – *дв*⁴.

2.1.4. Абсалютна ўнікальныя конфіксы

А. Абсалютна ўнікальныя конфіксы, зафіксаваныя ў словаўтваральных слоўніках беларускай мовы.

1. Конфікс *не-...-ых-а* ў назоўніку *неразбярыха*.

Назоўнік *неразбярыха* з’яўляецца размоўным і мае наступнае лексічнае значэнне: ‘адсутнасць парадку, яснасці ў чым-н.; беспарадак’ [124, т. 3, с. 388]. Слова матывуецца дзеясловам *разбір-а-ц(ца)* (адбылося чаргаванне *i/a*). У назоўніку *неразбярыха*, такім чынам, вычляняецца конфікс *не-...-ых-а* [4, с. 212], што мае адцягненае працэсуальнае значэнне. У адрозненне ад іншых паўтаральных конфіксаў з аналагічным дэрывацыйным значэннем (*ня-ўпраў-к-а* (разм.), *ня-хвát-к-а*) конфікс *не-...-ых-а* лічыцца ўнікальнай марфемай з прычыны непаўтаральнасці ў іншых лексічных адзінках.

2. Конфікс *па-...-ім* у назоўніку *пабрацім*.

Назоўнік *пабрацім* у сучаснай беларускай мове ўжываецца ў значэнні ‘той, хто звязаны з кім-н. пабрацімствам; названы брат // разм. самы блізкі друг, таварыш’ [124, т. 3, с. 465]. Слова ўтворана ад назоўніка *брат* пры дапамозе конфікса *па-...-ім* [4, с. 216], што выражае значэнне няроднасці да таго, хто названы ўтваральным словам. Конфікс *па-...-ім* унікальны, паколькі вылучаецца толькі ў назоўніку *пабрацім* (параўн.: *па-сын-ак*, *па-дчар-ыц-а*) [87, 96].

Б. Абсалютна ўнікальныя конфіксы, выдзеленыя ў словах шляхам словаўтваральнага аналізу на падставе сучасных матывацыйных сувязей.

1. Конфікс *зака-...-ак* у назоўніку *закавулак*.

⁴ Магчыма іншая інтэрпрэтацыя ўнікальнага статусу інтэрфіксаў *-у-* і *-ух-*: іх можна разглядаць як унікальныя морфы адной неўнікальнай інтэрфіксальнай марфемы *-у-/ух-/ох-*, у якой морфы *-у-* і *-ух-* з’яўляюцца ўнікальнымі, а *-ох-* – неўнікальным.

Назоўнік *закавулак* абазначае ‘1) невялікі глухі завулак; 2) аддалены, глухі куток дзе-н., у чым-н.; закутак’ [124, т. 2, с. 318]. Лексема першапачаткова была ўтворана шляхам далучэння прэфікса *за-* да назоўніка *коўлок*, вядомага ў дыялектах. Слова *коўлок*, у сваю чаргу, утваралася ад назоўніка *ўлок* (*вўліца*) пры дапамозе прэфікса *ко-*, які па паходжанні ўзыходзіць да прыназоўніка *къ* (> *к*) [139, с. 155]. Так, у слове *закавулак* этымалагічна выдзяляюцца два прэфіксы: *за-* і *ко-* (*за-ка-вўл-ак* [3, с. 202]). Аднак у сучаснай беларускай мове, паколькі адсутнічае лексічная адзінка *кавулак*, назоўнік матывуецца словам *вўліца* і мае ў сваім складзе ўнікальны конфікс *зака-...-ак* (адбылося апрошчанне) з прасторавым значэннем (параўн.: *пра-вўл-ак* (разм.), *пра-сёл-ак*) [84, 98, 99, 105].

2. Конфікс *па-...-ыц-а* ў назоўніку *пáдчарыца*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *пáдчарыца* фіксуецца ў значэнні ‘няродная дачка мужа ці жонкі (родная аднаго з двух)’ [124, т. 3, с. 578]. Лексема ўзыходзіць да прэфікса *ра-* (са значэннем ‘*пад*’) і назоўніка *дъkti*, вінавальны склон *дъктерь* [152, т. 8, с. 115]; параўн. устар. руск. *дóчень*, *дщерь* [121, т. 1, с. 318]. Гістарычна слова дзялілася на марфемы наступным чынам: *пá-дч-ар-ыц-а* [3, с. 411]. У сучаснай беларускай мове ў выніку перараскладання марфем у назоўніку вылучаецца конфікс *па-...-ыц-а* са значэннем няроднасці да таго, хто названы ўтваральным словам (*дачка*). Конфікс унікальны, таму што не паўтараецца ў іншых лексічных адзінках (параўн.: *пá-сын-ак*, *па-брац-ім*) [87].

3. Конфікс *-ыха-...-ца* ў дзеяслове *чартыхáцца*.

Дзеяслоў *чартыхáцца* ў беларускай мове з’яўляецца размоўным і ўжываецца ў значэнні ‘лаяцца, упамінаючы чорта’ [124, т. 5, кн. 2, с. 302]. Слова ўтворана ад назоўніка *чорт* пры дапамозе конфікса *-ыха-...-ца* [131, т. 4, с. 349] са значэннем ‘дзеянне, звязанае з упамінаннем таго, хто названы матывавальным назоўнікам’. Конфікс *-ыха-...-ца* выдзяляецца толькі ў дзеяслове *чартыхáцца* (параўн.: *баж-ы(ц)ца*) – таму лічыцца ўнікальным.

Такім чынам, усяго выяўлена і прааналізавана 91 слова з абсалютна ўнікальнымі афіксамі. Абсалютна ўнікальныя афіксы прадстаўлены наступнымі відамі марфем: 1) суфіксамі (79 марфем); 2) прэфіксамі (5 марфем); 3) інтэрфіксамі (2 марфемы); 4) конфіксамі (5 марфем).

Характарыстыка слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі змешчана ў табл. 2.1.

Табліца 2.1. Словы з абсалютна ўнікальнымі афіксамі

Словы з абсалютна ўнікальнымі афіксамі	Часцінамоўная прыналежнасць	Паходжанне	Ужыванне / стылістычная афарбоўка	Зменныя / нязменныя
Словы з абсалютна ўнікальнымі суфіксамі (79 слоў)	Назоўнікі: 69 Прыметнікі: 6 Прыслоўі: 4	Спрадвечна беларускія: 36 Запазычаныя: 43	Агульна- ужывальныя: 74 Спецыяльныя: 5 Стылістычна нейтральныя: 55 Размоўныя: 22 Іранічныя: 2	Зменныя: 74 Нязменныя: 5
Словы з абсалютна ўнікальнымі прэфіксамі (5 слоў)	Назоўнікі: 5	Запазычаныя: 5	Агульна- ужывальныя: 5 Стылістычна нейтральныя: 5	Зменныя: 5
Словы з абсалютна ўнікальнымі інтэрфіксамі (2 інтэрфіксы)	Назоўнікі Прыметнікі	Спрадвечна беларускія	Агульна- ужывальныя / стылістычна нейтральныя	Зменныя
Словы з абсалютна ўнікальнымі конфіксамі (5 слоў)	Назоўнікі: 4 Дзеясловы: 1	Спрадвечна беларускія: 5	Агульна- ужывальныя: 5 Стылістычна нейтральныя: 2 Размоўныя: 3	Зменныя: 5
Усяго: 89 слоў з абсалютна ўнікальнымі суфіксамі, прэфіксамі, конфіксамі і 2 абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы ў складзе розных лексічных адзінак				

Як бачым з табл. 2.1, большая колькасць слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксамі прадстаўлена назоўнікамі; у якасці матывавальных слоў у асноўным таксама выступаюць назоўнікі. Прыметнікі, лічэбнікі, прыслоўі, дзеясловы сустракаюцца ў значна меншай колькасці.

Большую частку слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі складаюць запазычаныя лексічныя адзінкі, меншую – спрадвечна беларускія словы. Запазычаныя лексемы прыйшлі ў беларускую мову з розных моў: грэчаскай, балгарскай, турэцкай, славенскай, нямецкай, лацінскай, французскай, польскай, цюркскай, англійскай, італьянскай, іспанскай, персідскай, арабскай, рускай.

Лексічныя адзінкі з абсалютна ўнікальнымі афіксамі прадстаўлены ў асноўным агульнаўжывальнымі і стылістычна нейтральнымі словамі, аднак ёсць словы абмежаванага ўжытку (з паметай “спецыяльнае”) і стылістычна афарбаваныя лексемы (з паметамі “размоўнае” і “іранічнае”).

Большасць слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксамі складаюць зменныя лексемы (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі, дзеясловы), меншую – нязменныя словы (прыслоўі, нескланяльныя назоўнікі).

Многія лексемы з абсалютна ўнікальнымі афіксамі захаваліся ў сучаснай беларускай мове без змен. Марфемны аналіз такіх лексічных адзінак не выклікае цяжкасцей. Аднак побач са словамі з празрыстай словаўтваральнай і марфемнай структурай ёсць словы, словаўтваральныя сувязі і марфемны склад якіх з’яўляюцца не зусім зразумелымі. Аднак такія лексічныя адзінкі патрабуюць спецыяльнага тлумачэння.

Супастаўляльны марфемны аналіз слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі ў дыяхронным і сінхронным аспектах сведчыць пра іх рознае паходжанне.

Сучасныя спрадвечна беларускія абсалютна ўнікальныя афіксы могуць узыходзіць да каранёвых марфем (*беда^{ла́}га*, *чыста^{га́}н*, *даўга^{ва́}язы*, *рука^{я́}ць*), а таксама ўзнікаць у выніку апрошчання (*зака^{ва́}ўлак*, *хрэсь^{сьбі́}ны*), перараскладання (*вярт^{ліо́}г*, *галы^{ць}ба́*, *злы́дзень*, *наві́чо́к*).

Абсалютна ўнікальныя марфемы ў запазычаных словах з’яўляюцца вынікам працэсу ўскладнення. Іншамоўнае слова, нечлянімае ў момант запазычвання, у лексічнай сістэме беларускай мовы набывае новыя словаўтваральныя сувязі. У выніку такіх сувязей на глебе беларускай мовы ў запазычанай лексічнай адзінцы пачынаюць вычляняцца ўнікальныя часткі, этымалогія якіх розная.

Абсалютна ўнікальны афікс можа адпавядаць афіксальнай або каранёвай марфеме слова-прататыпа. Пры гэтым межы ўнікальнай марфемы і адпаведнай марфемы мовы-крыніцы могуць як супадаць (*меза^{ль}янс*, *папа^{ддз}я*, *камбінезо́н*, *паша^{ль}ык*, *нама́рх*, *гума^{рэ́}ска*), так і не супадаць з прычыны перараскладання (*архіва́рыус*, *генералі́сімус*). Марфемны статус унікальнай часткі запазычання таксама не заўсёды супадае са статусам і відам марфемы-прататыпа (*апладыс^{ме́}нты*, *маскара́д*). Абсалютна ўнікальныя афіксы ў сучаснай беларускай мове ўзыходзяць не толькі да афіксальных, але і да каранёвых марфем мовы-крыніцы (*патранта́ш*, *пашта́мт*, *пантакры́н*, *фініцкілю́шка*, *ікана^{ста́}с*, *газбо́ль*) [102].

2.2. Адносна ўнікальных афіксы

Выдзяленне ў лексічных адзінках адносна ўнікальных афіксаў у асноўным вызначаецца тымі ж фактарамі, што і выдзяленне абсалютна ўнікальных марфем. Межы і статус афіксальных адрэзкаў, што вылучаюцца ў тым ці іншым слове, залежаць ад прыныпаў выдзялення марфем, выбару матывавальнага слова, члянёмасці суадносных слоў і іх лексічнай характарыстыкі.

Калі ў абсалютна ўнікальных афіксаў пры наяўнасці семантычных аналагаў – блізкіх па семантыцы да неўнікальных афіксаў (параўн. *дрыў-бтн-я* і *кніг-апрн-я*) – адсутнічаюць фармальныя аналагі (суфікс *-отн-я* ў сучаснай беларускай мове вычляняецца толькі ў слове *дрыўботня*), то адносна ўнікальныя афіксы маюць як семантычныя, так і фармальныя аналагі ў іншых лексемах, але ёсць выпадкі, калі фарманту, які паўтараецца ў іншых вытворных словах, уласціва нейкая спецыфічная словаўтваральная семантыка [86, 87].

Такім чынам, пад адносна ўнікальнымі марфемамі мы разумеем тыя марфемы, што паўтараюцца ў розных лексічных адзінках, аднак у нейкім адным канкрэтным слове яны маюць спецыфічнае словаўтваральнае значэнне. Такія сродкі дэрывацыі займаюць прамежкавае становішча паміж абсалютна ўнікальнымі і неўнікальнымі афіксамі, прычым ад апошніх яны адрозніваюцца ў меншай ступені, чым абсалютна ўнікальныя марфемы.

Разгледзім адносна ўнікальныя афіксы, што выдзяляюцца ў дэрывацыйнай сістэме сучаснай беларускай мовы (дадат. Б).

2.2.1. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках мужчынскага роду

1. Суфікс *-аж* у назоўніку *персан^ааж*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *персан^ааж* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘дзеючая асоба ў мастацкім творы’ [124, т. 4, с. 242]. Слова запазычана з французскай мовы (*personage* [13, с. 245]) і ўтворана ад асновы назоўніка *перс^он-а* пры дапамозе суфікса *-аж* [4, с. 260] са значэннем ‘асоба’. Усе астатнія вытворныя назоўнікі з суфіксам *-аж* (*-яж*) маюць іншыя значэнні: абазначаюць адцягненую працэсуальную прымету (*дубл-яж*, *інструкт-аж*, *мант-аж*), абстрактную прымету, у аснове якой ляжыць паняцце адзінкі вымярэння, названай утваральным словам (*кіламетр-аж*, *ліст-аж*, *літр-аж*), рэчыва ці сукупнасць

прадметаў, якія характарызуюцца адносінамі да з’явы, асобы, матэрыялу, названых утваральным словам (*сян-**а́жэ**, кардан-**а́жэ***), а таксама занятак асобы, названай утваральным назоўнікам (*арбітр-**а́жэ**, падхалім-**а́жэ*** (разм.), *шпіян-**а́жэ***) [5, с. 217–218].

2. Суфікс *-ай* у назоўніку *малача́й*.

Назоўнік *малача́й* фіксуецца ў значэнні ‘травяністая або кустовая расліна сямейства малачаевых з ядавітым белым сокам’ [124, т. 3, с. 95]. З улікам фармальна-семантычных сувязей лексема ўтворана ад асновы назоўніка *малак-о́* (адбылося чаргаванне *к/ч*) пры дапамозе суфікса *-ай*. Назва звязваецца з малаком у сувязі з тым, што расліна вылучае сок, падобны да малака, які мае востры, непрыемны смак [152, т. 6, с. 188]. Суфіксальная марфема *-ай* у гэтым выпадку выражае словаўтваральнае значэнне ‘носьбіт прадметнай прыметы, падобны да таго, які названы матывавальным назоўнікам’. Усе іншыя назоўнікі з такім суфіксам утвараюцца ад дзеясловаў са значэннем дзеяння паводле адносін да таго, што названа ўтваральным словам (*звы́ч-ай, урадж-а́й*) [5, с. 219; 87].

3. Суфікс *-ал* у назоўніку *хара́л*.

Назоўнік *хара́л* ужываецца ў значэнні ‘рэлігійнае многагалосае песнапенне, якое атрымала асаблівае пашырэнне ў пратэстантаў і католікаў // музычная п’еса ў такой форме’ [124, т. 5, кн. 2, с. 180]. У “Марфемным слоўніку беларускай мовы” слова зафіксавана як невытворная лексічная адзінка [3, с. 677]. Аднак, на нашу думку, семантычна і фармальна лексема (лацінскае *choralis* [13, с. 357]) матывуецца назоўнікам *хор* і ў ёй вылучаецца суфікс *-ал* са значэннем ‘прадмет (твор мастацтва), які прызначаны для таго, што названа матывавальным назоўнікам’. Астатнія назоўнікі з суфіксам *-ал (-ял)* таксама ўтвараюцца ад назоўнікаў, аднак абазначаюць асоб па месцы пражывання і роду заняткаў (*правінцы[я]-я́л, тэатр-а́л*) [77, с. 89].

На прыкладзе гэтага слова мы можам назіраць жывы працэс пераходу канкрэтнага ўнікальнага афікса ў разрад неўнікальных. Літаральна на нашых вачах у сучаснай беларускай моўнай стыхіі пашырылася слова *мура́л* (ад назоўніка *мур*) – ‘мастацкі твор на актуальную тэму, выкананы на сцяне дома ці нейкага іншага збудавання’. Параўн.: *мура́л* – гэта вялізная выява, якая нанесена на сцяну будынка ці збудавання. Такого роду творы мастацтва людзі стваралі ўсю гісторыю свайго існавання, пачынаючы з часоў, калі продкі сучаснага чалавека жылі ў пяхорах. *Мура́л* можа стаць элементам інтэр’ера ці экстэр’еру. У першым выпадку – гэта вялікі

малюнак, выкананы на ўсю сцяну, які ўпрыгожвае хол, гасціную, вестыбюль якога-небудзь вялікага памяшкання. У другім – мурал на сцяне звычайна размяшчаецца з тарцаваго боку будынка [168].

Слова *мурал* сучасныя слоўнікі беларускай мовы пакуль не фіксуюць, таксама яно не прадстаўлена і ў N-корпусе беларускай мовы, што дазваляе лічыць фармант *-ал* у слове *харал* адносна ўнікальным суфіксам⁵.

4. Суфікс *-ант* у назоўніку *мутант*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *мутант* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘асобіна жывёл або раслін, якая ўзнікае ў выніку мутацыі’ [12, т. 2, с. 100]. Слова з’яўляецца запазычаннем з лацінскай мовы і з улікам фармальна-семантычных сувязей можа разглядацца як утворанае ад асновы назоўніка *мутанцы*[j]-я пры дапамозе суфікса *-ант* са значэннем ‘асоба, жывая істота, расліна як вынік працэсу, названага матывавальным словам’. Усе іншыя назоўнікі з суфіксам *-ант* утвараюцца ад дзеясловаў і абазначаюць суб’ект дзеяння, напрыклад, *рызык-ант*, *эмігр-ант*, *адрас-ант*, *прэзент-ант* (спец.), *кансульт-ант* і інш. [5, с. 227–228].

5. Суфікс *-ар* у назоўніку *дымар*.

Назоўнік *дымар* фіксуецца ў значэнні ‘прылада для акурвання пчол дымам’ [124, т. 2, с. 218]. Лексічная адзінка ўтворана ад назоўніка *дым* пры дапамозе суфікса *-ар* [4, с. 106], які рэалізуе словаўтваральнае значэнне ‘прылада для ажыццяўлення таго, што названа матывавальным словам’. Астатнія вытворныя назоўнікі з суфіксам *-ар* маюць іншыя значэнні: абазначаюць асоб паводле аб’екта ці прадукта іх дзейнасці (*камін-ар*, *свін-ар*), а таксама паводле месца дзейнасці (*карчм-ар*, *млын-ар*), асоб – утваральнікаў адпаведнага дзеяння (*друж-ар*, *лёк-ар* (разм.), *зван-ар*), прадметы ці з’явы як носьбіты прымет, названых утваральным словам (*сух-ар*, *гушч-ар*, *цяж-ар*) [5, с. 229–230].

6. Суфікс *-арый* у назоўніку *каментарый*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *каментарый* абазначае ‘тлумачэнне да якога-н. друкаванага тэксту ў форме заўваг, зносак і пад.’ [124, т. 2, с. 601]. Лексема запазычана з лацінскай мовы (*compen-*

⁵ Магчыма іншая словаўтваральная інтэрпрэтацыя назоўніка *харал*: паколькі ў слоўніках сучаснай беларускай мовы фіксуецца слова *мураль* (‘спец. малюнак на ўсю сцяну, нанесены на сценавыя панэлі’ [123, с. 439]), то фарманты *-ал* і *-аль* мэтазгодна разглядаць як унікальныя морфы неўнікальнай суфіксальнай марфемы.

tarius [124, т. 2, с. 601]) і матывуецца дзеясловам *каменц-ірава-ць* (адбылося чаргаванне *ц'/m*)⁶. Адпаведна ў назоўніку *каментарый* выдзяляецца суфікс **-арый** [4, с. 155], што мае сумяшчальнае значэнне працэсу і выніку дзеяння, названага ўтваральным словам. Іншыя назоўнікі з суфіксальнай марфемай **-арый** утвараюцца ад асноў назоўнікаў і маюць іншыя значэнні: абазначаюць назвы канкрэтных прадметаў (*сцэн-арый*), месцаў (памяшканняў) (*раз-арый* (разм.), *дэльфін-арый*), асоб (*парламент-арый*), а таксама сукупнасць прадметаў (*інструмент-арый*) [77, с. 90–91].

7. Суфікс **-атар** у назоўніку *нава́тар*.

Назоўнік *нава́тар* у сучаснай беларускай мове ўжываецца ў значэнні ‘той, хто ўносіць і ажыццяўляе новыя, прагрэсіўныя ідэі, прынцыпы, прыёмы ў якой-н. галіне дзейнасці’ [124, т. 3, с. 214]. Слова запазычана з лацінскай мовы (*novator* [13, с. 222]) і семантычна і фармальна можа разглядацца як утворанае ад асновы прыметніка *но́в-ы* пры дапамозе суфікса **-атар** са значэннем асобы паводле пэўнай прыметы. Усе астатнія назоўнікі, што ўтвараюцца пры дапамозе суфікса **-атар** (**-ятар**) ад назоўнікаў і дзеясловаў, маюць іншыя значэнні: абазначаюць асоб паводле іх сацыяльнага, службовага і інш. становішча (*губерн-атар*, *ліквід-атар*, *імправіз-атар*) або прадметы, у прыватнасці, прыборы, прыстасаванні, механізмы для ажыццяўлення дзеяння, названага ўтваральным словам (*вентыль-ятар*, *кандэнс-атар*) [5, с. 232; 86].

8. Суфікс **-ол** (**-ёл**) у назоўніку *казёл*.

Назоўнік *казёл* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) самец казы; 2) дзікая млекакормячая жывёліна сямейства пустарогіх, якая водзіцца звычайна ў гарах’ [124, т. 2, с. 576]. Лексема ўтворана ад асновы назоўніка *каз-а* пры дапамозе суфікса **-ол** (**-ёл**) [4, с. 152], што ўзыходзіць да старажытнарускага суфікса **-оль**, вядомага яшчэ ў агульнаславянскую эпоху. Так, раней гэта была рэгулярная суфіксальная марфема, якая вычлянялася ў агульнаславянскіх назоўніках *аро́л*, *дзя́цел*. Аднак зараз у адзначаных лексічных адзінках суфіксы ўжо не выдзяляюцца, таму што гэтыя словы ў сучаснай беларускай мове з’яўляюцца невытворнымі [3, с. 65, 176]. Суфіксальная марфема **-ол** (**-ёл**) мае значэнне ‘самец, жывёла, што называецца матывавальным словам’.

⁶ Калі назоўнік *каментарый* разглядаць як утвораны ад дзеяслова *камент-ава́-ць*, то чаргаванне зычных у корані будзе адсутнічаць.

Іншыя назоўнікі з аналагічным суфіксам таксама ўтвараюцца ад назоўнікаў, аднак абазначаюць хімічнае рэчыва (*бенз-**ол***, *нафт-**ол***) [77, с. 98; 83, 96, 98, 99, 105].

9. Суфікс **-ім** у назоўніку *на́ймім*.

Назоўнік *на́ймім* (‘1) наёмны работнік; парабак; 2) перан. той, хто з карыслівымі намерамі служыць чыім-н. мэтам, хто прадаўся каму-н.’ [124, т. 3, с. 252]) утвораны ад асновы дзеяслова *найма́-ць* пры дапамозе суфікса **-ім** [4, с. 198] са значэннем ‘асоба паводле яе сацыяльнага становішча’. Усе астатнія назоўнікі з суфіксам **-ім** (**-ым**) утвараюцца ад назоўнікаў і абазначаюць асоб паводле іх дзеяння ці прыналежнасці да грамадскай, палітычнай або рэлігійнай групы (*банд-**ым***, *гус-**ім***), а таксама назвы хвароб (запаленчых працэсаў) паводле хворага органа (*апендыц-**ым***, *бранх-**ім***, *трахе[й]-**ім***, *плеўр-**ым***) і назвы мінералаў, рэчываў, сплаваў (*бетан-**ім***, *лазур-**ым***, *фасфар-**ым***, *кварц-**ым***) [5, с. 232–233; 86].

10. Суфікс **-і́мэт** у назоўніку *генералі́мэт*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *генералі́мэт* фіксуецца ў значэнні ‘вышэйшы камандны састаў арміі; генералы’ [124, т. 2, с. 45]. Лексічная адзінка ўтворана ад назоўніка *генерал* пры дапамозе суфікса нямецкага паходжання **-і́мэт** [2, с. 103; 3, с. 145], што мае зборнае значэнне ‘сукупнасць асоб, названых утваральным словам’. Іншыя назоўнікі з такім суфіксам абазначаюць абстрактныя паняцці, напрыклад, *суверэ́н-і́мэт*, *нейтрал-і́мэт* [77, с. 104–105].

11. Суфікс **-ыр** у назоўніку *пусты́р*.

Назоўнік *пусты́р* у сучаснай беларускай мове (‘незабудаваны, запушчаны ўчастак; пустка’ [124, т. 4, с. 524]) утвораны ад асновы прыметніка *пуст-ы* пры дапамозе суфіксальнай марфемы **-ыр** [152, т. 10, с. 240] са значэннем ‘месца, прастора, што характарызуецца прыметай, названай матывавальным словам’. Астатнія назоўнікі з суфіксам **-ыр** абазначаюць асоб (*павад-**ыр***, *багат-**ыр***) [5, с. 231].

12. Нулявы суфікс у назоўніку *служá*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *служá* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) у дарэвалюцыйным і замежным быццё – чалавек для асабістых паслуг, прыслужвання; 2) перан. той, хто працуе ў імя каго-, чаго-н., адданы каму-, чаму-н. // той, хто выконвае чыю-н. волю, з’яўляецца зброяй у чых-н. руках’ [124, т. 5, кн. 1, с. 207]. Слова ўтворана ад асновы дзеяслова *служы́-ць* нульсуфіксальным спосабам [4, с. 331] (адбылося чаргаванне *ж/з*). Назоўнік *служá* абазначае асобу паводле яе сацыяльнага становішча. Іншыя аддзеяслоўныя назоўнікі

(агульнага роду) утвараюцца такім жа спосабам, аднак яны не абазначаюць асобу па сацыяльным становішчы: *абжора* (разм.), *задзіра* (разм.), *капрыза* (разм.), *мямля* (разм.) і інш. Акрамя таго, як бачым, гэтыя ўтварэнні адносяцца да размоўнай лексікі, а назоўнік *слуга*, наадварот, не мае ацэначнага значэння, з’яўляецца стылістычна нейтральнай лексічнай адзінкай [5, с. 272].

2.2.2. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках жаночага роду

1. Суфікс *-ад-а* ў назоўніку *лампа́да*.

Назоўнік *лампа́да* ('невялікая пасудзіна з кнотам на паплаўку і алеем, якая запальваецца перад абразамі' [124, т. 3, с. 18]) запазычаны са старагрэчаскай мовы [152, т. 5, с. 222] і з улікам фармальна-семантычных сувязей можа разглядацца як утвораны ад асновы назоўніка *ля́мп-а* пры дапамозе суфікса *-ад-а* са значэннем прадмета, падобнага да таго, што названы матывавальным словам. Астатнія назоўнікі, утвораныя пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-ад-а*, маюць значэнне працэсу, з’явы, якія характарызуюцца адносінамі да прадмета, асобы, названых матывавальным назоўнікам (*клаўн-ад-а*, *рабінзан-ад-а*), ці пэўнага працэсу паводле дзеяння (*блэк-ад-а*), а таксама абазначаюць сукупнасць прадметаў (*арк-ад-а*, *калан-ад-а*) [77, с. 87–88].

2. Суфікс *-атн-я* (*-ятн-я*) у назоўніку *галубя́тня*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *галубя́тня* ўжываецца ў значэнні 'памяшканне для галубоў, якое робіцца на даху, у падстрэшшы і пад. // перан., разм. высокае месца (звычайна пра жыллё, размешчанае на самым высокім паверсе)' [124, т. 2, с. 21]. Лексічная адзінка ўтворана ад назоўніка *го́луб* пры дапамозе суфікса *-атн-я* (*-ятн-я*) [4, с. 85], які выражае словаўтваральнае значэнне 'збудаванне для таго, хто названы ўтваральным словам'. Іншыя назоўнікі з такім суфіксам утвараюцца ад асновы дзеяслова і абазначаюць адцягненую працэсуальную прымету паводле значэння ўтваральнага слова: *таўк-атн-я* (разм.), *піск-атн-я* (разм.), *бурк-атн-я* (разм.) і інш. [5, с. 245–246].

3. Суфікс *-ах-а* ў назоўніку *ма́чаха* і суфікс *-ых-а* ў назоўніку *ма́чыха*.

Назоўнік *ма́чаха* (другі словаўтваральны варыянт – *ма́чыха*) мае наступнае лексічнае значэнне: 'жонка бацькі ў адносінах да дзяцей ад папярэдняга шлюбу; няродная маці' [124, т. 3, с. 128]. Слова *ма́чаха* і *ма́чыха* ўтвораны ад асновы назоўніка *ма́ц-і* (адбылося чаргаванне *ц’/ч*) пры дапамозе суфіксальных марфем *-ах-а* [4, с. 186] і *-ых-а* са значэннем няроднасці да таго, хто названы ўтваральным словам (параўн.: *айчы́м*,

пабрацім, пасьнак, падчарыца). Іншыя назоўнікі з суфіксам *-ах-а* – аддзяяслоўныя вытворныя, што абазначаюць пэўныя прадметы (*апан-ах-а* (разм.)) або з’явы (*аблів-ах-а* (разм.)) [77, с. 97–98]. Астатнія назоўнікі з суфіксам *-ых-а* ўтвараюцца ад назоўнікаў і абазначаюць асоб жаночага полу (*дворніч-ых-а* (разм.), *урач-ых-а* (разм.), *ткач-ых-а*) і самак жывёл (*зайч-ых-а*, *ваўч-ых-а*, *марж-ых-а*).

4. Суфікс *-ацы[j]-я* ў назоўніку *нава́цыя*.

Назоўнік *нава́цыя* абазначае ‘1) у юрыспрудэнцыі – пагадненне бакоў аб замене аднаго заключанага імі абавязацельства другім; 2) новаўвядзенне’ [124, т. 3, с. 214]. Лексема (лацінскае *novatio* [106, с. 345]) утворана ад асновы прыметніка *нов-ы* пры дапамозе суфікса *-ацы[j]-я* [4, с. 195], які набывае значэнне ‘з’ява, працэс, што характарызуюцца прыметай, названай матывавальным словам’. Іншыя лексічныя адзінкі з суфіксам *-ацы[j]-я* (*-яцы[j]-я*) утвараюцца ад дзеясловаў і назоўнікаў і маюць значэнне адцягненага дзеяння (*акуп-ацы[j]-я*, *газіфік-ацы[j]-я*, *рытміз-ацы[j]-я*), выніку дзеяння, прыстасавання, прылады (*анат-ацы[j]-я*, *вентыл-яцы[j]-я*), груп асоб (*эмігр-ацы[j]-я*), а таксама дзеяння ці стану паводле адносін да таго, што названа ўтваральным словам (*рубрык-ацы[j]-я*) [5, с. 256].

5. Суфікс *-ізн-а* ў назоўніку *галаві́зна*.

Назоўнік *галаві́зна* (‘мяса з галавы жывёлы, рыбы як прадукт харчавання’ [124, т. 2, с. 16]) у сучаснай беларускай мове ўтвораны ад асновы назоўніка *галав-а* пры дапамозе суфікса *-ізн-а* [4, с. 84], які мае значэнне ‘частка таго, што названа ўтваральным словам’. Усе астатнія назоўнікі з суфіксам *-ізн-а* ўтвараюцца ад прыметнікаў са значэннем адцягненай якасці (*бел-ізн-а*, *жаўч-ізн-а*, *нав-ізн-а*, *сів-ізн-а*), а таксама могуць абазначаць зборнае паняцце (*сурав-ізн-а*) [5, с. 246–247].

6. Суфікс *-ін-а* ў назоўніку *хаці́на*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *хаці́на* фіксуецца ў значэнні ‘тое, што і *хата* (жылая сялянская пабудова, зрубленая з бярвення [124, т. 5, кн. 2, с. 182]) // убогая або старая, пахілая хата’ [124, т. 5, кн. 2, с. 184]. Лексічная адзінка ўтворана ад асновы назоўніка *хат-а* (адбылося чаргаванне *т/ц*) пры дапамозе суфікса *-ін-а* [4, с. 386], для якога характэрна памяншальна-пагарджальнае адценне. У іншых выпадках пры дапамозе суфікса *-ін-а* ўтвараюцца адушаўленыя і неадушаўленыя назоўнікі з павелічальна-ўзмацняльным адценнем, што сумяшчаецца з адценнем адзінкавасці: *дам-ін-а* (разм.), *гульта[j]-ін-а* (разм., груб.) і інш. [5, с. 269; 86].

7. Суфікс *-льн-я* ў назоўніку *гавары́льня*.

Назоўнік *гавары́льня* ўжываецца ў значэнні ‘разм., неадабр. пасяджэнне, зборышча, дзе замест спраў займаюцца пустымі

размовамі // пустыя размовы’ [124, т. 2, с. 8]. Лексема ўтворана ад асновы дзеяслова *гавары-ць* пры дапамозе суфікса *-льн-я* са значэннем працэсу дзеяння [4, с. 83]. Усе астатнія назоўнікі з суфіксам *-льн-я* таксама ўтвараюцца ад дзеясловаў, аднак абазначаюць месца для выканання дзеяння, названага ўтваральным словам: *бялі-льн-я*, *чыта-льн-я*, *шліфавá-льн-я* (разм.), *плавí-льн-я* і інш. [5, с. 245; 86].

8. Суфікс *-ніц-а* ў назоўніку *зарніца*.

Назоўнік *зарніца* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘светлая ўспышка на небе, без грому – водбліск далёкай навалыніцы’ [124, т. 2, с. 377]. Слова суадносіцца з асновай назоўніка *зар-á* (у значэнні ‘яркая афарбоўка гарызонта пры захадзе і ўсходзе сонца’ [124, т. 2, с. 373]) і ўтвараецца пры дапамозе суфікса *-ніц-а* [4, с. 125] са значэннем ‘прадмет, які падобны да таго, што названа матывавальным словам’. Іншыя назоўнікі з такім суфіксам абазначаюць прадметы, прызначаныя для змяшчэння таго, што названа ўтваральным словам (*салáт-ніц-а*, *хлéb-ніц-а*), прадметы, прызначаныя для выканання дзеяння, названага ўтваральным словам (*дай-ніц-а*, *запаль-ніц-а*, *цёр-ніц-а*) [5, с. 254].

9. Суфікс *-нь* у назоўніку *прыстань*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *прыстань* абазначае ‘плывучае або стацыянарнае збудаванне для прычальвання і стаянкі, выгрузкі і пагрузкі суднаў, высадкі і пасадкі пасажыраў’ [124, т. 4, с. 477]. Лексема ўтворана ад асновы дзеяслова *прыста-ць* пры дапамозе суфікса *-нь* [152, т. 10, с. 143], што мае канкрэтнае значэнне. Усе астатнія аддзяслоўныя назоўнікі з суфіксам *-нь* абазначаюць пэўныя працэсы або вынікі дзеяння: *рва-нь*, *плы-нь*, *кіпе-нь* і інш. [5, с. 244; 86].

10. Суфікс *-об-а* ў назоўніку *худоба*.

Назоўнік *худоба* ў сучаснай беларускай мове з’яўляецца размоўным і фіксуецца ў значэнні ‘свойская жывёла’ [124, т. 5, кн. 2, с. 221]. На нашу думку, семантычна і фармальна лексічная адзінка можа разглядацца як утвораная ад асновы прыметніка *худ-ы́*: *худоба* – гэта не проста ‘свойская жывёла’, а менавіта ‘худая жывёла’. У такім выпадку ў назоўніку *худоба* выдзяляецца суфікс *-об-а* са значэннем ‘сукупнасць рагатай жывёлы па характэрных для яе прыметах’. Іншыя назоўнікі з такім суфіксам утвараюцца ад дзеясловаў і абазначаюць пэўныя працэсы, напрыклад, *вуч-об-а*, *хвар-об-а* і інш. [5, с. 237–238; 86].

11. Суфікс *-оў* у назоўніках *любóў* і *святкрóў*.

Назоўнік *любóў* (‘1) пачуццё глыбокай прыхільнасці да каго-, чаго-н., адданасці каму-, чаму-н. // пачуццё прыхільнасці, сімпатыі да каго-н.; 2) пачуццё гарачай сардэчнай прыхільнасці да асобы другога полу; каханне / пра чалавека, які выклікае гэта пачуццё; 3) цікавасць, схільнасць, цяга да чаго-н.’ [124, т. 3, с. 67]) з’яўляецца

агульнаславянскім суфіксальным вытворным ад назоўніка *люб-ы* (параўнаем ускосныя склоны: родны – *люб-ъве*, вінавальны – *люб-ъвь*); назоўнік *свѣкрѡ* ('маці мужа' [124, т. 5, кн. 1, с. 97]) – ад назоўніка *свѣкр-ы* (параўн. *свѣкр-ы* – *свекр-ъвь*). Так, у лексемах *любѡ* і *свѣкрѡ* адбыўся працэс дэкарэляцыі, калі слова працягвае члянціцца таксама, як члянцілася раней, аднак характар марфемы змяніўся. У сучаснай беларускай мове суфіксы ў словах *любѡ* і *свѣкрѡ* адносяцца да адносна ўнікальных. Гэта два розныя, але аманімічныя суфіксы. Словаўтваральнае значэнне першага суфікса – 'апрадмечанае дзеянне паводле дзеяслова *любі-ць*' (параўн. сінанімічныя дэрываты з полівалентнымі суфіксамі: *кахá-нн-е* ад *кахá-ць*); словаўтваральнае значэнне другога суфікса – 'жаночасць' (параўн. *лесніч-ых-а* (разм.) ад *ляснік*) [77, с. 114–115; 105].

12. Суфікс *-урк-а* ў назоўніку *снягўрка*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *снягўрка* ўжываецца ў значэнні 'тое, што і *снягурачка* (у народных казках – дзяўчына са снегу)' [124, т. 5, кн. 1, с. 229]. Адпаведна лексема ўтворана ад назоўніка *снег* пры дапамозе суфікса *-урк-а* [4, с. 333], што мае значэнне 'міфічная асоба жаночага полу, якая характарызуецца прадметнай прыметай, названай матывавальным словам'. Усе астатнія лексічныя адзінкі з суфіксам *-урк-а* таксама ўтвараюцца ад назоўнікаў, аднак надаюць слову памяншальна-ласкавае адценне, напрыклад, *бач-ўрк-а* (разм.), *пяч-ўрк-а* і інш. [77, с. 120].

13. Суфікс *-ух-а* ў назоўніку *Сёмуха*.

Назоўнік *Сёмуха* абазначае 'адно са свят праваслаўнай царквы, якое святкуецца ў пяцідзясяты дзень (праз сем тыдняў) пасля Вялікадня' [124, т. 5, кн. 1, с. 124]. Слова ўтворана ад асновы парадкавага лічэбніка *сём-ы* пры дапамозе суфікса *-ух-а* [152, т. 12, с. 71] са значэннем 'назва свята'. Іншыя назоўнікі з суфіксам *-ух-а* ўтвараюцца ад дзеясловаў, назоўнікаў, прыметнікаў і абазначаюць асоб і жывых істот паводле іх дзеяння (*балбат-ўх-а* (разм.), *рагат-ўх-а* (разм.)), рэчывы, з'явы прыроды як вынік ці суб'ект названага дзеяння (*пацяр-ўх-а*, *завір-ўх-а*), адцягненую працэсуальную прымету (*галад-ўх-а* (разм.), *наказ-ўх-а*), асоб паводле прыметы, названай утваральным словам (*весял-ўх-а* (разм.), *хітр-ўх-а*), прадметы паводле адносін да таго, што названа ўтваральным словам (*нас-ўх-а* – жывёла, *свін-ўх-а*, *сярп-ўх-а* – расліны) [5, с. 252–253; 87].

14. Суфікс *-ушка* ў назоўніку *цялушка*.

Назоўнік *цялушка* мае наступнае лексічнае значэнне: 'маладая карова, якая яшчэ не цялілася // самка – дзіцяня каровы' [124, т. 5,

кн. 2, с. 280]. На нашу думку, семантична і фармальна слова можа разглядацца як утворанае ад асновы назоўніка *цял-я* пры дапамозе суфікса *-ушк-а* са значэннем ‘самка’. Астатнія назоўнікі з такім суфіксам ўтвараюцца ад дзеясловаў, прыметнікаў, назоўнікаў і абазначаюць прадметы, якія характарызуюцца дзеяннем, названым утваральным словам (*віт-ушк-а* (спец.), *вярт-ушк-а*, *хлп-ушк-а*), прадметы, якія характарызуюцца той прыметай, што названа ўтваральным словам (*гніл-ушк-а*, *жаўт-ушк-а* (разм.), *завіт-ушк-а*), а таксама прадметы па адносінах да таго, што названа ўтваральным словам (*вясн-ушк-а*) [5, с. 267; 87].

15. Суфікс *-ч-а* ў назоўніку *каракульча́*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *каракульча́* (‘шкурка неданашаных ягнят каракульскіх авечак’ [124, т. 2, с. 637]) уступае ў адносіны словаўтваральнай матывацыі з назоўнікам *кара́куль* і можа разглядацца як утвораны з дапамогай суфікса *-ч-а* [4, с. 159], які мае значэнне ‘разнавіднасць таго, што названа матывавальным словам’. Іншыя назоўнікі з суфіксам *-ч-а* ўтвараюцца ад дзеясловаў і абазначаюць дзеянне, сумяшчаючы гэта значэнне са значэннем назоўніка як часціны мовы: *вы́да-ч-а*, *здабы́-ч-а*, *пада́-ч-а*, *перада́-ч-а*, *разда́-ч-а* [5, с. 256].

16. Суфікс *-ынк-а* ў назоўніку *вечары́нка*.

Назоўнік *вечары́нка* ў беларускай мове (‘вячэрняя гулянка з музыкай і танцамі; вечар’ [124, т. 1, с. 485]) утвораны ад назоўніка *веча́р* пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-ынк-а* [4, с. 68] са значэннем з’явы, занятку, якія падобны да таго, што названа матывавальным словам, але адрозніваюцца ад яго меншымі памерамі. Усе астатнія назоўнікі з суфіксам *-ынк-а* маюць прадметнае значэнне з памяншальна-ласкальным адценнем (*хмур-ы́нк-а*, *іскр-ы́нк-а*) [5, с. 267]⁷.

17. Суфікс *-ыяд-а* ў назоўніку *трыя́да*.

Назоўнік *трыя́да* фіксуецца ў значэнні ‘1) адзіства, якое ўтвараецца трыма асобнымі прадметамі, паняццямі або часткамі, членамі; 2) у філасофскай сістэме Гегеля – трохступеньчатае развіццё ідэі, якое вызначае тры ступені ў развіцці з’яў рэчаіснасці: тэзіс, антытэзіс і сінтэз’ [124, т. 5, кн. 1, с. 538]. Як бачым, семантична і фармальна лексема суадносіцца з асновай уласнаколькаснага лічэбніка *тр-ы* і ўтвараецца пры дапамозе суфікса лацінскага паходжання *-ыяд-а*, што выражае

⁷ Магчыма іншая словаўтваральная інтэрпрэтацыя назоўніка *вечары́нка*: *веча́р* → *вечар-ы́н-а* → *вечары́н-к-а*. У такім выпадку пытанне аб унікальнасці фарманта *-ынк-а* здымаецца.

зборнае значэнне ‘сукупнасць прадметаў, колькасць якіх названа ўтваральным словам’. Іншыя назоўнікі з суфіксам *-ыяд-а* (*-іяд-а*) матывуюцца назоўнікамі і абазначаюць пэўныя з’явы, напрыклад, *алімп-іяд-а*, *спартак-іяд-а*, *універс-іяд-а* і інш. [77, с. 99–100].

2.2.3. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках агульнага роду

1. Суфікс *-яг-а* ў назоўніку *стыляга*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *стыляга* з’яўляецца размоўным і ўжываецца ў значэнні ‘малады чалавек, далёкі ад грамадскіх інтарэсаў, для якога характэрны пагоня за крыклівай модай адзення і экстравагантныя манеры’ [124, т. 5, кн. 1, с. 359]. Слова ўтворана ад назоўніка *стыль* пры дапамозе суфіксальнай марфемы *-яг-а* [4, с. 342] са значэннем ‘назва асобы, якая характарызуецца прадметнай прыметай, названай матывавальным словам’, з неадабральнай ацэнкай. Усе астатнія назоўнікі з суфіксам *-яг-а* ўтвараюцца ад асновы дзеяслова і абазначаюць асоб паводле іх дзеяння або стану, напрыклад, *брадз-яг-а* (разм.), *трудз-яг-а* (разм.) і інш. [5, с. 262].

2.2.4. Адносна ўнікальныя суфіксы ў прыметніках

1. Суфікс *-ават-ы* ў прыметніку *вінава́ты*.

Прыметнік *вінава́ты* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) які правініўся ў чым-н., зрабіў злачынства; 2) які з’яўляецца прычынай чаго-н.; 3) які выяўляе ўсведамленне сваёй віны; 4) які вінен каму-н., мае доўг’ [124, т. 1, с. 491]. Слова ўтворана ад асновы назоўніка *він-а* пры дапамозе суфікса *-ават-ы* [4, с. 69], які выражае значэнне прадметнаснай якасці. У іншых выпадках суфікс *-ават-ы* (*-яват-ы*) характэрны для прыметнікаў, што ўтвараюцца ад назоўнікаў і прыметнікаў, і рэалізуе словаўтваральнае значэнне: ‘які мае ўласцівасці таго, што названа ўтваральным словам’ (*гульта[ж]-ява́т-ы*, *жулік-ава́т-ы*, *звер-ава́т-ы*), ‘які валодае тым, што названа ўтваральным словам’ (*васп-ава́т-ы*, *сук-ава́т-ы*), ‘які мае састаўной часткай тое, што названа ўтваральным словам’ (*гле[ж]-ява́т-ы*, *жвір-ава́т-ы*), ‘які валодае ў меншай ступені якасцю, названай утваральным словам’ (*бел-ава́т-ы*, *гарк-ава́т-ы*) [5, с. 301; 86].

2. Суфікс *-арн-ы* ў прыметніку *адзіна́рны*.

Прыметнік *адзіна́рны* (‘які складаецца з адной часткі, не падвойны’ [124, т. 1, с. 136]) утвораны ад уласнаколькаснага лічэбніка *адзі́н* пры

дапамозе суфікса *-арн-ы* [4, с. 26] са значэннем прыметы, што характарызуецца наяўнасцю такой колькасці аднародных частак, колькі названа матывавальным словам. Усе астатнія прыметнікі з суфіксам *-арн-ы* ўтвараюцца ад назоўнікаў і абазначаюць прымету, якая характарызуецца адносінамі да прадмета, названага ўтваральным словам (*легенд-арн-ы*, *дысцыплін-арн-ы*) [5, с. 299]. Ужывальны ў навуковым маўленні прыметнік *бінарны* ў гэтым выпадку не можа быць прыняты пад увагу, паколькі ў сучаснай беларускай мове ён разглядаецца як невытворны [87].

3. Суфікс *-эзн-ы* (*-езн-ы*) у прыметніку *пампéзны*.

У сучаснай беларускай мове прыметнік *пампéзны* фіксуецца ў значэнні ‘які вызначаецца раскошай, пышнасцю, разлічанай на знешні эфект’ [124, т. 3, с. 654]. Лексема (французскае *rompeux, rompeuse* [13, с. 233]) з пазіцыі сінхроннага словаўтварэння можа разглядацца як утвораная ад асновы назоўніка *пóмп-а* [152, т. 8, с. 144] пры дапамозе суфікса *-эзн-ы* (*-езн-ы*) са значэннем ‘прымета, што характарызуецца адносінамі да прадмета, з’явы, якія названы матывавальным словам’. Параўн.: *пóмпна*² – ‘непраўдзівая, паказная пышнасць’ [124, т. 4, с. 291]. Іншыя прыметнікі з адзначаным суфіксам утвараюцца ад прыметнікаў і маюць значэнне высокай меры якасці, напрыклад, *веліч-эзн-ы*, *даўж-эзн-ы* (разм.), *таўшч-эзн-ы* (разм.), *шырач-эзн-ы* (разм.) і інш. [5, с. 310].

4. Суфікс *-эни-ы* ў прыметніку *свяшчэ́нны*.

Прыметнік *свяшчэ́нны* мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1) які ўспрымаецца як святасць, прызнаецца боскім // які звязаны з рэлігійным абрадам, з рэлігійным культам, які мае адносіны да набажэнства; 2) які ажыццяўляецца ў інтарэсах рэлігіі, апраўдваецца рэлігіяй; 3) перан. асабліва дарагі, заветны, высокааўтарытэтны; 4) высакародны, чысты, узвышаны // такі, які вядзецца з вызваленчай мэтай (пра вайну, бой і пад.); 5) недатыкальны, непарушны’ [124, т. 5, кн. 1, с. 104]. Лексічная адзінка паходзіць ад старажытнага дзеепрыметніка *священ*, а ў сучаснай беларускай мове семантычна і фармальна суадносіцца з асновай прыметніка *свят-ы* (адбылося чаргаванне *т/шч*). У такім выпадку ў прыметніку *свяшчэ́нны* выдзяляецца суфікс *-эни-ы* без ацэначнага значэння. Усе астатнія прыметнікі, утвораныя пры дапамозе суфікса *-эни-ы* (*-ени-ы*), выражаюць адценне надзвычай высокай ступені якасці (*высач-эни-ы* (разм.), *здрав-эни-ы* (разм.)) [5, с. 310; 86, 87].

2.2.5. Адносна ўнікальныя прэфіксы

1. Прэфікс *вод-* у назоўніку *вод*мель.

Назоўнік *вод*мель у сучаснай беларускай мове абазначае ‘мелкае месца каля берага’ [124, т. 1, с. 500]. Слова ўтворана ад назоўніка *мель* пры дапамозе прэфікса *вод-* [4, с. 71] са значэннем месца. Іншыя назоўнікі з такім прэфіксам абазначаюць абстрактныя паняцці (*вод*-свет, *вод*-бліск, *вод*-гук, *вод*-галас) [5, с. 277; 86, 87].

2. Прэфікс *супер-* у назоўніку *супер*вобкладка.

Назоўнік *супер*вобкладка мае наступнае лексічнае значэнне: ‘папяровая вобкладка паверх пераплёту кнігі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 382]. Семантычна і фармальна лексічная адзінка ўтворана ад назоўніка *вобкладка* пры дапамозе прэфікса лацінскага паходжання *супер-* са значэннем размяшчэння зверху. Усе астатнія назоўнікі з прэфіксальнай марфемай *супер-* маюць значэнне больш высокай якасці ў параўнанні з тым, што названа ўтваральным словам, напрыклад, *супер*-мода, *супер*-экспрэс, *супер*-эліта [5, с. 280].

2.2.6. Адносна ўнікальныя конфіксы

1. Конфікс *на-...-нік* у назоўніку *накамáрнік*.

У сучаснай беларускай мове назоўнік *накамáрнік* фіксуецца ў значэнні ‘сетка або мяшок для аховы ад камароў’ [124, т. 3, с. 254]. Лексема ўтворана ад назоўніка *камáр* пры дапамозе конфікса *на-...-нік* [4, с. 199] са значэннем ‘прыстасаванне для аховы ад камароў’. Іншыя адназоўнікавыя назоўнікі з конфіксам *на-...-нік* называюць асоб (*на-мés-нік*, *на-пáр-нік*) ці прадметы, якія знаходзяцца ці прызначаны знаходзіцца на паверхні таго, што названа ўтваральным словам (*на-калén-нік*, *на-вúш-нік*) [5, с. 282; 87].

Такім чынам, усяго выяўлена і прааналізавана 37 слоў з адносна ўнікальнымі афіксамі. Адносна ўнікальныя афіксы прадстаўлены наступнымі відамі марфем: 1) суфіксамі (34 марфемы: 12 – у назоўніках мужчынскага роду, 17 – у назоўніках жаночага роду, 1 – у назоўніку агульнага роду, 4 – у прыметніках)); 2) прэфіксамі (2 марфемы); 3) конфіксамі (1 марфема).

Характарыстыка слоў з адносна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі змешчана ў табл. 2.2.

Табліца 2.2. Словы з адносна ўнікальнымі афіксамі

Словы з адносна ўнікальнымі афіксамі	Часцінамоўная прыналежнасць	Паходжанне	Ужыванне / стылістычная афарбоўка	Зменныя / нязменныя
Словы з адносна ўнікальнымі суфіксамі (34 словы)	Назоўнікі: 30 Прыметнікі: 4	Спрадвечна беларускія: 25 Запозычаныя: 9	Агульна- ўжывальныя: 34 Стылістычна нейтральныя: 30 Размоўныя: 4	Зменныя: 34
Словы з адносна ўнікальнымі прэфіксамі (2 словы)	Назоўнікі: 2	Спрадвечна беларускія: 2	Агульна- ўжывальныя: 2 Стылістычна нейтральныя: 2	Зменныя: 2
Словы з адносна ўнікальнымі конфіксамі (1 слова)	Назоўнікі: 1	Спрадвечна беларускія: 1	Агульна- ўжывальныя: 1 Стылістычна нейтральныя: 1	Зменныя: 1
Усяго: 37 слоў з адносна ўнікальнымі афіксамі				

Як бачым з табл. 2.2, большая колькасць слоў з адносна ўнікальнымі афіксамі прадстаўлена назоўнікамі; у якасці матывавальных слоў у асноўным таксама выступаюць назоўнікі. Прыметнікі, лічэбнікі, дзеясловы сустракаюцца ў значна меншай колькасці.

Большую частку лексічных адзінак з адносна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі складаюць спрадвечна беларускія словы, меншую – запозычаныя лексемы (з французскай, лацінскай, нямецкай, грэчаскай, рускай моў).

Словы з адносна ўнікальнымі афіксамі ў асноўным адносяцца да агульнаўжывальных і стылістычна нейтральных лексічных адзінак, аднак ёсць і стылістычна афарбаваныя словы – з паметай «размоўнае».

Усе словы з адносна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі з’яўляюцца зменнымі (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі).

Многія словы з адносна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі захаваліся ў беларускай мове без змен, аднак некаторыя лексемы патрабуюць спецыяльнага тлумачэння. Сучасныя спрадвечна беларускія

адносна ўнікальныя афіксы этымалагічна могуць быць рэгулярнымі афіксальнымі марфемамі. Прычынай унікальнасці афікса ў такім выпадку з’яўляецца страта ім прадуктыўнасці (*казёл*). З’яўленню ўнікальных марфем садзейнічае таксама працэс дэкарэляцыі (*любóў, свякрóў*) [105].

Вывады.

1. У сістэме сучаснага афіксальнага беларускага словаўтварэння пэўнае месца належыць унікальным афіксальным марфемам. Усяго выяўлена і прааналізавана 128 лексічных адзінак з унікальнымі афіксамі. Унікальныя афіксальныя марфемы падзяляюцца на абсалютна ўнікальныя і адносна ўнікальныя.

2. Абсалютна ўнікальныя афіксы – гэта афіксы, што выдзяляюцца толькі ў адным пэўным слове (і яго вытворных) і не ўжываюцца ў іншых словах. Гэты від марфем характарызуецца фармальнай унікальнасцю, таму што ў абсалютна ўнікальных афіксаў ёсць семантычныя і адсутнічаюць фармальныя аналагі. Выяўлена і прааналізавана 91 лексічная адзінка з абсалютна ўнікальнымі марфемамі.

Абсалютна ўнікальныя афіксы прадстаўлены наступнымі відамі марфем: суфіксамі (*чайханá, гарлапáн, галкі́нер, кафетэ́рый, чыстага́н, глухамáнь, негры́тós, вяртлі́бг, плані́э́т, хлеву́шóк, макрэ́дзь, салдафо́н, малюпа́сенькі (малюпа́ценькі), галышóм* і інш.), прэфіксамі (*алхі́мія, барэ́льэф, меза́льянс, палі́са́д, э́рцэ́рцаг*), інтэрфіксамі (*двуко́ссе, двухга́лосы*), конфіксамі (*зака́вулак, нера́збярэ́ха, набра́цім, па́дчары́ца, чарты́ха́ца*). Адзначаныя афіксы вычляняюцца ў словах розных часцін мовы. Перш за ўсё гэта назоўнікі, а таксама некаторыя прыметнікі, прыслоўі, дзеясловы. Словы з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі ў асноўным з’яўляюцца запазычанымі з іншых моў, меншая колькасць такіх слоў – спрадвечна беларускія. Сярод лексем з абсалютна ўнікальнымі афіксамі больш агульнаўжывальных і стылістычна нейтральных слоў, таксама ёсць лексічныя адзінкі абмежаванага ўжытку (з паметай “спецыяльнае”) і стылістычна афарбаваныя словы (з паметай “размоўнае” і “іранічнае”). Асноўную колькасць складаюць зменныя словы (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі, дзеясловы), нязменных лексем (прыслоўі, нескланяльныя назоўнікі) значна менш.

3. Адносна ўнікальныя афіксы – гэта афіксы, што з’яўляюцца паўтаральнымі ў розных лексічных адзінках, аднак у нейкім адным канкрэтным слове яны маюць пэўную словаўтваральную асаблівасць:

для іх характэрнае спецыфічнае словаўтваральнае значэнне. Выяўлена і прааналізавана 37 лексічных адзінак з адносна ўнікальнымі марфемамі.

Адносна ўнікальныя афіксы прадстаўлены наступнымі відамі марфем: суфіксамі (*малача́й, персаня́ж, снягу́рка, навіа́цыя, худо́ба, вінава́ты, трыя́да, лампа́да, вечары́нка, каракульча́* і інш.), прэфіксамі (*ва́дмель, суперва́кладка*), конфіксамі (*накама́рнік*). Часцінамоўная прыналежнасць лексічных адзінак з адносна ўнікальнымі марфемамі – назоўнікі, а таксама невялікая колькасць прыметнікаў. Большую частку слоў з адносна ўнікальнымі афіксамі складаюць спрадвечна беларускія лексемы, меншую – запазычаныя словы. Словы з адносна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі ў асноўным прадстаўлены агульнаўжывальнымі і стылістычна нейтральнымі лексічнымі адзінкамі, аднак ёсць і стылістычна афарбаваныя словы – з паматай “размоўнае”. Усе лексемы з адносна ўнікальнымі афіксамі з’яўляюцца зменнымі (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі).

4. Шляхоў узнікнення уніфіксаў у сучаснай беларускай мове некалькі: страта афіксам прадуктыўнасці (*казёл – арёл, дзяцёл*), дэкарэляцыя (*любóў, свякрóў*), апрошчанне (*закава́лак, хрэсьбі́ны*), перараскладанне (*вяртлю́г, галыцьба́, злы́дзень, генералі́сіму́с, навічо́к*), ускладненне як вынік уключэння запазычаных слоў у сістэму беларускага словаўтварэння (*апладысме́нты, братэ́рскі, маскарáд*), суадноснасць з каранёвымі марфемамі мовы-крыніцы (*бедала́га, газбо́йль, даўгавя́зы, ікана́ста́с, патранта́ш, пашта́мт, пантакры́н, рукайца́, фініцікля́шка, чыстага́н*).

3. УНІКАЛЬНЫЯ КАРАНЁВЫЯ МАРФЕМЫ

У сучаснай беларускай мове ўнікальнымі могуць быць не толькі афіксальныя марфемы, але і каранёвыя, аднак у дачыненні да каранёў праблема ўнікальнасці разглядаецца па-іншаму.

Як вядома, для афіксальных марфем асноўнай прыметай з'яўляецца паўтаральнасць. Калі афікс выцяляецца толькі ў адным пэўным слове (і яго вытворных) і не паўтараецца ў іншых лексічных адзінках, то марфема з'яўляецца ўнікальнай. Адсюль вынікае наступнае: для афіксаў непаўтаральнасць – гэта выключэнне. У адрозненне ад афіксальных марфем для каранёў паўтаральнасць не з'яўляецца абавязковай прыметай. Атрымліваецца, што праблема выдзялення ўнікальных каранёвых марфем якраз ускладняецца неабавязковасцю непаўтаральнасці для іх.

Марфемы ў слове выдзяляюцца шляхам яго падзелу на пэўныя структурныя часткі (корань, прэфікс, суфікс, флексія, постфікс, інтэрфікс, конфікс) пры супастаўленні з іншымі аднакаранёвымі лексічнымі адзінкамі, а таксама з лексічнымі адзінкамі з такімі ж афіксальнымі марфемамі. Гэта адносіцца як да рэгулярных марфем, так і да ўнікальных, у тым ліку і каранёвых марфем.

Як бачым, пытанне аб унікальных каранях у сучаснай беларускай мове, як і пытанне аб унікальных афіксах, звязана з праблемай выдзялення марфем у цэлым. Калі выдзяленне марфем у слове ставіць у залежнасць ад словаўтваральных сувязей пэўнага слова з іншымі словамі, у прыватнасці з яго непасрэдна ўтваральным, то ўнікальныя карані ў такім выпадку адсутнічаюць у складзе простых вытворных слоў, аднак могуць існаваць у звязаным выглядзе ў складзе складанага вытворнага ці невытворнага слова або ў свабодным выглядзе ў складзе адзінкавых слоў, што не ўваходзяць у словаўтваральныя гнёзды.

Пры выдзяленні ўнікальных каранёвых марфем павінны ўлічвацца наступныя крытэрыі:

1) ужыванне кораня ў адным пэўным нязменным слове ці ў зменным слове ў спалучэнні з формаўтваральнымі і формазмняальнымі або са словаўтваральнымі і словазмняальнымі афіксамі і непаўтаральнасць у іншых словах, г. зн. адзінкавасць, нерэгулярнасць;

2) абагульненая семантыка каранёвай марфемы;

3) адсутнасць семантычных аналагаў сярод афіксаў;

4) наяўнасць сінонімаў сярод рэгулярных каранёвых марфем [88, 94, 96, 98].

Такім чынам, члененне слова на структурныя часткі дае падставы вылучаць у сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння і ўнікальныя

каранёвыя марфемы (унірадыксоіды), якія выяўляюцца толькі ў адным нязменным (*авеню, джакүзі, кальрабі, папурь, салямі*) ці зменным у спалучэнні з формаўтваральнымі і формазмняальнымі афіксамі (*акведук, лангуст, парандж-а, сіест-а, фарандол-а*) слове або ў словах у спалучэнні з іншымі словаўтваральнымі і словазмняальнымі афіксамі (*рабіна, журавіны, банкноты, кардэбалёт, пін-код*) і не паўтараюцца ў іншых лексемах.

З улікам вышэйадзначаных падстаў да выдзялення унірадыксоідаў у дэрывацыйнай сістэме сучаснай беларускай мовы вылучаюцца свабодныя і звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы.

3.1. Свабодныя ўнікальныя карані

Свабодныя ўнікальныя карані – гэта карані, што функцыянуюць у складзе аднамарфемных адназначных слоў, якія не ўваходзяць у словаўтваральныя гнёзды і, адпаведна, не з’яўляюцца ўтваральнымі для іншых слоў, не маюць вытворных [88, 96, 98, 103].

Падрабязна гэты від унікальных каранёвых марфем разглядаецца ў працах А. М. Ціханава. Свабоднымі ўнікальнымі каранямі, на думку даследчыка, трэба лічыць адзінкавыя словы, большасць якіх пазбаўлена роднаснасці [119]. Такія словы яшчэ можна назваць словамі з нулявой вытворнасцю.

У беларускім мовазнаўстве праблема вызначэння свабодных унікальных каранёў з’яўляецца даволі складанай і залежыць ад выбару лексікаграфічных крыніц, а таксама ад паўнаты прадстаўлення лексічных адзінак у слоўніках. У залежнасці ад таго, якія крыніцы выкарыстоўваюцца для вылучэння свабодных унікальных каранёвых марфем (слоўнікі літаратурнай мовы або слоўнікі са змешчанымі ў іх дыялектнымі лексемамі), колькасць іх вар’іруецца. Гэта выразна прасочваецца ў нашым даследаванні.

Праведзеная суцэльная выбарка слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі са “Слоўніка беларускай мовы” (2012) і з “Вялікага слоўніка беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” Ф. А. Піскунова (2012) паказала разыходжанні ў колькасці лексічных адзінак з адзначаным відам унікальных каранёў. У “Слоўніку беларускай мовы” выяўлена 1841 такое слова (дадат. В), аднак з іх 278 слоў, па даных “Вялікага слоўніка беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” Ф. А. Піскунова, не адносяцца да ўнікальных, таму што яны з’яўляюцца ўтваральнымі асновамі для іншых лексічных адзінак.

Вызначаны, прааналізаваны спосабы і сродкі словаўтварэння ад лексем, змешчаных у “Вялікім слоўніку беларускай мовы: арфаграфія,

акцэнтацыя, парадыгматыка” Ф. А. Піскунова (дадат. Г), і зроблены наступныя вывады:

1) большую частку вытворных слоў складаюць прыметнікі, утвораныя ад назоўнікаў у асноўным пры дапамозе наступных суфіксальных марфем:

-**н-ы** (*авіз-а* – *авізны*, *адзюльтэр* – *адзюльтэрны*, *алтын* – *алтынны*, *антураж* – *антуражны*, *бóргес* – *бóргесны*, *вінтаж* – *вінтажны*, *габіён* – *габіённы*, *джэмпер* – *джэмперны*, *кальсён-ы* – *кальсённы*, *кангрэў* – *кангрэўны*, *кансэнсус* – *кансэнсусны*, *марафёт* – *марафётны*, *рòвар* – *рòварны*, *рэпóрт* – *рэпóртны*, *сервелát* – *сервелátны* і інш.);

-**ав-ы**, **-ев-ы** (*айлáнт* – *айлáнтавы*, *брэмсберг* – *брэмсбергавы*, *верлібр* – *верлібравы*, *дрыблінг* – *дрыблінгавы*, *жадэйт* – *жадэітавы*, *кампеш* – *кампéшавы*, *кварк* – *квáркавы*, *квебрах-а* – *квебрахавы*, *марыхуáн-а* – *марыхуáнавы*, *накцюрн* – *накцюрнавы*, *рафтынг* – *рафтынгавы*, *сáж-а* – *сáжавы*, *флінтглас* – *флінтгласавы*, *джунглі* – *джунглевы*, *міды[j]-я* – *мідыевы*, *таймён* – *таймёневы*, *шампунь* – *шампуневы* і інш.);

-**ск-і** (*галгóф-а* – *галгóфскі*, *гардэмарын* – *гардэмарынскі*, *дулэб* – *дулэбскі*, *кандацьёр* – *кандацьёрскі*, *матадóр* – *матадóрскі*, *цью́тар* – *цью́тарскі*, *шайтáн* – *шайтáнскі* і інш.);

2) меншую частку вытворных слоў складаюць назоўнікі, сярод якіх можна вылучыць наступныя групы:

- назоўнікі з памяншальна-ласкальным адценнем, утвораныя ад назоўнікаў пры дапамозе суфіксаў **-ік** (*валёт* – *валéцік*, *дукáт* – *дукáцік*, *мопс* – *мо́псік*, *плед* – *плéдзік*, *спекта́кль* – *спекта́клік* і інш.), **-чык** (*панталóн-ы* – *панталóнчыкі*, *таршэр* – *таршэрчык*, *эклёр* – *эклёрчык* і інш.), **-ак**, **-ок** (*вэнік* – *вэнічак*, *капшук* – *капшучóк*, *каяк* – *каячóк* і інш.);

- складаныя назоўнікі (*вы́мпел* – *вы́мпелфáл*, *джоўль* – *джоўльмéтр*, *джоўль-секúнда*, *гуру́* – *гу́ру-ёга*, *ка́нтры* – *ка́нтры-му́зыка*, *ка́нтры-клуб*, *ка́нтры-гіта́рыст*, *ка́ртрыдж* – *то́нер-ка́ртрыдж*, *о́рган* – *о́рганагенéз*, *о́рганатэрапі́я*, *сафа́ры* – *сафа́ры-па́рк*, *цуна́мі* – *цуна́мі-ста́нцыя* і інш.);

3) невялікая колькасць вытворных слоў – гэта прыслоўі (*валёт* – *валéтам*, *кансеквэ́нтн-ы* – *кансеквэ́нтна* і некаторыя іншыя) і дзеясловы (*вэ́стэрн* – *вэ́стэрнізава́ць*, *клі́нч* – *клі́нчавáць*, *нако́ст* – *нако́сціць*, *рум* – *румава́ць*, *тамад-а* – *тамадзі́ць* і некаторыя іншыя).

Такім чынам, калі не ўлічваць 278 лексем, якія паводле даных “Вялікага слоўніка беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” Ф. А. Піскунова не з’яўляюцца ўнікальнымі, у сучаснай беларускай мове згодна з данымі “Тлумачальнага слоўніка беларускай

мовы”, “Слоўніка беларускай мовы” і іншых лексікаграфічных крыніц выдзяляецца 1563 лексічныя адзінкі са свабоднымі ўнікальнымі каранямі [96, 103, 104]. Падрабязнае апісанне слоў з нулявой вытворнасцю прыводзіцца ніжэй (табл. 3.1).

Табліца 3.1. Часцінамоўная прыналежнасць слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі

Часцінамоўная прыналежнасць слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі ⁸	Колькасць лексічных адзінак
I. Назоўнікі	1 540
1.1. мужчынскага роду	851
1.1.1. скланяльныя	801
1.1.2. нескланяльныя	49
1.1.3. скланяльныя і нескланяльныя варыянты (дублеты)	1
1.2. жаночага роду	453
1.2.1. скланяльныя	438
1.2.2. нескланяльныя	15
1.3. ніякага роду	167
1.3.1. скланяльныя	6
1.3.2. нескланяльныя	161
1.4. граматычныя (паводле роду) варыянты (дублеты)	14
1.4.1. мужчынскага і жаночага роду	7
1.4.1.1. скланяльныя	5
1.4.1.2. нескланяльныя	2
1.4.2. мужчынскага і ніякага роду	4
1.4.2.1. нескланяльныя	3
1.4.2.2. скланяльныя (мужчынскага роду) і нескланяльныя (ніякага роду)	1
1.4.3. ніякага і жаночага роду	3
1.4.3.1. нескланяльныя	3
1.5. агульнага роду	3
1.5.1. скланяльныя	2
1.5.2. нескланяльныя	1
1.6. <i>Pluralia tantum</i> (множналікавыя)	52
1.6.1. скланяльныя	41
1.6.2. нескланяльныя	11
II. Прыметнікі	9
скланяльныя	9
III. Дзеясловы	3
IV. Прыслоўі	6
V. Выклічнікі	5
Усяго:	1 563

⁸ На нашу думку, пэўнае месца сярод слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі могуць займаць службовыя словы: прыназоўнікі (*праз, за, для, над, на*), злучнікі (*аб, альбо, каб*), часціцы (*амін, ні*). Гэта таксама ізаляваныя адзінкі, што не ўваходзяць у склад словаўтваральных гнездаў і самі не ўтвараюць іх. У нашым даследаванні такія адзінкі не аналізуюцца.

Як бачым з табл. 3.1, самую вялікую групу слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі складаюць назоўнікі (1 540 лексічных адзінак). Вылучаюцца скланяльныя і нескланяльныя назоўнікі мужчынскага, жаночага, ніякага роду. Назоўнікі мужчынскага і жаночага роду ў асноўным з’яўляюцца скланяльнымі назоўнікамі, назоўнікі ніякага роду – нескланяльнымі назоўнікамі. У невялікай колькасці прадстаўлены граматычныя (паводле роду) варыянты: скланяльныя і нескланяльныя назоўнікі мужчынскага і жаночага роду; нескланяльныя назоўнікі мужчынскага і ніякага роду; скланяльныя назоўнікі мужчынскага роду і нескланяльныя назоўнікі ніякага роду; нескланяльныя назоўнікі ніякага і жаночага роду. Пэўнае месца займаюць скланяльныя і нескланяльныя назоўнікі агульнага роду, а таксама скланяльныя і нескланяльныя множналікавыя назоўнікі [96, 103]. Прывядзём некаторыя прыклады.

1. Назоўнікі мужчынскага роду (851 лексічная адзінка).

Скланяльныя (801 лексічная адзінка):

Аз – ‘старадаўняя назва літары “а”’ [124, т. 1, с. 200]⁹.

Акведук – ‘збудаванне ў выглядзе моста, якое служыць для пераводу і падтрымкі водаправодных труб, арашальных і гідраэнергетычных каналаў цераз равы, цясіны, даліны рэк, чыгункі і дарогі’ [124, т. 1, с. 210].

Апіш – ‘1) дэкласаваны элемент у Францыі, злодзей; 2) мужчынская кашуля з адкрытым каўняром’ [12, т. 1, с. 118]¹⁰.

Браўнінг – ‘аўтаматычны пісталет асобай сістэмы’ [124, т. 1, с. 402; 104].

Брударшафт – ‘у выразе: *піць брударшафт* або *піць на брударшафт з кім* – замацоўваць сяброўства па застольнаму звычаю, паводле якога двое ўдзельнікаў адначасова п’юць свае чаркі, цалуюцца і гэтым устанаўліваюць узаемную дружбу і права звяртацца адзін да другога на “ты” [124, т. 1, с. 407].

Вігвам – ‘купалападобнае жыллё індзейцаў Паўночнай Амерыкі з вецця, кары і шкур’ [124, т. 1, с. 487].

Гіпанатэм – ‘тое, што і *бегемот*’ [124, т. 2, с. 52].

Даламан – ‘кароткі вайсковы плашч венгерскага пакою, падшыты футрам’ [12, т. 1, с. 414].

⁹ Слова можа ўжывацца ў форме множнага ліку ў іншым значэнні: *азы* – ‘самы пачатак’ [124, т. 1, с. 200].

¹⁰ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны прыметнік.

Дальмён – ‘старажытныя пахавальныя збудаванні з вялікіх каменных пліт, пастаўленых вертыкальна і накрытых адной гарызантальнай’ [124, т. 2, с. 128].

Жанкі́ль – ‘від нарцыса з дробнымі пахучымі кветкамі, які вырошчваецца як дэкаратыўная расліна’ [12, т. 1, с. 494].

Зіпу́н – ‘старадаўняя верхняя сялянская вопратка ў выглядзе кафтана з дамадканага сукна’ [124, т. 2, с. 475; 104].

Імельма́н – ‘фігура вышэйшага пілатажу; пераварот самалёта цераз крыло ў верхнім пункце мёртвай пятлі’ [124, т. 2, с. 537; 104].

Кабашо́н – ‘каштоўны камень, якому пры шліфоўцы нададзена форма выпуклай з аднаго боку лінзы’ [12, т. 1, с. 553; 104].

Лангу́ст – ‘ядомы марскі рак з цвёрдым панцырам, без кляшніў, з доўгімі вусікамі; водзіцца звычайна ў прыбярэжнай паласе цёплых мораў’ [124, т. 3, с. 19; 104].

Лярд – ‘топленое свіное сала’ [124, т. 3, с. 75].

Мага́р – ‘аднагадовая кармавая расліна сямейства злакаў; род проса’ [124, т. 3, с. 78].

Макінто́ш – ‘лёгкае летняе паліто, часцей прарызіненае’ [124, т. 3, с. 87].

Нут – ‘аднагадовая або шматгадовая расліна сямейства бабовых, зерне якой ідзе ў ежу і на корм жывёле’ [124, т. 3, с. 419].

Пакт – ‘міжнародны дагавор, які мае звычайна вялікае палітычнае значэнне’ [124, т. 3, с. 621].

Прэ́фікс – ‘датэрміновы плацёж па вэксалю’ [12, т. 2, с. 261]¹¹.

Ра́ўнд – ‘у боксе: прамежак часу (звычайна тры мінуцы), на працягу якога адбываецца адна схватка бою’ [124, т. 4, с. 703].

Спані́эль – ‘парода даўгашэрсных каратканогіх паляўнічых сабак з вялікімі вісячымі вушамі // сабака гэтай пароды’ [124, т. 5, кн. 1, с. 248].

Станс – ‘вершаваная страфа з чатырох радкоў, якая мае закончаную думку’ [124, т. 5, кн. 1, с. 305]¹².

Тара́нтул – ‘ядавіты павук, пашыраны галоўным чынам на поўдні Еўропы’ [124, т. 5, кн. 1, с. 477].

Фалькане́т – ‘старадаўняя дробнакаліберная гармата’ [124, т. 5, кн. 2, с. 105].

¹¹ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны прыметнік.

¹² Слова можа ўжывацца ў форме множнага ліку ў іншым значэнні: **ста́нсы** – ‘верш’ [124, т. 5, кн. 1, с. 305].

Хол – ‘вялікі нежылы пакой, звычайна ў гасцініцах, санаторыях; зала’ [124, т. 5, кн. 2, с. 208–209].

Цір – ‘закрывае ці паўзакрывае памяшканне для вучэбнай і трэніровачнай стральбы з ручной агнястрэльнай і пнеўматычнай зброі’ [124, т. 5, кн. 2, с. 246].

Шарбёт – ‘1) усходні фруктовы прахаладжальны напітак; 2) густая салодкая маса, прыгатаваная з фруктаў, кавы або шакаладу з цукрам, часта з арэхамі; 3) малочная пахучая памадка розных колераў з драблёнымі арэхамі’ [124, т. 5, кн. 2, с. 352] і інш.

Нескланяльныя (49 лексічных адзінак):

Жакó – ‘шэры афрыканскі папугай з ярка-чырвоным хвастом’ [124, т. 2, с. 248].

Юдыш – ‘сучасная мова яўрэяў Усходняй і Цэнтральнай Еўропы, якая мае ў сваёй аснове нямецкія дыялекты’ [124, т. 2, с. 528].

Імпрэсарыя – ‘у капіталістычных краінах – асоба, якая арганізоўвае прыватныя тэатры, асобныя канцэрты, гастролі артыстаў і пад.’ [124, т. 2, с. 540].

Кюрé – ‘каталіцкі прыходскі свяшчэннік у Францыі, Бельгіі і некаторых іншых краінах’ [124, т. 2, с. 765].

Марабу́ – ‘вялікая трапічная птушка сямейства буслоў з пышным апярэннем // пер’е гэтай птушкі як прадмет упрыгожання’ [124, т. 3, с. 106].

Папарáцы – ‘фотарэпарцёр, прадстаўнік жоўтай «прэсы», які імкнецца пранікнуць у прыватнае жыццё знакамітых людзей з мэтай зрабіць сенсацыйныя фотаздымкі; фіксуе ўдзельнікаў скандальна-сенсацыйных гісторый без іх згоды’ [125, с. 150].

Парцёé – ‘швейцар у гасцініцы’ [124, т. 4, с. 63].

Пóні – ‘конь нізкарослай пароды’ [124, т. 4, с. 291].

Сапаэжу́ – ‘род шыраканосых амерыканскіх малпаў’ [124, т. 5, кн. 1, с. 56].

Тарна́да – ‘назва смерчаў у Злучаных Штатах Амерыкі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 479] і інш.

Скланяльныя і нескланяльныя варыянты (дублеты) (1 лексічная адзінка):

Магóт і магó – ‘бясхвостая малпа роду макак, якая сустракаецца ў Паўднёва-Заходняй Афрыцы і ў Еўропе (каля Гібралтара)’ [12, т. 2, с. 7–8].

2. Назоўнікі жаночага роду (453 лексічныя адзінкі).

Скланяльныя (438 лексічных адзінак):

Анемон-а – ‘травяністая расліна сямейства казальцевых з жоўтымі, белымі або ружовымі кветкамі, якія лёгка адлятаюць ад ветру; кураслеп’ [124, т. 1, с. 234].

Анеўрызм-а – ‘мясцовае расшырэнне артэрыі, выкліканае пашкоджаннем, змяненнем яе сценак’ [124, т. 1, с. 234].

Банкетк-а – ‘тып нізкай табурэткі з мяккім сядзеннем прамавугольнай або круглай формы’ [124, т. 1, с. 339].

Бёйк-а – ‘палоска тканіны, якая нашываецца зверху на плацце або ўшываецца ў шво’ [124, т. 1, с. 362].

Верашчак-а – ‘рэдкая мучная страва з мясам, каўбасой і рознымі прыправамі’ [124, т. 1, с. 478].

Гуры[j]-я – ‘згодна з каранам, вечна маладая прыгажуня, якая жыве ў раі і ўпрыгожвае там жыццё праведнікаў’ [124, т. 2, с. 99].

Зурн-а – ‘усходні духавы музычны інструмент у выглядзе ражка ці жалейкі’ [124, т. 2, с. 518].

Кебан-а – ‘1) майстэрства складаць з кветак, раслін букеты, мастацкія кампазіцыі, часам з сімвалічным значэннем, а таксама сам такі букет, кампазіцыя; 2) вазы для гэтых букетаў, кампазіцый’ [12, т. 1, с. 514].

Імаг-а – ‘апошняя стадыя індывідуальнага развіцця насякомых’ [12, т. 1, с. 516].

Каіл-а – ‘сумчаты мядзведзь, які водзіцца ў эўкаліптавых лясах Усходняй Аўстраліі’ [12, т. 1, с. 551].

Лаф-а – ‘разм. 1) выгода; 2) добра шанцуе’ [124, т. 3, с. 26]¹³.

Лемпір-а – ‘грашовая адзінка Гандураса, роўная 100 сентава’ [12, т. 1, с. 712].

Мерэнг-а – ‘пірожнае з запечаных узбітых яечных бялкоў і смятанкі з цукрам’ [124, т. 3, с. 139].

Мёс-а – ‘1) тое, што і *іміа*; 2) музычны харавы твор на тэкст каталіцкага набажэнства, звычайна ў суправаджэнні арганаў ці аркестра’ [124, т. 3, с. 139].

Намітк-а – ‘1) доўгі вузкі кусок кужэльнага палатна, звычайна з каймой або вышыўкай; 2) даўні галаўны ўбор замужніх жанчын’ [124, т. 3, с. 273].

Панпрык-а – ‘чырвоны стручковы перац’ [124, т. 4, с. 28].

Парандж-а – ‘шырокі доўгі халат з валасяной сеткай, якой мусульманскія жанчыны ў Сярэдняй Азіі закрывалі твар ад чужых людзей’ [124, т. 4, с. 45].

¹³ Слова можа ўжывацца і як выклічнік.

Пу́м-а – ‘буйны лясны драпежнік сям’і кашэчых, які водзіцца ў Амерыцы; кугуар’ [124, т. 4, с. 519].

Рэ́гáт-а – ‘буйное спаборніцтва на вёсельных, парусных або маторных суднах’ [124, т. 4, с. 747].

Серэ́нád-а – ‘1) у сярэднія вякі ў Іспаніі і Італіі – вачэрняя песня, якая выконвалася звычайна пад акном каханай, у гонар яе; 2) лірычны музычны твор тыпу сюіты для інструментальнага ансамбля’ [124, т. 5, кн. 1, с. 121].

Сі́эст-а – ‘у Іспаніі, Італіі, Лацінскай Амерыцы і некаторых іншых краінах – паўдзённы (паслябедзенны) адпачынак; самы гарачы час дня’ [124, т. 5, кн. 1, с. 128; 104].

Та́нкéтк-а – ‘суцэльная падэшва, якая патаўшчаецца ад наска да пяткі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 472]¹⁴.

Фа́рандóл-а – ‘старадаўні правансальскі народны танец’ [124, т. 5, кн. 2, с. 111].

Хаба́нэ́р-а – ‘1) кубінскі народны танец, пашыраны ў Іспаніі і Лацінскай Амерыцы, а таксама музыка да гэтага танца; 2) музычны твор у стылі гэтага танца’ [124, т. 5, кн. 2, с. 164].

Ціо́льк-а – ‘дробная чародная рыба сямейства селядцовых’ [124, т. 5, кн. 2, с. 272].

Ча́к-á – ‘дэталі, якая замацоўвае ўзрывальнік ручной гранаты для засярогі ад нясвоечасовага выбуху’ [124, т. 5, кн. 2, с. 287].

Ша́ма[j]-я́ – ‘прамысловая рыба сямейства карпавых, распаўсюджаная ў басейнах Чорнага, Азоўскага, Каспійскага і Аральскага мораў’ [124, т. 5, кн. 2, с. 347] і інш.

Нескланяльныя (15 лексічных адзінак):

Ака́ні – ‘парнакапытнае млекакормячае сямейства жырафавых, якое пашырана ў Афрыцы’ [12, т. 1, с. 39].

Афу́ра – ‘від японскай лазні, дзе чалавек мыецца ў драўлянай бочцы з гарачай вадой’ [125, с. 31].

Гу́ні – ‘рыба атрада карпазубых, якая жыве ў прэсных водах Паўднёвай Амерыкі; разводзіцца ў акварыумах’ [12, т. 1, с. 410].

Кальра́бі – ‘разнавіднасць агароднай капусты з патаўшчэннямі на сцябле, па форме і смаку падобнымі на рэпу’ [124, т. 2, с. 594].

Кі́ві – ‘птушка групы бескілявых з кароткімі моцнымі нагамі, доўгай гібкай дзюбай і неразвітымі крыламі; пашырана ў Новай Зеландыі; жыве ў густых зарасніках’ [12, т. 1, с. 646].

¹⁴ Слова можа ўжывацца ў форме множнага ліку ў іншым значэнні: **танке́ткі** – ‘лёгкі жаночы абутак’ [124, т. 5, кн. 1, с. 472].

Нотабёна – ‘знак NB на палях кнігі, дакумента і пад., які служыць для таго, каб звярнуць увагу на гэтае месца ў тэксьце’ [124, т. 3, с. 416].

Салымі – ‘сорт цвёрдай вэнджанаў каўбасы’ [124, т. 5, кн. 1, с. 31].

Ска – ‘стыль папулярнай танцавальнай музыкі з вельмі простым рытмам’ [125, с. 192].

Тары – ‘мнагаструнны шчыпковы музычны інструмент, пашыраны на Каўказе і ў Сярэдняй Азіі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 481] і інш.

3. Назоўнікі ніякага роду (167 лексічных адзінак).

Скланяльныя (6 лексічных адзінак):

Вым-я – ‘орган з малочнымі залозамі і саскамі ў млекакормячых жывёл, у якім утвараецца малако’ [124, т. 1, с. 556].

Зял-о – ‘назва восьмай літары (s) царкоўнаславянскай і старой рускай азбукі, якая абазначае, як і літара зямля (з), гук “з”’ [124, т. 2, с. 523].

Мерапрыёмств-а – ‘арганізаванае дзеянне або сукупнасць дзеянняў, накіраваных на дасягненне якой-н. мэты’ [124, т. 3, с. 137].

Павідл-а – ‘густая салодкая маса з працёртых ягад або фруктаў, звараных з цукрам’ [124, т. 3, с. 475].

Шул-а і шул-о – ‘1) бярвяно ці тоўсты брус з высечанымі пазамі, замацаваны ў чым-н. вертыкальна; 2) слуп ці брус, на які падвешваецца створка варот’ [124, т. 5, кн. 2, с. 410].

Ятоў[j]-е – ‘спец. месца, яма ў рацэ, дзе зімуюць некаторыя пароды рыб (бялуга, асятрына і інш.)’ [124, т. 5, кн. 2, с. 506].

Нескланяльныя (161 лексічная адзінка):

Авенію – ‘у Францыі, Англіі, ЗША і некаторых іншых краінах – шырокая з прысадамі вуліца’ [124, т. 1, с. 97].

Амплуа – ‘пэўнае характэрнае кола роляў, якія выконваюцца акцёрам // перан. круг заняткаў каго-н.’ [124, т. 1, с. 229].

Антраш – ‘балетнае па, лёгкі скачок уверх, у час якога танцор ударае некалькі разоў нагой аб нагу’ [124, т. 1, с. 236].

Барбекю – ‘1) страва з мяса ці рыбы, прыгатаваная на металічнай рашотцы на адкрытым агні; 2) пікнік з ужываннем такой стравы; 3) прыстасаванне для прыгатавання такой стравы’ [125, с. 34].

Бланманжэ – ‘жэле са смятанкі або міндальнага малака’ [124, т. 1, с. 384].

Бра – ‘насценнае асвятляльнае прыстасаванне’ [124, т. 1, с. 397].

Бурымэ – ‘верш на зададзеныя рыфмы’ [104; 124, т. 1, с. 424].

Вар’етэ – ‘эстрадны тэатр лёгкага жанру’ [104; 124, т. 1, с. 463].

Вёта – ‘забарона, адмена якіх-н. рашэнняў’ [104; 124, т. 1, с. 483].

Віскі – ‘моцная гарэлка, якая вырабляецца ў Англіі і ЗША’ [124, т. 1, с. 494].

Гэта – ‘кварталы ў многіх феадальных і капіталістычных гарадах, якія адводзіліся для прымусовага пасялення пэўнай этнічнай або рэлігійнай групы насельніцтва (захаваліся да цяперашняга часу ў некаторых капіталістычных краінах, дзе існуе нацыянальная няроўнасць) // у часы фашысцкага рэжыму ў Еўропе – асобныя гарадскія кварталы, адведзеныя для ізаляцыі яўрэяў’ [124, т. 2, с. 47].

Глісáнда – ‘прыём ігры на музычным інструменце: хуткі прабег пальцам па клавішах або смычком ці пальцам па струнах’ [124, т. 2, с. 57].

Джаку́зі – ‘вялікая ванна з падагрэвам і турбулентным рухам вады’ [125, с. 70].

Журы́ – ‘група спецыялістаў, якая прысуджае ўзнагароды і прэміі на конкурсах, выстаўках, спаборніцтвах’ [124, т. 2, с. 261].

Кабернё – ‘1) сорт вінаграду з цёмна-сінімі ягадамі; 2) чырвонае віно з такога вінаграду’ [124, т. 2, с. 569].

Ландб – ‘чатырохмесная карэта з адкідным верхам’ [104; 124, т. 3, с. 19].

Ласо́ – ‘аркан з рухомай пятлёй на канцы для лоўлі жывёл’ [124, т. 3, с. 23].

Лэ́нта – ‘1) муз. павольны тэмп, крыху хутчэйшы, чым ларга; 2) музычны твор або яго частка, напісаныя ў такім тэмпе’ [12, т. 1, с. 712–713]¹⁵.

Лі́берці – ‘сорт бліскучай мяккай (звычайна шаўковай ці паўшаўковай) тканіны’ [124, т. 3, с. 42].

Марэ́нга – ‘тканіна чорнага колеру з белымі варсінкамі’ [124, т. 3, с. 115]¹⁶.

Меню́ – ‘1) набор страў да абеду, сьнеданьня і інш.; 2) лісток, на якім пералічаны стравы (у сталовай, рэстаране, кафэ)’ [124, т. 3, с. 137].

Мулі́нэ – ‘баваўняныя або віскозныя штапельныя каляровыя ніткі для вышывання’ [124, т. 3, с. 180].

Папуры́ – ‘музычны твор з урыўкаў розных агульнавядомых песень, мелодый’ [124, т. 4, с. 31].

Рагу́ – ‘страва з дробна парэзанага і ўтушанага з гароднінай мяса або ўтушанай гародніны з вострым соусам’ [124, т. 4, с. 552].

¹⁵ Слова можа ўжывацца і як прыслоўе.

¹⁶ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны прыметнік (у значэнні ‘чорнага колеру з сіваватым адлівам’ [124, т. 3, с. 115]).

Сітрó – ‘фруктовы безалкагольны газіраваны напітак’ [124, т. 5, кн. 1, с. 144].

Фаé – ‘памяшканне ў тэатры, кіно, канцэртнай зале і пад., прызначанае для адпачынку глядачоў ці слухачоў у час перапынку або да пачатку канцэрта, спектакля’ [124, т. 5, кн. 2, с. 102].

Харакіры – ‘самазабойства шляхам успорвання жывата, прынятае ў японскіх самураёў’ [124, т. 5, кн. 2, с. 179] і інш.

4. Скланяльныя назоўнікі мужчынскага і жаночага роду (5 лексічных адзінак):

Абáк і *абáк-а* – ‘спец. верхняя частка галоўкі калоны звычайна ў форме чатырохвугольнай пліты’ [124, т. 1, с. 33].

Лей і *лé[j]-я* – ‘нашыўкі з моцнай тканіны ці скуры на кавалерыйскіх штанах у тых мясцінах, якія датыкаюцца да сядла пры яздзе’ [124, т. 3, с. 33].

Лёх і *лёх-а* – ‘1) склеп, падземелле; 2) падземны ход’ [124, т. 3, с. 42].

Ры́ки-а – ‘1) у некаторых краінах Усходняй і Паўднёвай Азіі і Афрыкі – невялікая двухколая каляска на рысорах, прызначаная для перавозкі пасажыраў і грузаў; 2) чалавек, які, запрогшыся ў такую каляску, перавозіць пасажыраў і грузы’ [124, т. 4, с. 736].

Сестэ́рцы і *сестэ́рцы[j]-я* – ‘у Старажытным Рыме – дробная разменная манета’ [124, т. 5, кн. 1, с. 121].

5. Нескланяльныя назоўнікі мужчынскага і жаночага роду (2 лексічныя адзінкі):

Гуанáка – ‘жывёла сямейства вярблюдавых, якая водзіцца ў высакагорных раёнах Андаў; продак свойскай ламы’ [12, т. 1, с. 407].

Суахі́лі – ‘1) народ, які жыве ў Танзаніі, Кеніі, часткова ў Мазамбіку; 2) мова сям’і банту, якая з’яўляецца адной з дзвюх афіцыйных моў Танзаніі і Кеніі і пашыраная таксама ў іншых краінах Усходняй Афрыкі як мова міжэтнічных зносін’ [124, т. 5, кн. 1, с. 365]¹⁷.

6. Нескланяльныя назоўнікі мужчынскага і ніякага роду (3 лексічныя адзінкі):

Кеш’ю́ – ‘арэхавідны плод трапічнага дрэва, пашыранага ў Бразіліі; выкарыстоўваецца ў кандытарскай прамысловасці і медыцыне’ [125, с. 108].

Фэн-ш’у́й – ‘мастацтва гарманізацыі прасторы, стварэння інтэр’ера кватэры, дома ў адпаведнасці са спецыяльнымі зонамі, якія адказваюць за душэўны спакой, здароўе і дабрабыт чалавека’ [125, с. 233].

¹⁷ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны прыметнік.

Экю – ‘старажытная французская сярэбраная або залатая манета з малюнкам геральдычнага шчыта’ [124, т. 5, кн. 2, с. 455].

7. Скланяльныя назоўнікі мужчынскага роду і нескланяльныя назоўнікі ніякага роду (1 лексічная адзінка):

Пенс і пэні – ‘манета, роўная $\frac{1}{12}$ шылінга’ [124, т. 4, с. 155].

8. Нескланяльныя назоўнікі ніякага і жаночага роду (3 лексічныя адзінкі):

Какюра – ‘лікавая галаваломка, матэматычны эквівалент красворда’ [125, с. 98].

Судбоку – ‘від красворда – лікавая галаваломка’ [125, с. 203].

Эспрэса – ‘моцная кава, прыгатаваная пад ціскам з дапамогай спецыяльнай кававаркі’ [125, с. 251].

9. Назоўнікі агульнага роду (3 лексічныя адзінкі).

Скланяльныя (2 лексічныя адзінкі):

Мёкш-а – ‘адна з дзвюх этнаграфічных груп мардоўскага народа’ [124, т. 5, кн. 2, с. 572].

Цёжк-а – ‘разм. чалавек, які мае аднолькавае з кім-н. імя’ [124, т. 5, кн. 2, с. 242].

Нескланяльныя (1 лексічная адзінка):

Ультра – ‘прыхільнік, дзеяч найбольш рэакцыйных, крайне правых груповак фашысцкага тыпу ў некаторых краінах’ [12, т. 2, с. 524].

10. Назоўнікі *Pluralia tantum* (52 лексічныя адзінкі).

Скланяльныя (41 лексічная адзінка):

Брыдж-ы – ‘штаны асобага крою, вузкія ўніз ад калена (першапачаткова прызначаліся для верхавой язды)’ [124, т. 1, с. 409].

Віг-і – ‘палітычная партыя 17–19 стст. у Англіі, якая з’явілася папярэдніцай англійскай ліберальнай партыі’ [124, т. 1, с. 487].

Дрэд-ы – ‘прычоска ў выглядзе вялікай колькасці кос, заплеценых па спецыяльнай тэхналогіі; афрыканскія косы’ [125, с. 72].

Інк-і – ‘старажытны народ высокай культуры, які жыў на тэрыторыі Перу’ [124, т. 2, с. 547].

Кампас-ы – ‘расліннасць тыпу саваннаў у Бразіліі’ [12, т. 1, с. 580].

Лэінс-ы – ‘вузкія штаны з эластычнай тканіны, якія абцягваюць ногі, звычайна са штрыпкамі’ [125, с. 118].

Фляк-і – ‘1) кішкі, вантробы, трыбухі жывёлы; 2) страва, прыгатаваная з кішак, рубца і пад.’ [124, т. 5, кн. 2, с. 143].

Чыпс-ы – ‘падсмажаная бульба ў выглядзе хрусткіх лустачак’ [125, с. 241] і інш.

Нескланяльныя (11 лексічных адзінак):

Бігудзі – ‘металічныя пластмасавыя ці гумавыя трубачкі, на якія накручваюць валасы, каб надаць ім хвалістасць’ [124, т. 1, с. 374].

Кáпры – ‘кароткія (да калена) жаночыя штаны, якія аблягаюць фігуру’ [125, с. 104].

Мáйя – ‘1) агульная назва групы роднасных індзейскіх плямён, якія стварылі адну са старажытных высокіх цывілізацый Амерыкі на тэрыторыі паўднёва-ўсходняй Мексікі, Гандураса і Гватэмалы; 2) індзейскі народ, які жыве ў сучасны момант у Мексіцы’ [124, т. 5, кн. 2, с. 565].

Мібслі – ‘страва са шматкоў розных злакаў са здробненымі дабаўкамі (арэхамі, фруктамі і да т. п.)’ [125, с. 137].

Равіёлі – ‘нацыянальная італьянская страва, падобная да рускіх пельменяў’ [125, с. 172].

Сабó – ‘абутак на драўлянай падэшве або выдзеўбаны з дрэва’ [124, т. 5, кн. 1, с. 10].

Сашы́мі – ‘нацыянальная японская страва з філе парэзанай на невялікія кавалкі рыбы і іншых морапрадуктаў’ [125, с. 187].

Суры́мі – ‘рыбная сумесь, якая гатуецца з філе белай рыбы трасковых парод’ [125, с. 206].

Тáнга – ‘від ніжняй жаночай бялізны’ [125, с. 209].

Хіні – ‘прадстаўнікі моладзі ў капіталістычных краінах, якія адмаўляюць існуючыя маральныя асновы, грамадскія нормы паводзін і вядуць валацужніцкае жыццё // пра чалавека, які вядзе сябе экстравагантна, знарок прэтэнцыёзна, не так, як іншыя, апрачаецца’ [124, т. 5, кн. 2, с. 195].

Шу́ры-му́ры – ‘разм. любоўныя справы, прыгоды’ [124, т. 5, кн. 2, с. 413].

У адрозненне ад назоўнікаў словы са свабоднымі ўнікальнымі каранямі іншых часцін мовы з’яўляюцца нешматлікімі (23 лексічныя адзінкі): скланяльныя прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі, выклічнікі [96, 103]. Прывядзём прыклады.

11. **Скланяльныя прыметнікі** (9 лексічных адзінак):

Ападыкты́чн-ы – ‘безумоўны, пэўны, заснаваны на лагічнай неабходнасці’ [12, т. 1, с. 114].

Ба́йхав-ы – ‘у выразе: *байхавы чай* – сорт рассыпнога, непрасаванага чаю’ [124, т. 5, кн. 2, с. 520].

Гне́д-ы і гняд-ы – ‘цёмна-рыжы (пра масць коней)’ [124, т. 2, с. 65].

Інтэлі́гібельн-ы – ‘1) пазнавальны толькі розумам, мысленнем; 2) выдуманы, нерэальны, звышнатуральны’ [12, т. 1, с. 537].

Канклюдэнтн-ы – ‘юр. накіраваны на заключэнне дагавора’ [12, т. 1, с. 592].

Кафалічн-ы – ‘сусветны, усеагульны (эпітэт праваслаўнай царквы)’ [124, т. 2, с. 666].

Лукратыйн-ы – ‘даходны, які дае вялікі прыбытак’ [12, т. 1, с. 731].

Лягів-ы – ‘спец. які адносіцца да пароды паляўнічых сабак, што адшукваюць дзічыну нюхам і робяць перад ёй стойку’ [124, т. 5, кн. 2, с. 564]¹⁸.

Сінадыйчн-ы – ‘які мае адносіны да бачнага на небе размяшчэння нябесных цел адносна Сонца і адносна адзін аднаго’ [12, т. 2, с. 379].

12. **Дзеясловы** (3 лексічныя адзінкі):

Імпанавіць – ‘адпавядаць чым-н. патрабаванням, густам, настроям; выклікаць павагу, давер’е; падабацца’ [124, т. 2, с. 539].

Шалёпаць – ‘разм. кумекаць, цяміць, разумець’ [124, т. 5, кн. 2, с. 345].

Шарсціць – ‘разм. прабіраць, даваць наганяй’ [124, т. 5, кн. 2, с. 354].

13. **Прыслоўі** (6 лексічных адзінак):

Альнэры – ‘спец. па намінальнай цане (пра курс каштоўных папер)’ [124, т. 1, с. 226]¹⁹.

Візаві – ‘твар у твар, адзін на адзін’ [124, т. 1, с. 489]²⁰.

Інкогніта – ‘скрыта, тайна, хаваючы сваё імя’ [124, т. 2, с. 547]²¹.

Кантэбэле – ‘пявуча (для абазначэння характару выканання музычных твораў)’ [124, т. 2, с. 619]²².

Піцыка́та – ‘спец. шчыпком, пальцам, а не смычком (пра ігру на смычковым музычным інструменце)’ [124, т. 4, с. 262]²³.

Чва́лам [108, с. 886].

¹⁸ Слова можа ўжывацца і як скланяльны назоўнік (у значэнні ‘разм. даносчык, шпег’ [124, т. 5, кн. 2, с. 564]).

¹⁹ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны назоўнік (у значэнні ‘роўнасць біржавай і намінальнай вартасці каштоўнай паперы’ [124, т. 1, с. 226]).

²⁰ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны назоўнік (у значэнні ‘той, хто знаходзіцца насупраць’ [124, т. 1, с. 489]).

²¹ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны назоўнік (у значэннях ‘знаходжанне пад выдуманым імем; захаванне свайго імя ў невядомасці’; ‘асоба, якая скрывае сваё сапраўднае імя’ [124, т. 2, с. 547]).

²² Слова можа ўжывацца і як нескланяльны назоўнік (у значэнні ‘пявучасць, напеўнасць мелодыкі, а таксама музычны твор або частка яго, якія выконваюцца пявуча’ [124, т. 2, с. 619]).

²³ Слова можа ўжывацца і як нескланяльны назоўнік (у значэнні ‘музычны твор’ [124, т. 4, с. 262]).

14. **Выклічнікі** (5 лексічных адзінак):

Біс – ‘выгук, які выказвае просьбу паўтарыць толькі што выкананы артыстам нумар’ [124, т. 1, с. 376].

Віват – ‘брава, няхай живе’ [124, т. 1, с. 487].

Віра – ‘у мове будаўнікоў, партовых грузчыкаў і інш. – падымай уверх!; проціл. майна’ [124, т. 1, с. 492].

Майна – ‘у мове партовых грузчыкаў, будаўнікоў і інш. – апускай уніз!; проціл. віра’ [124, т. 3, с. 85].

Палўндра – ‘у мове маракоў і партовых грузчыкаў – вокрык, які ўжываецца ў значэнні «беражыся, падае зверху» або наогул перасцерагае аб небяспецы» [124, т. 3, с. 641].

Разгледзім паходжанне слоў з нулявой вытворнасцю (табл. 3.2).

Табліца 3.2. Паходжанне слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі

Паходжанне слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі	Колькасць лексічных адзінак
Спрадвечна беларускія словы	157
Запазычаныя словы	1 406
Усяго:	1 563

Словы з нулявой вытворнасцю разнастайныя па сваім паходжанні: адны з’яўляюцца спрадвечна беларускімі лексэмамі, што складаюць асноўны грунт, на якім развівалася і развіваецца беларуская лексіка на працягу многіх стагоддзяў, другія – запазычанымі з іншых моў дзякуючы сацыяльна-эканамічным і дзяржаўна-палітычным кантактам народаў.

Як бачым з табл. 3.2, асноўную колькасць свабодных унікальных каранёвых марфем у лексіконе сучаснай беларускай мовы складаюць запазычаныя словы (1 406 лексічных адзінак). Такія лексемы не спалучаюцца з беларускімі словаўтваральнымі афіксамі, маюць часцей за ўсё не характэрныя для беларускай мовы спалучэнні гукаў на канцы асновы [96, 103]. Прывядзём некаторыя прыклады запазычаных слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі.

Лексемы з нулявой вытворнасцю запазычаны з наступных моў:

- англійскай (*акр*, *арганайзер*, *багінг*, *басэт*, *бікіні*, *біль*, *бімс*, *ваер*, *гаджэт*, *гайд*, *дайм*, *джокер*, *зонг*, *імпічмент*, *інсайд*, *кавэрынг*, *канкёрс*, *карвінг*, *кеч*, *кольт*, *лайм*, *легорн*, *лумп*, *лэйбл*, *макадам*, *масакр-а*, *паблісіці*, *пазл*, *палм*, *папкорн*, *пепермэнт*, *прайвесі*, *райдар*, *скотч*, *слінг*, *тэніс*, *фен*, *флаер*, *фол*, *хулахуп*, *чуінгэм*, *шхун-а*, *шэйк*, *юнітард* і інш.);

- немецкай (*абзац, анишлюс, бакштэйн, бастр, варунак, гаршинеп, дорн, дунст, зельц, клуп, лёндлер, маар, мінезіңгер, орт, пілатэс, рабатк-а, тодэс, фён, фёрдэк, цепелін, шаббер, шлагбаум, шуф, эдельвейс, ягдташ* і інш.);

- французскай (*абсэнт, агрэман, амбушёр, ангоб, бабуін, бакара, баланет, брэш, валёр, гавот, гард-а, данжон, дасьё, дзюгонь, жабё, жакоб, індыгенат, кагор, кансамэ, кнэль, лавіс, ламбрэкен, мальтон, маседуан, паёл, плато, пранонс, раброн, ракфёр, сабаён, табльдот, тардзён, фермуар, флажалет, шабот, шарм, эскапад-а* і інш.);

- грэчаскай (*абол, адысэ[j]-я, анофелес, вай-я, васіліск, гэрні[j]-я, гелікон, дыядэм-а, ілеус, іхнеўмон, кандак, канойд, лекіф, мафэрыі, наас, плектр, скіпетр, тартар, трызм, фенікс, эгід-а* і інш.);

- лацінскай (*абракадабр-а, авацы[j]-я, ападэльдок, віват, гамбузі[j]-я, гун, дыярыуш, дэзідэрат, ікт, інвэнцы[j]-я, кабел[j]-я, канкардат, леманем-а, опус, панус, пён-я, сінекур-а, табес, фатум, цэлібат, эгілопс, юбел[j]-я* і інш.);

- італьянскай (*акарын-а, алэгры, баркарол-а, бельканта, галэг-а, даг-а, інталі[j]-я, канфеці, капрыэль, код-а, лазанн-я, мальвазі[j]-я, марціні, норта, равілі, рызота, сальз-а, сконта, тавэрн-а, фермат-а, фора-а, цэхін* і інш.);

- іспанскай (*армад-а, армадзіл, батат, гуарані, інфантад-а, кавальера, калон, карыд-а, малэг-а, навах-а, п'е, понча, ратані[j]-я, фанданга, хот-а, чакон-а, эльдарада* і інш.);

- японскай (*арыгамі, афура, бансай, бонз-а, васабі, гэйш-а, дайкон, дан, зен, іён-а, кабукі, кавасакі, кен, кендо, нунчак-і, сакэ, сен, тамагочы, фу́гу, яку́дз-а* і інш.);

- турэцкай (*гювеч, дэй, ізюм, кавал, калкан, кендыр, кіл, нубук, тулумбас, фёск-а, чакмень, ятаган* і інш.);

- цюркскаяй (*айран, аксакал, арб-а, барант-а, басм-а, дайр-а, капкан, каракул-я, каракурт, кулан, чамбур, юрт* і інш.);

- арабскай (*алідад-а, газэл-а, джын, ду́рр-а, інтыфад-а, касід-а, набоб, рыал, хіджаб, хн-а, эрг* і інш.);

- польскай (*абэрак, імпрэз-а, кракавяк, паядынак, спіжарн-я* і інш.);

- партугальскай (*калем-а, кампас-ы, капаэйр-а, ламбад-а* і інш.);

- галандскай (*бітэнг, гальён, гік, гюйс, дрэк, дук, кюрасо, рысбэрм-а, трэшкоўт, фордэвінд* і інш.);

- кітайскай (*байхав-ы, кунг-фу і кун-фу, цыгу́н* і інш.);

- санскрыт (*аватар, гэрн-а, свастык-а, чакр-а, шамбал-а* і інш.);

- румынскай (*дойн-а, кашар-а, мамалыг-а, тарэф, флуер* і інш.);

- персідскай (*абаз, дурбар, дутар, кануфер, кебаб, фірман* і інш.);

- венгерської (*леча, мѣнцик, пенгѣ, фѳорынт* і інш.);
- грузинської (*сакл-я, сапераві, чахахбілі* і інш.);
- мангольської (*арат, аргалі, ірг-а, тугрык, хурал* і інш.);
- малайської (*дамар-а, джонк-а, тамтам* і інш.);
- індзейської (*апо́сум, кары́бу, кѣчуа, нанду* і інш.);
- скандинавської (*а́йсберг, ко́нунг, ярл* і інш.);
- фінської (*ла́хт-а, мо́йв-а, сала́к-а* і інш.);
- шведської (*скансѣн, ска́рн, тро́ль* і інш.);
- я́ўрѣйської (*мац-а́, мела́мед, се́рафі́м* і інш.);
- індѣйської (*бе́ры-бе́ры, са́ры* і інш.);
- афрыканської (*апа́ртѣ́д, ка́н-а* і інш.);
- карѣйської (*во́н-а, джон* і інш.);
- літоўської (*да́йн-а, клу́н-я* і інш.);
- тамільської (*койр, ку́лі* і інш.);
- татарської (*бе́шимѣт, малаха́й* і інш.);
- албанської (*кі́нда́рк, лек* (грашова адзінка));
- аўстраліійської (*каа́л-а, бу́меранг*);
- болгарської (*леу́* (грашова адзінка), *ра́кі[j]-я*);
- казахскай (*до́мбр-а, кабы́з і ко́быз*);
- кельцкай (*менгі́р, багау́д*);
- нарвежскай (*га́лінг, фіе́льд*);
- ненецкай (*каю́р, пі́м*);
- палінезійскай (*кі́ві* (дрэва, плод; птушка), *табу́*);
- перуанскай (*альпака́, пу́м-а*);
- тупі-гуарані (*тана́гр-а, тапі́р*);
- хіндзі (*бі́ндзі, джугар-а́*);
- азербайджанскай (*папа́х-а*);
- арамейскай (*мамо́н-а*);
- армянскай (*да́шна́к*);
- банту (*мака́к-а*);
- бірманскай (*к'ят*);
- в'єтнамскай (*донг*);
- дацкай (*ландро́с*);
- ідыш (*лапса́рда́к*);
- ісландскай (*а́льці́нг*);
- калмыцкай (*дах-а́*);
- карэльская (*пург-а́*);
- латышскай (*ка́лн*);
- мансійскай, хантыйскай (*ю́кал-а*);
- рускай (*баргу́зін*);
- саамскай (*ку́мж-а*);
- украінскай (*гапа́к*);

- фінікійскай (*малóх* (сімвал бязлітаснай сілы));
- эвенкійскай (*унт*);
- эстонскай (*ка́йр-а*);
- яванскай (*гамелáн*);
- якуцкай (*то́рбас*);
- з мовы перуанскіх індзейцаў (*кугуáр*) і некаторых іншых моў.

Як бачым з прыкладаў, большая частка слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі запазычана з англійскай, нямецкай, французскай, грэчаскай, лацінскай, італьянскай, іспанскай, японскай, турэцкай, швэцкай моў, меншая частка – з іншых моў.

Паводле табл. 3.2 спрадвечна беларускіх слоў з нулявой вытворнасцю няшмат – 157 лексем. Прывядзём некаторыя прыклады: *барклáй, ві́цязь, гімнасьцёрк-а, даспéх, жэ́нел, зуёк, зуй, како́шнік, лёк, ма́ліц-а, óхабень, па́рт-а, по́сах, ра́жанк-а, скрыжáль, трызн-а, хво́раст, цёзк-а, чаха́рд-а, ша́бельнік* і інш.

Прааналізуем словы з нулявой вытворнасцю паводле ўжывання і стылістычнай афарбоўкі (табл. 3.3).

У залежнасці ад выкарыстання лексемы са свабоднымі ўнікальнымі каранямі не з’яўляюцца аднолькавымі: адны з іх ужываюцца ўсімі носьбітамі мовы ў розных сферах, другія – абмежаваны ў выкарыстанні колам людзей пэўнай спецыяльнасці або актыўна ўжываюцца толькі прадстаўнікамі асобных сацыяльных груп насельніцтва. Такім чынам, сярод слоў з нулявой вытворнасцю выдзяляюцца агульнаўжывальныя словы і словы абмежаванага ўжытку, да якіх адносяцца спецыяльныя і жаргонныя лексічныя адзінкі.

Паводле стылістычнай афарбоўкі лексемы са свабоднымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі падзяляюцца на стылістычна нейтральныя, што ўжываюцца ў любым функцыянальным стылі і не маюць дадатковых адценняў, і стылістычна афарбаваныя, сярод якіх вылучаюцца размоўныя словы і словы з паметай “высокае”.

Табліца 3.3. Ужыванне і стылістычная афарбоўка слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі

Ужыванне / стылістычная афарбоўка слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі	Колькасць лексічных адзінак
А. Агульнаўжывальныя словы	1 422
Словы абмежаванага ўжытку:	141
1) спецыяльныя словы	135
2) жаргонныя словы	6
Б. Стылістычна нейтральныя словы	1 528
Стылістычна афарбаваныя словы:	35
1) размоўныя словы	33
2) словы з паметай “высокае”	2
Усяго:	1 563

Як бачим з табл. 3.3, большую частку слоў з унікальнымі каранямі складаюць агульнаўжывальныя (1 422 лексічныя адзінкі) і стылістычна нейтральныя (1 528 лексічных адзінак) словы. Меншая частка лексем – гэта словы абмежаванага ўжытку (141 лексічная адзінка), сярод якіх выдзяляюцца спецыяльныя і жаргонныя словы, і стылістычна афарбаваныя словы (35 лексічных адзінак), прадстаўленыя размоўнымі словамі і словамі з паметай “высокае” [103]. Прывядзём некаторыя прыклады.

1. Агульнаўжывальныя словы (1422 лексічныя адзінкі):

Альбатрос – ‘вялікая марская вадаплаўная птушка атрада буравеснікаў з доўгімі вузкімі крыламі і моцнай выгнутай дзюбай’ [124, т. 1, с. 225].

Віцязь – ‘у Старажытнай Русі – храбры воін, герой’ [124, т. 1, с. 496].

Калёквіум – ‘род вуснага экзамену: гутарка выкладчыка са студэнтамі з мэтай выяўлення і павышэння іх ведаў’ [124, т. 2, с. 586].

Пенсіў – ‘акуляры, якія не маюць дужак і трымаюцца на пераноссі пры дапамозе sprужынкi’ [124, т. 4, с. 155].

Суфлё – ‘назва кулінарных вырабаў (кандытарскіх, малочных, мясных), у склад якіх уваходзяць узбітыя бялкі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 396].

Талісман – ‘паводле забабонных уяўленняў – прадмет, які прыносіць яго ўладальніку шчасце, удачу’ [124, т. 5, кн. 1, с. 466].

Юань – ‘грашовая адзінка Кітайскай Народнай Рэспублікі, роўная 100 фыням’ [124, т. 5, кн. 2, с. 484] і інш.

2. Спецыяльныя словы (135 лексічных адзінак):

Алтыма́т – ‘спарт. спартыўная гульня – кіданне пластыкавага дыска (фрысбі або пад.) па пэўных правілах удзельнікамі дзвюх каманд’ [125, с. 17].

Блютэ́з – ‘інфарм. бесправадная тэхналогія перадачы інфармацыі на радыёчастаце для блізкай сувязі (на адлегласці да 100 м) паміж камп’ютарамі, мабільнымі тэлефонамі, прынтарамі, лічбавымі фотаапаратамі і пад. устройствамі’ [125, с. 43].

Вімперг – ‘архіт. высокі дэкаратыўны франтон, які завяршае парталы і аконныя праёмы гатычных будынкаў’ [12, т. 1, с. 291].

Гіпатэну́з-а – ‘мат. старана прамавугольнага трохвугольніка, якая ляжыць супраць прамога вугла’ [124, т. 2, с. 52].

Зум – ‘тэхн. аб’ектыў з пераменнай фокуснай адлегласцю’ [125, с. 87].

Пагаме́нт – ‘фін. плата наяўнымі грашыма’ [12, т. 2, с. 141].

Pǝzi – ‘муз. музычны напрамак, які характарызуецца выкарыстаннем шумавых эфектаў у спалучэнні з элементамі народнай музыкі (узнiк на Ямайцы)’ [125, с. 178].

Скрýпiнг – ‘мед. правядзенне даследаванняў у вялікіх групах насельнiцтва з мэтай выяўлення груп рызыкi развiцця пэўнай паталогii’ [125, с. 194].

Фрýсбi – ‘спарт. 1) спартыўны снарад у выглядзе пластыкавага дыска, “лятаючая талерка”; 2) спартыўная гульня – кiданне пластыкавага дыска па пэўных правiлах удзельнiкамі дзвюх каманд’ [125, с. 232].

Фўтанiзi[j]-я – ‘мед. садзейнiчанне добраахвотнаму адыходу з жыцця невылечна хворых з мэтай спынення iх пакут’ [125, с. 251] i iнш.

3. Жаргонныя словы (6 лексiчных адзiнак):

Гiк – ‘асоба, якая занадта захапляецца высокімі тэхналогiямi, у тым лiку камп’ютарнымi’ [125, с. 62].

Драйв – ‘1) энергiчная манера выканання ў джазе, пры якой дасягаецца эфект нарастаючага паскарэння тэмпу, актыўнай накіраванасцi руху; 2) стан эйфарыi’ [125, с. 71].

Лўзер – ‘1) нявопытны карыстальнiк камп’ютара; 2) няўдачнiк; асоба, якая прайграла, пацярпела няўдачу’ [125, с. 120].

Трóлiнг – ‘размяшчэнне ў сетцы iнтэрнэт (на форумах, блогах, твiтах i пад.) правакацыйных паведамленняў з мэтай выклiкаць канфлiкты памiж карыстальнiкамі’ [125, с. 213].

Фрык – ‘чалавек, які адрознiваецца незвычайным знешнiм выглядам i экстрэвагантнымi паводзiнамі; дзiўны чалавек’ [125, с. 231].

Фрэнд – ‘карыстальнiк, які мае доступ да рэсурсаў сайта, не даступных iншым карыстальнiкам (у Фэйсбуку, блогах i пад.)’ [125, с. 232].

4. Стылiстычна нейтральныя словы (1528 лексiчных адзiнак):

Бандiн-а – ‘галаўны ўбор у выглядзе хусткi, канцы якой завязваюцца на патылiцы’ [125, с. 33].

Гладыёлус – ‘травяністая дэкаратыўная раслiна сямейства касачовых з мечапалоубнымi лiстамi i вялiкімі кветкамі рознай афарбоўкi’ [124, т. 2, с. 55].

Жульён – ‘страва, асноўным кампанентам якой з’яўляюцца грыбы, запечаныя ў смятаным соусе ў маленькiх спецыяльных каструльках – какотнiцах’ [125, с. 82].

Пудынг – ‘запаяканка з круп, мукі, тварагу і пад.’ [124, т. 4, с. 516].

Рбстар – ‘невялікая электражароўня для прыгатавання смажаных бутэрбродаў’ [125, с. 176].

Фат-а – ‘галаўны ўбор нявесты: лёгкае белае пакрывала з кісяі або карунак’ [124, т. 5, кн. 2, с. 119].

Шаніто – ‘вялікая разборная брызентавая або палатняная палатка для цыркавых прадстаўленняў, а таксама перасоўны цырк, які выступае ў такой палатцы’ [124, т. 5, кн. 2, с. 349].

Эдэльвэйс – ‘1) горная травяністая расліна сямейства складанакветных; 2) кветка гэтай расліны’ [124, т. 5, кн. 2, с. 442] і інш.

5. Размоўныя словы (33 лексічныя адзінкі):

Ахіне[і]-я – ‘глупства, бязглуздзіца’ [124, т. 1, с. 308].

Імэйл – ‘тое, што і *электронная пошта*’ [125, с. 89].

Кадук – ‘чорт, д’ябал’ [124, т. 2, с. 573].

Манатк-і – ‘рэчы, пажыткі, скарб’ [124, т. 3, с. 101].

Пгалиц-а – ‘пра маленькага, шчуплага чалавека, пераважна жанчыну’ [124, т. 4, с. 252].

Р’шук-а – ‘бок манеты, адваротны гербаваму малюнку’ [124, т. 4, с. 766].

Х’ббі – ‘якое-н. захапленне, любімы занятак у вольны час’ [124, т. 5, кн. 2, с. 207] і інш.

6. Словы з памятай “высокае” (2 лексічныя адзінкі):

З’бдч-ы – ‘дойлід, мастак-будаўнік, архітэктар’ [124, т. 5, кн. 2, с. 550].

Праx – ‘цела чалавека пасля смерці; труп’ [124, т. 4, с. 382].

Трэба адзначыць, што сярод слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі сустракаюцца фанетычныя, акцэнталагічныя варыянты і словы-амонімы [103]. Прывядзём прыклады.

Фанетычныя варыянты слоў: *гідальг-а* і *ідальг-а*, *калюс* і *калус*, *карсаж* і *гарсаж*, *кёрвель* і *кёрбель*, *ленч* і *ланч*, *лье* і *льё* і некаторыя іншыя.

Акцэнталагічныя варыянты слоў: *афа́зі[і]-я* і *афазі[і]-я*, *гне́д-ы* і *гняд-ы́*, *кро́ншнэп* і *краншнэ́п*, *паду́ст* і *пóдуст*, *прапо́ліс* і *про́паліс*, *ра́дж-а* і *радж-а́*, *тапіна́мбур* і *тапінамбу́р*, *тэ́фтэл-і* і *тэфте́л-і*, *фейхо́а* і *фейхоа́*, *ча́рдаш* і *чарда́ш* і некаторыя іншыя.

Словы-амонімы: *ківі* ў значэнні ‘дрэва, плод’ [125, с. 108] і *ківі* ў значэнні ‘птушка’ [12, т. 1, с. 646]; *мол* у значэнні ‘вал’ [124, т. 3, с. 172] і *мол* у значэнні ‘гандлёвы і забаўляльны цэнтр’ [125, с. 135];

пеон у значэнні ‘вершаваная стапа’ [124, т. 4, с. 155] і *пеон* у значэнні ‘батрак’ [124, т. 4, с. 155]; *трап* у значэнні ‘перасоўная лесвіца’ [124, т. 5, кн. 1, с. 510] і *трап* у значэнні ‘апарат’ [124, т. 5, кн. 1, с. 510]; *хэдар* у значэнні ‘частка камбайна’ [124, т. 5, кн. 2, с. 191] і *хэдар* у значэнні ‘рэлігійная школа’ [124, т. 5, кн. 2, с. 191] і некаторыя іншыя.

Такім чынам, унікальныя карані ў свабодным выглядзе – гэта каранёвыя марфемы, што маюць нулявую вытворнасць. Як бачым, слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі ў слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы даволі шмат.

Разам з тым існаванне лексічных адзінак, якія складаюцца з адной каранёвай марфемы, не з’яўляецца ў навуцы агульнапрызнаным. Так, А. М. Ціханаў выдзяляе свабодныя ўнікальныя карані. Іншыя даследчыкі, напрыклад Л. В. Рацыбурская, наадварот, аднамарфемныя словы з магчымымі адзінкавымі каранямі не лічаць каранёвымі, паколькі яны “не з’яўляюцца членамі словаўтваральных гнёздаў і не характарызуюцца суадноснасцю з іншымі лексічнымі адзінкамі мовы” [77, с. 21]. Тым не менш свабодныя ўнікальныя карані маюць месца быць у мове, і пры вылучэнні ўнікальных марфем гэта абавязкова трэба ўлічваць.

3.2. Звязаныя ўнікальныя карані

Звязаны ўнікальны карань у складзе члянiмага невытворнага слова можа выдзяляцца толькі шляхам супастаўлення гэтага слова са словамі аднатыпнай структуры (параўн.: *буж-анiн-а* і *сал-анiн-а*). Асаблівасцю слоў са звязанымі ўнікальнымі каранямі з’яўляецца тое, што яны не ўваходзяць у склад словаўтваральных гнёздаў як вытворныя словы, аднак самі могуць утвараць словаўтваральныя гнёзды і быць iх вяршыняй (напрыклад, ад слова *каліна* ўтвораны прыметнік *калінавы*, назоўнік *каліннік*; аналагічная з’ява назіраецца ў лексемах *рабіна* (*рабінавы*, *рабiннiк*), *журавіны* (*журавiнавы* і *журавiнны*, *журавiннiк*), *маліны* (*малiнавы*, *малiннiк*), *брусніцы* (*бруснiчны*, *бруснiчнiк*), *клубніцы* (*клубнiчны*, *клубнiчнiк*), *суніцы* (*сунiчны*, *сунiчнiк*).

У той жа час, як ужо адзначалася вышэй, свабодныя ўнікальныя карані на пэўным этапе свайго iснавання ў беларускім лексіконе не толькі не ўваходзяць у склад iншых гнёздаў, але і не могуць утвараць сваіх гнёздаў, з’яўляюцца ў гэтым сэнсе iзаляванымі адзiнкамi.

Калі ўнікальны афікс вылучаецца ў выніку ўстанаўлення суадносін вытворнага слова, што змяшчае гэты афікс, з яго ўтваральным, а семантыка ўнікальнага афікса вызначаецца з улікам яго семантычных аналагаў сярод неўнікальных афіксаў, то звязаны ўнікальны карань можа быць выдзелены такім чынам толькі ў тым выпадку, калі ён знаходзіцца ў структуры складанага слова (*кардэбалёт*, *прайм-тайм*, *фрыцёр*, *пін-код*, *тэплес* і інш.). Часткі запазычаных слоў такога тыпу адносяцца да ўнікальных каранёў. Значэнне такіх звязаных унікальных каранёвых марфем у некаторых выпадках таксама можа вызначацца з апорай на іх семантычныя аналагі сярод неўнікальных каранёў. Слова, у якіх адна з частак “радыксоідная, з фразеалагізаванай семантыкай”, можна разглядаць як лексічныя адзінкі, што ўтвораны шляхам складання неўнікальнага і ўнікальнага кампанентаў, прычым апошняму надаецца частка лексічнага значэння складанага слова.

Семантыка адзінкавых каранёў пазбаўлена канкрэтнасці, рэчыўнасці, што звычайна ўласціва свабодным, паўтаральным каранёвым марфемам, таму заканамерна, што “сэнсавы змест унікальных каранёў (асноў) у сувязі з іх абсалютнай звязнасцю можа быць вызначаны са значнай доляй прыблізнасці і абагульненасці! [160, с. 48].

Калі ў іншамоўных каранях у структуры складаных слоў адсутнічае якое-небудзь афіксальнае значэнне і немагчыма знайсці семантычныя аналагі сярод афіксаў сучаснай беларускай мовы, але можна падбраць сінонімы сярод неўнікальных каранёвых марфем (параўн., напрыклад, адзінкавыя і рэгулярныя карані ў словах *кардэбалёт* і *шбў-балёт*, *пін-код* і *штрыхкод*), то ў такім выпадку адзінкавыя часткі класіфікуюцца як унікальныя карані [88, 98, 103].

Такім чынам, звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы выдзяляюцца ў складзе члянімых невытворных слоў, а таксама ў структуры складаных слоў, пераважна іншамоўнага паходжання. У складаным слове такія ўнікальныя карані ў адносінах да неўнікальнага караня могуць знаходзіцца ў прэпазіцыі ці, наадварот, постпазіцыі, а таксама некаторыя з іх могуць мець амонімы сярод неўнікальных лексем.

Разгледзім больш падрабязна віды звязаных унікальных каранёў (дадат. Д).

3.2.1. Звязаныя ўнікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў

Унікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў – гэта наступныя каранёвыя марфемы:

1) **буж-** у назоўніку *бужаніна* ('вараная свініна асобага прыгатавання' [124, т. 1, с. 415]);

2) **кал-** у назоўніку *каліна* ('1) кустовая расліна сямейства бруснічых з белымі кветкамі і чырвонымі горкімі ягадамі; 2) зб. ягады гэтай расліны' [124, т. 2, с. 589]);

3) **раб-** у назоўніку *рабіна* ('1) дрэва сямейства ружакветных, на якім гронкамі растуць аранжава-чырвоныя ягады; 2) ягады гэтага дрэва' [124, т. 4, с. 547]);

4) **журав-** у назоўніку *журавіны* ('1) ягадная вечназялёная расліна сямейства бруснічых, якая расце на мохавых балотах; 2) зб. чырвоныя кіслыя ягады гэтай расліны' [124, т. 2, с. 260]);

5) **мал-** у назоўніку *маліны* ('1) кустовая ягадная расліна сямейства ружакветных; 2) зб. пахучыя салодкія ягады гэтай расліны, звычайна цёмна-чырвонага колеру' [124, т. 3, с. 96]);

6) **брусн-** у назоўніку *брусніцы* ('1) кустовая ягадная расліна сямейства бруснічых; 2) ягады гэтай расліны' [124, т. 1, с. 408]);

7) **клубн-** у назоўніку *клубніцы* ('1) шматгадовая травяністая расліна сямейства ружакветных, падобная да суніц; 2) пахучыя і салодкія чырвоныя ягады гэтай расліны' [124, т. 2, с. 701]);

8) **сун-** у назоўніку *суніцы* ('1) шматгадовая травяністая ягадная расліна сямейства ружакветных з белымі кветкамі і пахучымі ружова-чырвонымі пладамі; 2) пахучыя салодкія ці кісла-салодкія ягады гэтай расліны' [124, т. 5, кн. 1, с. 379]) [91–93, 103, 104].

3.2.2. Прэпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў

1. Корань **більд-** у назоўніку *більдапарат* (нямецкае *Bildapparat*, 'устарэлая назва фотатэлеграфа' [12, т. 1, с. 226]); матывавальнае – назоўнік *aparát* у значэнні 'спецыяльны прыбор для выканання якой-н. работы' [124, т. 1, с. 244; 104].

2. Корань **бра-** ў назоўніку *брашпіль* (галандскае *braadspil*, 'лябёдка на судне для спуску і падымання якара' [12, т. 1, с. 248]); матывавальнае – назоўнік *шпіль* у значэнні 'спец. лябёдка з

вертыкальным барабанам ці вертыкальны калаўрот на суднах, на які намотваецца канат’ [124, т. 5, кн. 2, с. 389]. Амонім – нескланяльны назоўнік *бра*, які з’яўляецца свабодным унікальным коранем (‘насценнае асвятляльнае прыстасаванне’ [124, т. 1, с. 397]).

3. Корань *брэйд-* у назоўніку *брэйд-вѝмпел* (галандскае *breed-wimpel*, ‘ваенна-марскі флаг паменшанага памеру, які ўзнямаецца на грот-мачце, калі на караблі прысутнічае камандзір злучэння’ [12, т. 1, с. 252]); матывавальнае – назоўнік *вѝмпел* у значэнні ‘раздвоены на канцы, доўгі і вузкі флаг, які паднімаецца на ваенных суднах у часе плавання як адзнака іх дзяржаўнай прыналежнасці // вузкі прадаўгаваты або трохвугольны флажок’ [124, т. 1, с. 555].

4. Корань *ва-* ў прыслоўі *ва-ба́нк* (французскае *va banque*, ‘стаўка ў азартнай картачнай гульні, роўная ўсяму банку; перан. ісці *ва-ба́нк* – ісці на рызыку, дзейнічаць, рызыкуючы ўсім’ [12, т. 1, с. 264]); матывавальнае – назоўнік *банк* у значэнні ‘у картачнай гульні – пэўная сума грошай, пастаўленая на кон’ [124, т. 1, с. 338]. Амонім – прыназоўнік *ва* [100, 104].

5. Корань *зака-* ў назоўніку *закабо́рт* (галандскае *hakkebord*, ‘верхняя закругленая частка кармы карабля’ [12, т. 1, с. 302]); матывавальнае – назоўнік *борт* у значэнні ‘верхні край бакавой сценкі, а таксама бок марскога або рачнога судна, самалёта’ [124, т. 1, с. 396].

6. Корань *дрэс-* у назоўніку *дрэс-ко́д* (англійскае *dress code*, ‘набор правіл, якія вызначаюць, як апранацца ў пэўных абставінах’ [125, с. 72]); матывавальнае – назоўнік *код* (‘сістэма ўмоўных знакаў, сігналаў, якая выкарыстоўваецца для запісу або шыфраванай перадачы сакрэтных звестак’ [124, т. 2, с. 706]).

7. Корань *дысу-* ў назоўніку *дысуга́з* (ад французскага *dissous* = раствараны + газ, ‘ацэтылен, раствараны пад ціскам у ацэтоне; выкарыстоўваецца пры газавай зварцы’ [12, т. 1, с. 451]); матывавальнае – назоўнік *газ* у значэнні ‘фізічнае цела, асобныя часткі якога, слаба звязаныя паміж сабой, рухаюцца свабодна і раўнамерна запаўняюць усю прастору, у якой знаходзяцца // агульная назва гаручых газападобных ці парападобных рэчываў, якія скарыстоўваюцца для ацяплення, асвятлення і пад. // пра награвальныя і інш. прылады, якія скарыстоўваюць для свайго дзеяння такія рэчывы’ [124, т. 2, с. 12].

8. Корань *кардэ-* ў назоўніку *кардэбалéт* (ад французскага *corps de ballet*, ‘калектыў артыстаў балета, які выконвае групавыя танцы’ [12, т. 1, с. 617]); матывавальнае – назоўнік *балéт* у значэнні ‘калектыў

артыстаў, якія выконваюць балет’ [124, т. 1, с. 333]. Трэба адзначыць, што частка **кардэ-** ёсць у іншых запазычаннях, напрыклад, у слове *кардэга́рдэ* (французскае *corps de garde* ‘тое, што і *гаўптвахта*’ [12, т. 1, с. 618]). Аднак у адзначанай лексічнай адзінцы структурны элемент **кардэ-** асобна не вылучаецца, паколькі слова ў сучаснай беларускай мове з’яўляецца невытворным. Таму ў назоўніку **кардэбалёт** пры матывацыі яго словам *балёт* частка **кардэ-** выступае як унікальная і мае статус каранёвай марфемы па прычыне адсутнасці семантычных аналагаў сярод словаўтваральных афіксаў сучаснай беларускай мовы [100, 104].

9. Корань **кас-** у назоўніку *касхалва́* (ад турэцкага *koz* + арабскае *helvasa*, ‘сорт халвы з грэцкіх арэхаў на мёдзе’ [12, т. 1, с. 628]); матывавальнае – назоўнік *халва́* (‘салодкі кандытарскі выраб у выглядзе цвёрдай масы з расцёртага сланечніку, арэхаў і пад.’ [124, т. 5, кн. 2, с. 172]). Амонімы – прыметнік *кас-ы́* (‘скрыўлены, перакошаны’), назоўнікі *кас-а* (‘памяшканне, шафа для захоўвання і выдачы грошай’) і *кас-а́* (‘прычоска; сельскагаспадарчая прылада; мель’) [124, т. 2, с. 654–655, 660–661]).

10. Корань **круйс-** у назоўніку *круйс-пéленг* (галандскае *kruis-peiling*, ‘спосаб вызначэння месцазнаходжання судна ў моры па двух пеленгах на адзін і той жа прадмет, напр., маяк’ [12, т. 1, с. 673]); матывавальнае – назоўнік *пéленг* (‘спец. вугал паміж плоскасцю мерыдыяна назіральніка і вертыкальнай плоскасцю, якая праходзіць праз пункт і аб’ект назірання; азімут’ [124, т. 4, с. 153]).

11. Корань **круйт-** у назоўніку *круйт-ка́мера* (галандскае *kruit-kamer*, ‘памяшканне на ваенным караблі старога флоту, дзе захоўваліся выбуховыя рэчывы’ [12, т. 1, с. 673]); матывавальнае – назоўнік *ка́мера* ў значэнні ‘ізаляванае памяшканне спецыяльнага прызначэння ў некаторых установах’ [124, т. 2, с. 602].

12. Корань **кунст-** у назоўніку *кунстка́мера* (нямецкае *Kunst-kammer*, ‘збор разнастайных гістарычных, мастацкіх, навуковых рэдкасцей, а таксама памяшканне для такога збору’ [12, т. 1, с. 689]); матывавальнае – назоўнік *ка́мера* ў значэнні ‘ізаляванае памяшканне спецыяльнага прызначэння ў некаторых установах’ [100; 124, т. 2, с. 602].

13. Корань **кур-** у прыметніку *курно́сы* (разм. ‘1) кароткі і задзёрты (пра нос); 2) з кароткім і задзёртым носам’ [124, т. 2, с. 759]). Слова *курно́сы* “адзначаецца з XIV ст. у форме *кърноносъ* > *корноносыи*, утворанай ад словазлучэння *корныи* (‘короткий’) *носъ*.

Старажытнарускае *корноносыи* ў выніку выпадзення аднаго з аднолькавых складоў *-но-* змянілася ў *корносыи*, а з цягам часу пасля ператварэння *о > у* – у *курносыи*” [135, с. 231]. Такім чынам, лексема *курно́сы* матывуецца назоўнікам *нос* у значэнні ‘выступ паміж вачамі і ротам на твары чалавека або мордзе жывёлы, які з’яўляецца пачаткам дыхальных шляхоў і органам нюху’ [124, т. 3, с. 415]. Параўн.: *каратк-а-но́г-і* (‘з кароткімі нагамі’ [124, т. 2, с. 639]) [99].

14. Корань *лап-* у прыметніку *лапаву́хі* (‘разм. 1) з вялікімі адтапыранымі вушамі; 2) лаянк. някемлівы, непаспешлівы (пра чалавека)’ [124, т. 3, с. 20]). Лексема *лапаву́хі* ўтворана складананульсуфіксальным спосабам: *лоп* ‘лист’ або *лопа* ‘лапа, ладонь’ + *ухо* (у беларускай мове перад націскным у з’яўляецца прыстаўны *в*) [139, с. 246]. Параўнаем: *вялік-а-гало́в-ы* (‘з вялікай галавой’ [124, т. 1, с. 600]) [99].

15. Корань *лаўн-* у назоўніку *лаўн-тэ́ніс* (англійскае *lawn-tennis*, ‘прынятая ў міжнароднай спартыўнай тэрміналогіі назва тэніса’ [12, т. 1, с. 705]); матывавальнае – назоўнік *тэ́ніс* (‘спартыўная гульня з мячом і ракеткамі на пляцоўцы-корце з сеткай пасярэдзіне’ [124, т. 5, кн. 1, с. 578]).

16. Корань *мізан-* у назоўніку *мізансцэ́на* (французскае *mise en scene* = размяшчэнне на сцэне, ‘размяшчэнне акцёраў на сцэне ў той ці іншы момант спектакля’ [12, т. 2, с. 69]); матывавальнае – назоўнік *сцэ́на* ў значэнні ‘спецыяльная пляцоўка ў тэатры, на якой адбываюцца спектаклі; тэатральныя падмосткі’ [124, т. 5, кн. 1, с. 421]. Частка *мізан-* прысутнічае ў іншых запазычаннях, напрыклад, у лексеме *мізантро́п* (французскае *misanthrope*, ад грэчаскага *misanthropos*, ‘чалавек, схільны да мізантропіі’ [12, т. 2, с. 69]). Аднак у адзначанай лексічнай адзінцы структурны элемент *мізан-* асобна не вылучаецца, паколькі слова ў сучаснай беларускай мове з’яўляецца невытворным. Таму ў назоўніку *мізансцэ́на* пры матывацыі яго словам *сцэ́на* частка *мізан-* выступае як унікальная і мае статус каранёвай марфемы па прычыне адсутнасці семантычных аналагаў сярод словаўтваральных афіксаў сучаснай беларускай мовы [100].

17. Корань *наст-* у назоўніку *настурáн* (ад грэчаскага *nastos* = ушчыльнены + уран, ‘мінерал класа вокісаў і гідравокісаў, разнавіднасць ураніту’ [12, т. 2, с. 110]); матывавальнае – назоўнік *ура́н* (‘радыеактыўны хімічны элемент’ [124, т. 5, кн. 2, с. 46]).

18. Корань *падзі-* ў назоўніку *падзіша́х* (турэцкае *pādişāh*, ад персідскага *pādšah*, ‘тытул манарха ў некаторых усходніх краінах,

напрыклад, у Асманскай імперыі’ [12, т. 2, с. 141]); матывавальнае – назоўнік *шах* у значэнні ‘тытул манарха ў некаторых краінах Усходу // асоба, якая носіць гэты тытул’ [124, т. 5, кн. 2, с. 360].

19. Корань *пер-* у назоўніку *пёрлінь* (галандскае *paardelijn*, ад *paard* = конь + *lijn* = канат, ‘карабельны пнянковы трос таўшчынёю 10–15 см’ [12, т. 2, с. 193]); матывавальнае – назоўнік *лінь* у значэнні ‘ў марской справе – вельмі моцны тонкі канат’ [124, т. 3, с. 47].

20. Корань *нин-* у назоўніку *нин-код* (ад англійскага *PIN*, скарачэнне ад англійскага *P(ersonal) I(dentification) N(umber)* – персанальны ідэнтыфікацыйны нумар і код, ‘персанальны код пластыкавай карткі для банкаматаў, мабільных тэлефонаў, сейфаў і г. д.’ [125, с. 156–157]); матывавальнае – назоўнік *код* (‘сістэма ўмоўных знакаў, сігналаў, якая выкарыстоўваецца для запісу або шыфраванай перадачы сакрэтных звестак’ [124, т. 2, с. 706]).

21. Корань *прайм-* у назоўніку *прайм-тайм* (англійскае *prime time*, ад англійскага *prime* – галоўны, асноўны і англійскага *time* – час, ‘найлепшы і самы дарагі эфірны час на радыё і тэлебачанні (звычайна з 19 да 21 гадзіны) для размяшчэння і выпуску рэкламы, перадвыбарнай і іншай агітацыі (інфармацыі) і г. д., калі найбольшая колькасць людзей глядзіць ці слухае тэле- і радыёперадачы’ [125, с. 164]); матывавальнае – назоўнік *тайм* (‘у спартыўных гульнях з мячом (футбол, хакей і пад.) – перыяд часу, у якім ідзе гульня’ [124, т. 5, кн. 1, с. 460]).

22. Корань *снар-* у назоўніку *снардэк* (англійскае *spar-deck*, ‘верхняя палуба на трохпалубных суднах 19 і пач. 20 ст. або палуба сярэдняй пабудовы на суднах сучаснай канструкцыі’ [12, т. 2, с. 401]); матывавальнае – назоўнік *дэк* (‘навіясная палуба на пасажырскіх суднах’ [12, т. 1, с. 467]).

23. Корань *ток-* у нескланяльным назоўніку *ток-шоў* (англійскае *talk show*, ‘тэлевізійнае інтэрв’ю (тэледыскусія) з якой-н. вядомай асобай (палітыкам, грамадскім дзеячам, акцёрам і г. д.) або з групай такіх асоб, прысвечанае актуальнай, грамадска значнай праблеме, як правіла, у прысутнасці гледачоў у спецыяльна абсталяванай студыі’ [125, с. 211]); матывавальнае – нескланяльны назоўнік *шоў* (‘пышнае сцэнічнае відовішча з удзелам майстроў эстрады, цырка, джаз-аркестраў, балета на лёдзе і пад.’ [124, т. 5, кн. 2, с. 385]). Амонім – назоўнік *ток* у значэннях ‘энергія’ і ‘будынак’ [124, т. 5, кн. 1, с. 494]).

24. Корань *ты-* ў назоўніку *тытэстар* (ад англійскага *tee* – чай + *tester* – які спрабуе, ‘спецыяліст па дэгустацыі чаю’ [12, т. 2, с. 498]);

матывавальнае – назоўнік *тэстар* [73, с. 1002] у значэнні ‘тэсціраваць’. Амонім – асабовы займеннік *ты*.

25. Корань *флюгель-* у назоўніку *флюгельгорн* (нямецкае *Flügelhorn*, ад *Flügel* = крыло + *Horn* = рог, ‘духавы музычны інструмент’ [12, т. 2, с. 579]); матывавальнае – назоўнік *горн* (‘медны духавы музычны інструмент для падачы сігналаў’ [124, т. 2, с. 71]).

26. Корань *цапан-* у назоўніку *цапанлак* (нямецкае *Zaponlack*, ‘празрысты цэлюлозны лак для пакрыцця металічных вырабаў’ [12, т. 2, с. 622]); матывавальнае – назоўнік *лак* у значэнні ‘раствор смол або эфіраў цэлюлозы ў спірце, шкпінары, алеі, якім пакрываюць паверхню прадметаў, каб надаць ім бляск, засцерагчы ад псавання // бліскучы, высахлы слой гэтага раствору на паверхні якога-н. прадмета’ [124, т. 3, с. 14].

27. Корань *штыр-* у назоўніку *штырбарт* (галандскае *stuurboord*, ад *stuur* – стырно + *boord* – борт, ‘марск. правы борт судна’ [12, т. 2, с. 664]); матывавальнае – назоўнік *борт* у значэнні ‘верхні край бакавой сценкі, а таксама бок марскога або рачнога судна, самалёта’ [124, т. 1, с. 396]. Амонім – назоўнік *штыр* (‘спец. 1) цыліндрычны стрыжань з канічным канцом; 2) радыёантэна ў выглядзе доўгага тонкага стрыжня’ [124, т. 5, кн. 2, с. 407]) [92, 93, 103].

3.2.3. Постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў

1. Корань *-брыс-* у прыметніку *белабрысы* (разм. ‘у якога белыя, светлыя бровы, вейкі і валасы // вельмі светлы, бялявы (пра валасы, бровы, вейкі)’ [124, т. 1, с. 363]); матывавальнае – прыметнік *бёлы* ў значэнні ‘які мае белы колер скуры’ [124, т. 1, с. 365]. Лексема *белабрысы* ўтворана складананульсуфіксальным спосабам на аснове словазлучэння *бэль* ‘белы’ і *bry* (*brъve*) ‘брыво’ [152, т. 1, с. 343]. Параўнаем: *чарн-а-брóв-ы* (‘у якога чорныя бровы’ [124, т. 5, кн. 2, с. 298]) [99, 104].

2. Корань *-верк* у назоўніку *штóкверк* (нямецкае *Stockwerk*, ад *Stock* – сцябло + *Werk* – утварэнне, ‘тоўстая рудная жыла, ад якой адгаліноўваецца многа пражылак’ [12, т. 2, с. 662]); матывавальнае – назоўнік *шток* у значэнні ‘адна з форм залягання горных парод, часцей масіўна-крышталічных, гіпсу, каменнай солі, радзей рудных выпяняў’ [12, т. 2, с. 662].

3. Корань *-дэнор* у назоўніку *туальдэно́р* (французскае *toile de nord*, ад *toile* – палатно + *nord* – поўнач, ‘лёгкая баваўняная тканіна

палатнянага перапляцення шэрага колеру для верхніх мужчынскіх рубашак, спецвопраткі і інш.’ [12, т. 2, с. 489]); матывавальнае – назоўнік *туаль* [108, с. 815; 104].

4. Корань **-касэ** ў нескланяльным назоўніку *фрыкасэ* (французскае *fricassée*, ‘нарэзанае дробнымі кавалачкамі смажанае або варанае мяса ў соусе’ [12, т. 2, с. 593]); матывавальнае – нязменны прыметнік *фры* (‘прыгатаваны ў вялікай колькасці алею да ўтварэння румянай скурачкі’ [125, с. 231]).

5. Корань **-лес** у прыслоўі *топлес* (англійскае *topless*, ‘з аголенымі грудзмі’ [125, с. 211]); матывавальнае – назоўнік *тон* у значэнні ‘кароткая жаночая кофточка або майка на шлейках; топік’ [125, с. 211]. Амонім – назоўнік *лес* (‘масіў зямлі, зарослы дрэвамі’ [124, т. 3, с. 36]).

6. Корань **-нот-** у назоўніку *банкноты* (англійскае *banknotes*, ‘папяровыя грошы, якія ўжываюцца замест металічных і павінны забяспечвацца золатам і іншымі каштоўнымі металамі’ [12, т. 1, с. 204]); матывавальнае – назоўнік *банк* у значэнні ‘фінансавая ўстанова’ [124, т. 1, с. 338]). Амонім – назоўнік *нот-а* (‘умоўны графічны знак для запісу гукаў музыкі; афіцыйны дыпламатычны зварот’ [124, т. 3, с. 416]) [100].

7. Корань **-сан** у назоўніку *кільсан* (англійскае *keelson*, ‘падоўжная бэлька на судне, якая размешчана зверху шпангоўтаў паралельна кілю’ [12, т. 1, с. 648]); матывавальнае – назоўнік *кіль* у значэнні ‘брус, які служыць асноўным мацаваннем і звязкай днішча ў судне’ [124, т. 2, с. 684]. Амонім – назоўнік *сан* (‘званне’ [124, т. 5, кн. 1, с. 51]).

8. Корань **-сітар** у нескланяльным назоўніку *бэбісітар* (англійскае *babysitter*, ад англійскага *baby* – дзіця, немаўля і англійскага *sit* – сядзець, ‘нянька’ [125, с. 47]); матывавальнае – нескланяльны назоўнік *бэбі* [108, с. 128]). Амонім – назоўнік *сітар* (‘народны струнны музычны інструмент, пашыраны ў Індыі, а таксама ва Узбекістане, Таджыкістане’ [124, т. 5, кн. 1, с. 144]).

9. Корань **-цюр** у назоўніку *фрыцюр* (французскае *friture*, ‘глыбокі слой алею або жывёльнага тлушчу, у якім смажаць кулінарныя вырабы’ [12, т. 2, с. 594]); матывавальнае – нязменны прыметнік *фры* (‘прыгатаваны ў вялікай колькасці алею да ўтварэння румянай скурачкі’ [125, с. 231]) [92, 93, 103].

Такім чынам, усяго выяўлена і прааналізавана 44 словы са звязанымі ўнікальнымі каранямі, з іх 8 лексічных адзінак – звязаныя ўнікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў, 27 – прэпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных

слоў, 9 – постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў.

Характарыстыка слоў са звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі прадстаўлена ў табл. 3.4.

Табліца 3.4. Словы са звязанымі ўнікальнымі каранямі

Словы са звязанымі ўнікальнымі каранямі	Часцінамоўная прыналежнасць	Паходжанне	Ужыванне / стылістычная афарбоўка
Звязаныя ўнікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў (8 слоў)	Назоўнікі: 8	Спрадвечна беларускія: 8	Агульна-ўжывальныя: 8 Стылістычна нейтральныя: 8
Прэпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў (27 слоў)	Назоўнікі: 24 Прыметнікі: 2 Прыслоўі: 1	Спрадвечна беларускія: 2 Запозычаныя: 25	Агульна-ўжывальныя: 26 Спецыяльныя: 1 Стылістычна нейтральныя: 25 Размоўныя: 2
Постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў (9 слоў)	Назоўнікі: 7 Прыметнікі: 1 Прыслоўі: 1	Спрадвечна беларускія: 1 Запозычаныя: 8	Агульна-ўжывальныя: 9 Стылістычна нейтральныя: 8 Размоўныя: 1
Усяго: 44 словы са звязанымі ўнікальнымі каранямі			

Як бачым з табл. 3.4, большая колькасць слоў са звязанымі ўнікальнымі каранямі прадстаўлена назоўнікамі, у якасці матывавальных слоў у асноўным таксама выступаюць назоўнікі; прыметнікаў і прыслоўяў невялікая колькасць.

Большую частку лексічных адзінак са звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі складаюць запозычаныя словы (з французскай, англійскай, нямецкай, грэчаскай, галандскай, турэцкай, арабскай, персідскай, рускай моў), меншую – спрадвечна беларускія лексемы.

Словы са звязанымі ўнікальнымі каранямі ў асноўным з’яўляюцца агульнаўжывальнымі і стылістычна нейтральнымі лексічнымі адзінкамі, аднак ёсць словы абмежаванага ўжытку (з паметай “спецыяльнае”) і стылістычна афарбаваныя лексемы (з паметай “размоўнае”).

Большасць слоў са звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі складаюць зменныя лексічныя адзінкі (скланяльныя назоўнікі і

прыметнікі), меншую – нязменныя словы (прыслоўі і нескланяльныя назоўнікі).

Шкалу ўнікальнасці ўсіх каранёвых марфем можна прадставіць наступным чынам.

1. Адназначна ўнікальныя карані з нулявой вытворнасцю. Гэта нескланяльныя назоўнікі і прыметнікі, прыслоўі, пераважна іншамоўнага паходжання, якія з’яўляюцца “чыстымі” каранямі, паколькі не маюць канчаткаў і іншых формаўтваральных афіксаў.

2. Зменныя ўнікальныя карані з нулявой вытворнасцю. Гэта спрадвечна беларускія і запазычаныя назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, у якіх выдзяляюцца канчаткі і іншыя формаўтваральныя афіксы.

3. Звязаныя ўнікальныя карані ў складзе члянімых невытворных спрадвечна беларускіх назоўнікаў.

4. Прэпазіцыйныя і постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных назоўнікаў, прыметнікаў, прыслоўяў, пераважна іншамоўнага паходжання [103].

Вывады.

1. У сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння, акрамя ўнікальных афіксальных марфем, выдзяляюцца ўнікальныя каранёвыя марфемы (унірадыксоіды), якія ўжываюцца ў спалучэнні са словаўтваральнымі афіксамі толькі ў адным пэўным слове і не паўтараюцца ў іншых лексічных адзінках. Усяго выяўлена і прааналізавана 1 607 лексічных адзінак з унікальнымі каранямі. Сярод унікальных каранёвых марфем вылучаюцца свабодныя і звязаныя карані. Звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы выдзяляюцца ў складзе члянімых невытворных слоў, а таксама ў структуры складаных слоў у прэпазіцыі і постпазіцыі.

2. Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы – гэта карані, якія існуюць у складзе адзінкавых слоў з нулявой вытворнасцю. Выяўлена і прааналізавана 1 563 лексічныя адзінкі са свабоднымі ўнікальнымі каранямі.

Самую вялікую групу слоў з адзначаным відам унікальных каранёў складаюць назоўнікі (*арганайзер, ба́гінг, бікіні, геліко́н, дэ́зідэра́т, канко́рс, лё́ндлер, ма́ар, міне́зінгер, наблі́сіці, ра́йдар, сінеку́р-а, скотч, слінг, та́ртар, то́нік, фен, фэ́нікс, ра́жанк-а, скры́жаль* і інш.), нешматлікімі з’яўляюцца словы іншых часцін мовы: прыметнікі (*апады́ктычн-ы, гне́д-ы і гня-д-ы́, канклюдэ́нтн-ы, лукраты́ўн-ы, сінады́чн-ы* і некаторыя іншыя), дзеясловы (*імпа́нава́ць, шало́паць,*

шарсціць), прыслоўі (*альпáры, візаві, інкóгніта, канта́біле, піцыка́та, чва́лам*), выклічнікі (*біс, віва́т, ві́ра, май́на, палу́ндра*). Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы прадстаўлены ў асноўным запазычанымі лексічнымі адзінкамі, у нязначнай колькасці – спрадвечна беларускімі словамі. Большасць слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі – агульнаўжывальныя і стылістычна нейтральныя лексемы, аднак ёсць словы абмежаванага ўжытку (з паметамі “спецыяльнае” і “жаргоннае”), а таксама стылістычна афарбаваныя лексемы (з паметамі “размоўнае” і “высокае”). Сярод прааналізаваных лексічных адзінак выдзяляюцца як зменныя (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі, дзеясловы), так і нязменныя (нескланяльныя назоўнікі, прыслоўі) словы.

3. Звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы ў складзе члянiмых невытворных слоў – гэта карані, якія прадстаўлены невялікай колькасцю спрадвечна беларускіх лексічных адзінак, што з’яўляюцца скланяльнымі назоўнікамі: *бужані́на, калі́на, рабі́на, малі́ны, бру́сніцы* і некаторыя іншыя. Выяўлена і прааналізавана 8 лексічных адзінак са звязанымі ўнікальнымі марфемамі гэтага тыпу.

4. Прэпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў прадстаўлены скланяльнымі назоўнікамі (*бі́льдапа́рат, кардэ́балэт, пін-ко́д, міза́нсцэ́на, па́дзі́іах, на́стурáн* і інш.), скланяльнымі прыметнікамі (*ку́рнóсы* і *лапа́вухі*), прыслоўем *ва-ба́нк*, а таксама нескланяльным назоўнікам *то́к-шо́у*. У пераважнай большасці словы з унікальнымі каранёвымі марфемамі такога тыпу з’яўляюцца іншамоўнымі і вылучаюцца ў асноўным у структуры агульнаўжывальных і стылістычна нейтральных слоў. Выяўлена і прааналізавана 27 лексічных адзінак са звязанымі ўнікальнымі каранямі ў прэпазіцыі.

5. Постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў прадстаўлены скланяльнымі назоўнікамі (*ба́нкіно́ты, кі́льсан, туа́льдэно́р, фрыццё́р, штóкве́рк*), скланяльным прыметнікам *бела́бры́сы*, прыслоўем *то́плес*, а таксама нескланяльнымі назоўнікамі *бэ́бісі́тар* і *фрыка́сэ*. У асноўным гэта запазычаныя лексічныя адзінкі. Словы з каранямі такога тыпу ў пераважнай большасці адносяцца да агульнаўжывальнай і стылістычна нейтральнай лексікі. Выяўлена і прааналізавана 9 лексічных адзінак са звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі ў постпазіцыі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1. У сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння побач з рэгулярнымі (неўнікальнымі) марфемамі асобае месца займаюць унікальныя марфемы.

Пытанне аб унікальных частках слоў у беларускай мове звязана перш за ўсё з праблемай вызначэння марфемы як значымай адзінкі мовы і з праблемай вызначэння яе асноўных прымет. Асноўнымі прыметамі марфемы з'яўляюцца наступныя: наяўнасць значэння, мінімальнасць, узнёўляльнасць, вылучальнасць у складзе слова, аддзяленне ад іншых марфем у слове, а таксама паўтаральнасць, якая, на думку многіх даследчыкаў, лічыцца абавязковай прыметай марфемы. Аднак калі гэтую прымету не лічыць абавязковай, то ў лексічных адзінках можна вычляняць унікальныя часткі.

Пытанне аб наяўнасці ў словах унікальных марфем вырашаецца парознаму ў залежнасці ад прынцыпаў выдзялення марфем: словаўтваральнага і супастаўляльнага (фармальна-структурнага).

Улічваючы вышэйадзначаныя прыметы і прынцыпы выдзялення марфем, у словаўтваральнай сістэме сучаснай беларускай мовы вылучаюцца ўнікальныя марфемы, пад якімі разумеюцца адзінкавыя часткі слоў, г. зн. такія, якія не паўтараюцца ў іншых словах, акрамя вытворных ад іх лексем.

2. Сістэма ўнікальных марфем прадстаўлена наступнымі разнавіднасцямі: унікальнымі афіксальнымі марфемамі (агульная колькасць – 135) і ўнікальнымі каранёвымі марфемамі (агульная колькасць – 1 607). Вычлененне ў словах унікальных частак праведзена з улікам іх фармальных, семантычных і граматычных крытэрыяў.

Унікальныя афіксы ў залежнасці ад ступені іх адрознення ад неўнікальных, паўтаральных марфем падзяляюцца на абсалютна ўнікальныя (91 – 5,2 % ад агульнай колькасці), адносна ўнікальныя (37 – 2,2 % ад агульнай колькасці), граматычна ўнікальныя (2 – 0,1 % ад агульнай колькасці). Асобна выдзяляюцца ўнікальныя афіксальныя морфы, што ўзнікаюць у межах неўнікальных марфем (5 – 0,3 % ад агульнай колькасці). Сярод унікальных каранёвых марфем вылучаюцца свабодныя (1 563 – 89,7 % ад агульнай колькасці) і звязаныя (44 – 2,5 % ад агульнай колькасці) карані.

Агульная колькасць слоў з унікальнымі марфемамі і морфамі – 1 742.

3. Абсалютна ўнікальныя афіксы – гэта афіксы, выдзяляльныя толькі ў адной канкрэтнай лексічнай адзінцы (і яе вытворных) і не ўжывальныя ў іншых лексемах. Такія марфемы характарызуюцца адсутнасцю фармальных і, адпаведна, наяўнасцю семантычных аналагаў. Усяго выяўлена і прааналізавана 91 слова з абсалютна ўнікальнымі афіксами.

Абсалютна ўнікальныя афіксы прадстаўлены чатырма відамі марфем: суфіксамі (*пападдзя, намáрх, бузацёр, рукайць, хрэсьбіны, мяцэліца, навічо́к, трыфо́ль, трэ́льяж, братэ́рскі, гумарэ́ска, шкля́рус* і інш.; усяго – 79), прэфіксамі (5 – *алхі́мія, барэ́льэф, меза́льянс, па́лісад, э́ргэ́рцаг*), інтэрфіксамі (2 – *двуко́ссе, двухга́лосы*), конфіксамі (5 – *зака́ўлак, нера́збярэ́ха, набра́цім, па́дчары́ца, чарты́хацца*).

Адзначаныя афіксы вычляняюцца ў словах розных часцін мовы. Перш за ўсё гэта назоўнікі (*архіва́рыус, дзетва́ра, буды́нак* і інш.; усяго – 78), а таксама некаторыя прыметнікі (*бяле́сы, славу́ты* і інш.; усяго – 6), прыслоўі (*по́ўнасьцю, лёта́ць* і інш.; усяго – 4), дзеясловы (1 – *чарты́хацца*); інтэрфіксы вычляняюцца ў складзе розных лексічных адзінак. Лексемы з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі ў пераважнай большасці з’яўляюцца запазычанымі з іншых моў (*генералі́сімус, меза́льянс, кафетэ́рый* і інш.; усяго – 48), спрадвечна беларускіх слоў менш (*дрыво́тня, швагру́сь* і інш.; усяго – 41). Асноўную колькасць лексічных адзінак з абсалютна ўнікальнымі афіксамі складаюць агульнаўжывальныя (*барэ́льэф, па́дчары́ца, чайха́на* і інш.; усяго – 84) і стылістычна нейтральныя (*паішалы́к, ары́ёза* і інш.; усяго – 62) словы, аднак ёсць і лексемы абмежаванага ўжытку – з паметай “спецыяльнае” (*пантакры́н, нарматы́ў* і інш.; усяго – 5), а таксама стылістычна афарбаваныя словы: з паметай “размоўнае” (*беда́лага, чыстага́н* і інш.; усяго – 25) і “іранічнае” (2 – *свято́ша, культу́ртрэ́сер*). Большая частка слоў з абсалютна ўнікальнымі афіксальнымі марфемамі – гэта зменныя лексемы (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі, дзеясловы), меншая – нязменныя словы (прыслоўі, нескланяльныя назоўнікі).

4. Адносна ўнікальныя афіксы – гэта афіксы, паўтаральныя ў розных лексічных адзінках, а ўнікальныя тым, што ў адным канкрэтным слове яны маюць пэўную словаўтваральную асаблівасць: ім уласцівая спецыфічная словаўтваральная семантыка. Усяго выяўлена і прааналізавана 37 слоў з адносна ўнікальнымі афіксамі.

Адносна ўнікальныя афіксы прадстаўлены трыма відамі марфем: суфіксамі (*ма́чаха (ма́чыха), галаві́зна, генералі́тэт, зарні́ца, прыста́нь, пусты́р, стыля́га* і інш.; усяго – 34), прэфіксамі (2 – *во́дмель, суне́рво́кладка*), конфіксамі (1 – *накама́рнік*).

Часцінамоўная прыналежнасць слоў з адносна ўнікальнымі марфемамі – у асноўным назоўнікі (*персана́ж, малача́й, во́дмель, снягу́рка* і інш.; усяго – 33), а таксама невялікая колькасць прыметнікаў (4 – *вінава́ты, адзіна́рны, пампе́зны, свяшчэ́нны*). Большую частку лексем з адносна ўнікальнымі афіксамі складаюць спрадвечна беларускія словы (*хаці́на, накама́рнік, галубя́тня* і інш.; усяго – 28), меншую – запазычаныя (*камента́рый, наві́тар* і інш.; усяго – 9). Адносна ўнікальныя афіксы ў асноўным прадстаўлены

агульнаўжывальнымі (*нава́цыя*, *казёл*, *цялу́шка* і інш.; усяго – 37) і стылістычна нейтральнымі (*любёў* і *свякрёў*, *каракульча́* і інш.; усяго – 33) лексічнымі адзінкамі, аднак ёсць і стылістычна афарбаваныя словы – з паметай “размоўнае” (*гавары́льня*, *худоба́* і інш.; усяго – 4). Усе лексемы з адносна ўнікальнымі афіксамі з’яўляюцца зменнымі (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі).

5. Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы – гэта карані, якія існуюць у складзе адзінкавых слоў з нулявой вытворнасцю. Усяго выяўлена і прааналізавана 1563 лексічныя адзінкі са свабоднымі ўнікальнымі каранямі.

Свабодныя ўнікальныя карані прадстаўлены наступнымі часцінамі мовы: назоўнікамі (*ака́ці*, *кабашо́н*, *лангу́ст*, *на́мітк-а*, *па́прык-а*, *раві́лі*, *серэна́д-а* *сурымі*, *тарна́да*, *чы́пс-ы* і інш.; усяго – 1540), прыметнікамі (*інтэлігі́бельн-ы*, *канклюдэ́нтн-ы* і інш.; усяго – 9), дзеясловамі (3 – *імпанавáць*, *шалопáць*, *шарсці́ць*), прыслоўямі (6 – *альна́ры*, *візаві*, *інко́гніта*, *канта́біле*, *пічыка́та*, *чва́лам*), выклічнікамі (5 – *біс*, *віва́т*, *віра*, *ма́йна*, *палу́ндра*). Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы ў асноўным з’яўляюцца запазычанымі лексічнымі адзінкамі (*амбушу́р*, *дасе́*, *паблісі́ці*, *папко́рн*, *раба́тк-а*, *то́дэс*, *іху́н-а* і інш.; усяго – 1406), аднак у невялікай колькасці вылучаюцца ў складзе спрадвечна беларускіх слоў (*ві́цязь*, *гімнасе́р’к-а*, *даспéх* і інш.; усяго – 157). Большасць лексем са свабоднымі ўнікальнымі каранямі адносіцца да агульнаўжывальнай (*альба́трэс*, *бандо́н-а*, *глады́ёлус* і інш.; усяго – 1422) і стылістычна нейтральнай (*жульéн*, *калё́квіум*, *пенснэ́* і інш.; усяго – 1528) лексікі, разам з тым ёсць і словы абмежаванага ўжытку – з паметай “спецыяльнае” (*гіпа́тэну́з-а*, *зум*, *пагамéнт* і інш.; усяго – 135) і “жаргоннае” (*гік*, *драйв*, *лу́зер* і інш.; усяго – 6), а таксама стылістычна афарбаваныя лексемы – з паметай “размоўнае” (*манáтк-і*, *піга́ліц-а* і інш.; усяго – 33) і “высокае” (2 – *зо́дч-ы*, *прах*). Сярод прааналізаваных лексічных адзінак выдзяляюцца як зменныя (скланяльныя назоўнікі і прыметнікі, дзеясловы), так і нязменныя (нескланяльныя назоўнікі, прыслоўі) словы. Сустрэкаюцца таксама фанетычныя (*ленч* і *ланч*), акцэнталагічныя (*гнё́д-ы* і *гня́д-ы*) варыянты і словы-аманімы (*трап* у значэнні ‘перасоўная лесвіца’ і *трап* у значэнні ‘апарат’).

Звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы (усяго выяўлена і прааналізавана 44 лексічныя адзінкі з такімі каранямі) прадстаўлены наступнымі відамі:

- унікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў. Такія каранёвыя марфемы выяўлены ў невялікай колькасці спрадвечна беларускіх скланяльных назоўнікаў (8 – *бу́жани́на*, *калі́на*, *рабі́на*, *малі́ны*, *жураві́ны*, *брусні́цы*, *клубні́цы*, *суні́цы*);

- прэпазіцыйныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў. Даны від унікальных каранёвых марфем прадстаўлены скланяльнымі

назоўнікамі (*більдапарат, кардэбалёт, пін-код, настурэн* і інш.; усяго – 23), акрамя 1 нескланяльнага (*ток-шоў*), 2 прыметнікамі (*курносы, лапавухі*) і 1 прыслоўем (*ва-банк*). Акрамя спрадвечна беларускіх прыметнікаў (маюць памету “размоўнае”), словы з адзначанымі ўнікальнымі каранямі з’яўляюцца іншамовнымі і стылістычна нейтральнымі; існуюць у агульнаўжывальных лексемах (толькі назоўнік *штырбарт* ужываецца з паметай “спецыяльнае”);

- постпазіцыйныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў. Гэты від унікальных каранёвых марфем прадстаўлены скланяльнымі і нескланяльнымі назоўнікамі (7 – *банкноты, кільсан, туалэдэнёр, фрыцюр, бэбісітар, фрыкасэ, штокверк*), 1 прыметнікам (*белабрысы*) і 1 прыслоўем (*топлес*). Карані такога тыпу, акрамя спрадвечна беларускага прыметніка (ужываецца з паметай “размоўнае”), запазычаны з іншых моў і вылучаюцца ў агульнаўжывальных і стылістычна нейтральных словах.

6. Асноўнымі шляхамі ўзнікнення ўнікальных марфем у сучаснай беларускай мове з’яўляюцца наступныя: страта афіксам прадуктыўнасці (*казёл – арёл, дзяцел*), дэкарэляцыя (*любоду, свакрору*), апрошчанне (*закавулак, хрэсьбіны*), перараскладанне (*вяртлюг, галыцьба, злыдзень, генералісіmus, навічо́к*), ускладненне як вынік уключэння запазычаных слоў у сістэму беларускага словаўтварэння (*апладысменты, братэ́рскі, маскарэд*), суадноснасць з каранёвымі марфемамі мовы-крыніцы (*бедала́га, даўгавя́зы, патранта́ш, паштáмт, пантакрýн, рукайцэ, фінціклёшка, чыстага́н*).

Межы паміж унікальнымі і неўнікальнымі марфемамі вельмі рухомыя. Пашырэнне ў моўнай практыцы, а ў далейшым фіксацыя ў лексікаграфічных крыніцах слова з аналагічным афіксам вядзе да страты ўнікальнасці пэўнага афікса і пераходу ў разрад неўнікальных марфем (прыслоўі *напрыканцы́* і *напры́чатку*: прэфікс *напры-* страціў статус унікальнай марфемы, але яшчэ захоўваецца ўнікальнасць конфіксаў *напры-...-ы, напры-...-у*).

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны:

1) пры напісанні раздзелаў па словаўтварэнні ў сучасных граматыках беларускай мовы і падручніках па словаўтварэнні для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі;

2) у лексікаграфічнай практыцы пры складанні марфемных і словаўтваральных слоўнікаў беларускай мовы;

3) у вучэбным працэсе ўстаноў вышэйшай адукацыі пры распрацоўцы і выкладанні курсаў па словаўтварэнні беларускай мовы, а таксама пры падрыхтоўцы і напісанні курсавых, дыпломных работ, магістарскіх дысertaцый; на ўроках і факультатыўных занятках па беларускай мове ў школах, ліцэях, каледжах, пры складанні тэставых і алімпіядных заданняў па словаўтварэнні беларускай мовы.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Апресян, Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Ю. Д. Апресян. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
2. Аўласевіч, М. А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы: Ч. 1. (А–К) / М. А. Аўласевіч, Т. І. Якубовіч. – Магілёў: МДУ, 2002. – 242 с.
3. Бардовіч, А. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, Л. М. Шакун. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 718 с.
4. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2000. – 413 с.
5. Беларуская граматыка: у 2 ч. / А. І. Падлужны, А. І. Бірыла, П. У. Сцяцко[і інш.]; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.
6. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 1994. – 654 с.
7. Беляевская, О. Н. К вопросу о типологии морфем в словообразовательном гнезде / О. Н. Беляевская // Актуальные проблемы русского словообразования: сб. науч. ст. / М-во просвещения УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1982. – С. 339–342.
8. Блинова, О. И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект / О. И. Блинова. – Томск: Том. ун-т, 1984. – 191 с.
9. Богородицкий, В. А. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений) / В. А. Богородицкий. – 5-е изд., перераб. – Л.; М.: Соцэкгиз, 1935. – 356 с.
10. Бодуэн де Куртене, И. А. Введение в языковедение. С приложением: сб. задач по «Введению в языковедение» / И. А. Бодуэн де Куртене. – 6-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.
11. Будагов, Р. А. Система и антисистема в науке о языке / Р. А. Будагов // Вопр. языкознания. – 1978. – № 4. – С. 3–17.
12. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 1999. – 2 т. – 734 с.
13. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў / А. М. Булыка. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – 398 с.
14. Быкова, Л. А. Современный русский литературный язык. Морфемика и словообразование: учеб. пособие / Л. А. Быкова. – Харьков: Вища шк., 1974. – 95 с.
15. Винокур, Г. О. Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку / Акад. наук СССР, Отд. лит. и яз. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 419–442.
16. Воеводина, Г. А. Уникальные суффиксы имён существительных в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Воеводина Галина Александровна; Елец. гос. ун-т. – Елец, 2002. – 19 с.
17. Герд, А. С. Морфемика в её отношении к лексикологии / А. С. Герд // Вопр. языкознания. – 1990. – № 5. – С. 5–11.
18. Гимпелевич, В. С. О морфемном анализе слова / В. С. Гимпелевич // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы Респ. науч. конф.: в 2 ч., Самарканд, 12–15 сент. 1972 г. / М-во высш. и средн. спец. обр. УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; редкол.: Ю. Ю. Авалиани [и др.]. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 197–199.
19. Гимпелевич, В. С. О членимости заимствованных слов в русском языке / В. С. Гимпелевич // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 192–198.

20. Гинзбург, Е. Л. К разработке критериев направления производности / Е. Л. Гинзбург // Грамматика и норма: сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Л. И. Скворцов. – М., 1977. – С. 83–91.
21. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: у 37 вып. / пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск: Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 1–37.
22. Гловинская, М. Я. О зависимости морфемной членности слова от степени его синтагматической фразеологизации / М. Я. Гловинская // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 26–44.
23. Голев, Н. Д. О некоторых факторах словообразовательной мотивации в русском языке и принципах их взаимодействия / Н. Д. Голев // Языковые и речевые единицы в лексике и фразеологии русского языка: сб. науч. тр. / Кур. гос. пед. ин-т; редкол.: Р. Н. Попов [и др.]. – Курск, 1986. – С. 58–65.
24. Головин, В. Г. Очерки по русской морфемике и словообразованию / В. Г. Головин; науч. ред. Г. Ф. Ковалёв. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1990. – 158 с.
25. Головин, В. Г. Принципы выделения словообразовательных частей слова и их характеристика: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Головин Виктор Георгиевич; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1991. – 44 с.
26. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча, М. Г. Булахавы. – Мінск: Акад. навук БССР, 1962–1966. – Т. 1: Марфалогія. – 1962. – 540 с.
27. Ермакова, О. П. О корнях с деривационно связанным значением / О. П. Ермакова // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 198–202.
28. Ермакова, О. П. О соотношении понятий *производность* и *мотивированность* / О. П. Ермакова // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы V Респ. науч. конф., Ташкент / М-во нар. обр. УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Г. Лыков. – Ташкент, 1989. – С. 88–93.
29. Ермакова, О. П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Ермакова Ольга Павловна; Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. – М., 1977. – 38 с.
30. Ермакова, О. П. Словообразовательная цепь в семантическом аспекте / О. П. Ермакова // Актуальные проблемы русского словообразования: сб. науч. ст. / М-во просвещения УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1982. – С. 39–41.
31. Зверев, А. Д. О связанных и вариантных (усеченных) основах / А. Д. Зверев // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 211–216.
32. Земская, Е. А. К проблеме множественности морфонологических интерпретаций (спорные случаи членения производных основ в современном русском языке) / Е. А. Земская // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 69–88.
33. Земская, Е. А. Понятия производности, оформленности и членимости основ / Е. А. Земская // Развитие словообразования современного русского языка / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелёва. – М.: Наука, 1966. – С. 3–12.
34. Земская, Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская; отв. ред. Д. Н. Шмелёв. – 3-е изд. – М.: URSS: ЛКИ, 2007. – 224 с.
35. Земская, Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Е. А. Земская. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.

36. Земская, Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие / Е. А. Земская. – 5-е изд. – М.: Наука, 2008. – 328 с.
37. Земская, Е. А. Унификсы (об одном виде морфем русского языка) / Е. А. Земская // *Вопр. филологии*. – 1969. – № 341. – С. 100–106.
38. Капанадзе, Л. А. Об актуализации морфемной членности слов в речи (употребление префиксальных глаголов в устной речи) / Л. А. Капанадзе, Е. В. Красильникова // *Развитие современного русского языка*. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 114–140.
39. Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. / А. І. Падлужны, В. П. Русак, Г. У. Арашонкава [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Ч. 1: Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – 351 с.
40. Краснов, Ф. А. К проблеме идентификации морфемы / Ф. А. Краснов // *Актуальные проблемы русского словообразования: сб. науч. ст. / М-во просвещения УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Н. Тихонов*. – Ташкент, 1982. – С. 224–228.
41. Крушевский, Н. В. Очерк науки о языках / Н. В. Крушевский. – Казань: Императ. ун-т, 1883. – 149 с.
42. Крысин, Л. П. Ступени морфемной членности иноязычных слов / Л. П. Крысин // *Развитие современного русского языка*. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 227–231.
43. Кубрякова, Е. С. О типах морфологической членности слов, квазиморфах и маркерах / Е. С. Кубрякова // *Вопр. языкознания*. – 1970. – № 2. – С. 78–90.
44. Кубрякова, Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова; отв. ред. Е. А. Земская; предисл. В. Ф. Новодрановой. – 4-е изд. – М.: URSS: Либроком, 2012. – 200 с.
45. Кузнецова, А. И. Параметрическое исследование периферийных явлений в области морфемики: на материале русского языка: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Кузнецова Ариадна Ивановна; МГУ. – М., 1988. – 38 с.
46. Левковская, К. А. Теория слова, принципы её построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: Высш. шк., 1962. – 296 с.
47. Лопатин, В. В. О двух этапах морфемного членения слова / В. В. Лопатин // *Развитие современного русского языка*. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 45–52.
48. Лопатин, В. В. Русская словообразовательная морфемика. Проблемы и принципы описания / В. В. Лопатин. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
49. Лопатин, В. В. Современный русский язык. Словообразование. Морфология: учеб. / В. В. Лопатин, И. Г. Милославский, М. А. Шелякин. – М.: Рус. яз., 1989. – 262 с.
50. Лукашанец, А. А. Аспекты граматычнай класіфікацыі словаўтваральных сродкаў / А. А. Лукашанец // *Беларус. лінгвістыка*. – 1997. – Вып. 47. – С. 15–22.
51. Лукашанец, А. А. Граматычныя аспекты беларускага словаўтварэння: аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.02.01 / Лукашанец Аляксандр Аляксандравіч; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2001. – 39 с.
52. Лукашанец, А. А. Да праблемы інвентарызацыі словаўтваральных сродкаў беларускай мовы / А. А. Лукашанец // *Праблемы тэорыі і гісторыі славянскага словаўтварэння: дакл. VI Міжнар. канф. Камісіі па славян. словаўтв. пры Міжнар. камітэце славістаў*, Мінск, 2–6 сак. 2003 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства, М-ва адукац. Рэсп. Беларусь, Мін. дзярж. лінгв. ун-т; навук. рэд. А. А. Лукашанец, З. А. Харытончык. – Мінск, 2004. – С. 185–193.

53. Лукашанец, А. А. Словаўтварэнне і граматыка / А. А. Лукашанец. – Мінск: Права і эканоміка, 2001. – 252 с.
54. Максимов, В. И. Структура и членение слова / В. И. Максимов. – Л.: ЛГУ, 1977. – 147 с.
55. Манучарян, Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках: учеб. пособие для филол. фак. вузов / Р. С. Манучарян. – Ереван: Луйс, 1981. – 314 с.
56. Маслов, Ю. С. К семантической типологии морфем / Ю. С. Маслов // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I–VIII: сб. докл. / отв. ред. Н. Ю. Шведова [и др.]. – М.: Наука, 1978. – С. 5–18.
57. Маслов, Ю. С. О морфеме / Ю. С. Маслов // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы Респ. науч. конф.: в 2 ч., Самарканд, 12–15 сент. 1972 г. / М-во высш. и средн. спец. обр. УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; редкол.: Ю. Ю. Авалиани [и др.]. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 195–197.
58. Милославский, И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И. Г. Милославский. – М.: МГУ, 1980. – 296 с.
59. Миськевич, Г. И. К вопросу о норме в словообразовании / Г. И. Миськевич // Грамматика и норма: сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Л. И. Скворцов. – М., 1977. – С. 42–61.
60. Михайлов, М. А. Речевая номинация и выделяемость морфем: монография / М. А. Михайлов. – Красноярск: Краснояр. ун-т, 1989. – 161 с.
61. Моисеев, А. И. Мотивация, внутренняя форма, словообразовательное значение производных слов / А. И. Моисеев // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы V Респ. науч. конф., Ташкент / М-во нар. обр. УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Г. Лыков. – Ташкент, 1989. – С. 23–28.
62. Моисеев, А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке: учеб. пособие / А. И. Моисеев. – Л.: ЛГУ, 1987. – 207 с.
63. Мурзин, Л. Н. Слово производное и непроизводное / Л. Н. Мурзин // Актуальные проблемы русского словообразования: сб. науч. ст. / М-во просвещения УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1982. – С. 77–78.
64. Немченко, В. Н. Современный русский язык. Морфемика и словообразование: учеб. / В. Н. Немченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Н. Новгород: Нижегород. у-т, 1994. – 296 с.
65. Немченко, В. Н. Спорные вопросы словообразования сложных слов (к проблеме разграничения способов словообразования) / В. Н. Немченко // Актуальные проблемы современной русистики: тез. докл. регион. науч.-практ. конф. / Педагог. общество РСФСР, Горьк. обл. отд.; отв. ред. В. Н. Немченко. – Горький, 1988. – С. 22–23.
66. Николина, Н. А. Современный русский язык. Морфемика: учеб. пособие / Н. А. Николина, Л. В. Рацибурская. – М.: Флинта: Наука, 2013. – 143 с.
67. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М.: ООО ИТИ Технологии, 2003. – 944 с.
68. Панов, М. В. О наложении морфем / М. В. Панов // Вopr. филологии. – 1969. – № 341. – С. 274–282.
69. Панов, М. В. О степенях членимости слов / М. В. Панов // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 234–238.
70. Пастушенков, Г. А. Морфемы, формативы и деривативы (к вопросу о семантике и функциях компонентов структуры слова) / Г. А. Пастушенков // Морфемика.

Принципы и методы системного описания: межвуз. сб. / отв. ред. А. С. Герд, Л. В. Бондарко. – Л.: ЛГУ, 1987. – С. 148–157.

71. Пастушенков, Г. А. Некоторые проблемы структуры слова (Единицы структурно-семантического плана): учеб. пособие / Г. А. Пастушенков. – Калинин: КГУ, 1977. – 84 с.

72. Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.

73. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка: каля 223 тысяч слоў / Ф. А. Піскуноў. – Мінск: Зміцер Колас, 2012. – 1196 с.

74. Потиха, З. А. Как сделаны слова в русском языке: справочник служебных морфем / З. А. Потиха. – Л.: Просвещение, 1974. – 125 с.

75. Потиха, З. А. Современное русское словообразование: пособие для учителя / З. А. Потиха. – М.: Просвещение, 1970. – 384 с.

76. Рацибурская, Л. В. Проблема выделения нерегулярной словообразовательной мотивации: на материале современного русского литературного языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Рацибурская Лариса Викторовна; Нижегород. гос. ун-т. – Н. Новгород, 1990. – 17 с.

77. Рацибурская, Л. В. Словарь уникальных морфем современного русского языка / Л. В. Рацибурская. – М.: Флинта Наука, 2009. – 160 с.

78. Рацибурская, Л. В. Уникальные морфемы в современном русском языке: учеб. пособие / Л. В. Рацибурская. – М.: Прометей, 1998. – 166 с.

79. Рацибурская, Л. В. Уникальные части слова: проблема их выделения и морфемного статуса: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Рацибурская Лариса Викторовна. – М., 2000. – 538 л.

80. Реформатский, А. А. О членимости слова / А. А. Реформатский // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 5–13.

81. Сахарный, Л. В. Морфема как текст и морфема как часть текста / Л. В. Сахарный // Морфемика. Принципы и методы системного описания: межвуз. сб. / отв. ред. А. С. Герд, Л. В. Бондарко. – Л.: ЛГУ, 1987. – С. 157–170.

82. Сахарный, Л. В. Словообразование в речевой деятельности (образование и функционирование производного слова в русском языке): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Сахарный Леонид Волькович; Ленинград. гос. ун-т. – Л., 1980. – 48 с.

83. Селібірава, Л. У. Абсалютна ўнікальныя афіксы ў сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Словаўтварэнне і іншыя ўзроўні беларускай літаратурнай мовы: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–25 ліст. 2014 г. / Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., філіял «Ін-т мовы і літ.»; рэдкал.: І. У. Кандрацэна [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 198–202.

84. Селібірава, Л. У. Абсалютна ўнікальныя афіксы як адзін з відаў унікальных марфем у сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2015. – № 2. – С. 62–66.

85. Селібірава, Л. У. Абсалютна ўнікальныя прэфіксы ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння / Л. У. Селібірава // Актуальныя пытанні сучаснай лінгвістыкі і метадыкі преподавания иностранных языков: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 180-летию Белорус. гос. с.-х. акад., Горки, 12–13 июня 2020 г. / М-во сел. хоз-ва и прод. Респ. Беларусь, Главн. управл. обр., науки и кадров, Белорус. гос. с.-х. акад.; редкол.: В. В. Великанов (гл. ред.) [и др.]. – Горки, 2020. – С. 70–72.

86. Селібірава, Л. У. Адносна ўнікальныя суфіксы ў сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Святло Скарынавых ідэй: да 90-годдзя з дня нараджэння праф.

У. В. Анічэнка; зб. навук. арт. / М-ва адуц. Рэсп. Беларусь, Гомел. дзярж. ун-т; рэдкал.: А. М. Ермакова [і інш.]. – Гомель, 2014. – С. 112–115.

87. Селібірава, Л. У. Аспекты ўнікальнасці афіксальных марфем у сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы VIII Міжнар. навук. канф., Мінск, 15–16 вер. 2016 г.: у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т; у аўт. рэд. – Мінск, 2016. – Ч. 1. – С. 121–125.

88. Селібірава, Л. У. Віды ўнікальных каранёвых марфем / Л. У. Селібірава // Історыя. Філасофія. Палітыка. Право: науч. тр. преподавателей гуманитарных дисциплин / Могилёв. гос. ун-т прод., БИП – Ин-т правоведения; под общ. ред. В. Д. Выборного, А. А. Скикевича. – Могилёв, 2014. – Вып. 6. – С. 138–141.

89. Селібірава, Л. У. Вывучэнне словаўтварэння пры выкладанні дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» / Л. У. Селібірава // Язык. Общество. Медицина: материалы XVIII Респ. студ. конф. и XV Респ. науч.-практ. семинара «Формирование межкультурной компетентности в учреждениях высшего образования при обучении языкам», Гродно, 22 нояб. 2018 г. / Гродн. гос. мед. ун-т; отв. ред. Е. П. Пустошило. – Гродно, 2019. – С. 344–347.

90. Селібірава, Л. У. Да пытання аб абсалютнай унікальнасці марфем / Л. У. Селібірава // Теория и практика преподавания лингвистических дисциплин в вузах негуманитарного профиля: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., Горки, 10–11 июня 2015 г. / М-во сел. хоз-ва и прод. Респ. Беларусь, Главн. управл. обр., науки и кадров, Белорус. гос. с.-х. акад.; редкол.: П. А. Саскевич [и др.]. – Горки, 2015. – С. 169–173.

91. Селібірава, Л. У. Да пытання аб унікальных частках слоў у сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі: матэрыялы Рэсп. навук. канф., прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Г. М. Малажай, Брэст, 15 сак. 2013 г. / М-ва адуц. Рэсп. Беларусь, Брэст. дзярж. ун-т; рэдкал.: М. І. Новік [і інш.]. – Брэст, 2013. – С. 32–33.

92. Селібірава, Л. У. Звязаныя ўнікальныя карані ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння / Л. У. Селібірава // Общественные и гуманитарные науки: материалы 83-й Науч.-техн. конф. профессорско-преподавательского состава, науч. сотрудников и аспирантов (с междунар. участием), Минск, 4–15 февр. 2019 г. / М-во обр. Респ. Беларусь, Белорус. гос. технол. ун-т; отв. за изд. И. В. Войтов. – Минск, 2019. – С. 81–82.

93. Селібірава, Л. У. Звязаныя ўнікальныя карані ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння / Л. У. Селібірава // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы III Рэсп. навук.-практ. канф., Віцебск, 20–21 ліст. 2019 г. / М-ва адуц. Рэсп. Беларусь, Віцеб. дзярж. ун-т; рэдкал.: Г. А. Арцямёнак (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 2019. – С. 108–111.

94. Селібірава, Л. У. Пытанне аб унікальных марфемах у сучаснай лінгвістычнай літаратуры / Л. У. Селібірава // Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: зб. навук. арт. / М-ва адуц. Рэсп. Беларусь, Віцеб. дзярж. ун-т, Беларус. рэсп. фонд фундаментальных даслед., Ін-т польскі ў Мінску; навук. рэд. Г. М. Мезенка. – Віцебск, 2013. – С. 112–114.

95. Селібірава, Л. У. Пытанне аб члянімасці і вытворнасці слоў з унікальнымі марфемамі ў сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы (да 95-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа): зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад аг. рэд. І. Л. Капылова; навук. рэд. І. У. Ялынцава. – Мінск: Беларус. навука, 2025. – С. 82–86.

96. Селібірава, Л. У. Свабодныя ўнікальныя каранёвыя марфемы ў сістэме сучаснага беларускага словаўтварэння / Л. У. Селібірава // Феномен родного языка:

коммуникативно-лингвистический, социокультурный, философский и психологический аспекты: сб. науч. ст. / Витеб. гос. ун-т; под общ. ред. И. П. Зайцевой. – Витебск, 2018. – С. 76–79.

97. Селібірава, Л. У. Ступені члянімасці асновы і праблема ўнікальных марфем / Л. У. Селібірава // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: сб. науч. тр.: в 2 ч. / М-во обл. Респ. Беларусь, Брест. гос. ун-т; под общ. ред. О. Б. Переход. – Брест, 2014. – Ч. 1. – С. 156–160.

98. Селібірава, Л. У. Унікальныя каранёвыя марфемы, іх спецыфіка і віды / Л. У. Селібірава // Беларус. лінгвістыка. – 2015. – Вып. 74. – С. 104–113.

99. Селібірава, Л. У. Унікальныя карані і афіксы ў беларускай мове / Л. У. Селібірава // Род. сл. – 2015. – № 9. – С. 40–43.

100. Селібірава, Л. У. Унікальныя карані і ўнікальныя афіксы ў складаных запазычаных словах / Л. У. Селібірава // Теория и практика преподавания лингвистических дисциплин в вузах негуманитарного профиля: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., Горки, 10–11 июня 2015 г. / М-во сел. хоз-ва и прод. Респ. Беларусь, Главн. управл. обл., науки и кадров, Белорус. гос. с.-х. акад.; редкол.: П. А. Саскевич [и др.]. – Горки, 2015. – С. 166–169.

101. Селібірава, Л. У. Унікальныя марфемы: паняцце, статус, тыпы / Л. У. Селібірава // Беларус. лінгвістыка. – 2014. – Вып. 72. – С. 68–78.

102. Селібірава, Л. У. Унікальныя марфемы ў запазычаных словах / Л. У. Селібірава // Беларуская мова ў супольнасці моў: зб. навук. арт. (да 85-годдзя праф. П. У. Сцяцко) / М-ва адукац. Рэсп. Беларусь, Гродз. дзярж. ун-т; рэдкал.: А. І. Кавальчук [і інш.]. – Гродна, 2015. – С. 289–295.

103. Селібірава, Л. У. Унірадыксойды як адзін з відаў унікальных марфем у сучаснай беларускай мове / Л. У. Селібірава // Беларус. лінгвістыка. – 2020. – Вып. 85. – С. 136–142.

104. Селібірава, Л. У. Цікавыя выпадкі словаўтварэння на занятках па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» / Л. У. Селібірава // Актуальныя праблемы преподавания естественнонаучных и специальных дисциплин в учреждениях высшего и среднего специального образования сельскохозяйственного профиля: сб. ст. по материалам Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию каф. высш. математики и физики / Белорус. гос. с.-х. акад.; редкол.: В. В. Великанов (гл. ред.) [и др.]. – Горки, 2020. – С. 43–46.

105. Селібірава, Л. У. Шляхі ўзнiкнення уніфіксаў ва ўласнабеларускіх словах / Л. У. Селібірава // История. Философия. Политика. Право: науч. тр. преподавателей гуманитарных дисциплин / Могилёв. ин-т МВД Респ. Беларусь, Могилёв. гос. ун-т прод. БИП – Ин-т правоведения; под общ. ред. В. Д. Выборного, А. А. Скикевича. – Могилёв, 2014. – Вып. 8. – С. 187–190.

106. Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М.: Рус. яз., 1979. – 624 с.

107. Слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск: БелСЭ, 1987. – 902 с.

108. Слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ.; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 916 с.

109. Смирницкий, А. И. Некоторые замечания о принципах морфологического анализа основ / А. И. Смирницкий // Докл. и сообщен. филол. фак. Моск. гос. ун-та. – М.: МГУ, 1948. – Вып. 5. – С. 21–26.

110. Современный русский язык: учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, В. Н. Белоусов, Е. А. Брызгунова [и др.]; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.

111. Степанова, М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке: учеб. пособие для филол. фак. ун-тов и ин-тов ин. яз. / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высш. шк., 1984. – 264 с.
112. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Выш. шк., 1990. – 222 с.
113. Тимофеев, К. А. О некоторых вопросах словообразования (из лекций по современному русскому языку) / К. А. Тимофеев. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 1966. – 29 с.
114. Тихонов, А. Н. Морфема как значимая часть слова / А. Н. Тихонов // Филол. науки. – 1971. – № 6. – С. 39–52.
115. Тихонов, А. Н. Морфемно-орфографический словарь русского языка / А. Н. Тихонов. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 702 с.
116. Тихонов, А. Н. Одиночные слова / А. Н. Тихонов // Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / науч. ред. Т. Л. Беркович. – М., 2008. – Т. 2. – С. 917–932.
117. Тихонов, А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / А. Н. Тихонов // Вопр. языкознания. – 1967. – № 1. – С. 112–120.
118. Тихонов, А. Н. Основные понятия русского словообразования / А. Н. Тихонов // Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. – М., 1985. – Т. 1. – С. 18–51.
119. Тихонов, А. Н. Основные понятия русского словообразования / А. Н. Тихонов // Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / науч. ред. Т. Л. Беркович. – М., 2008. – Т. 1. – С. 24–58.
120. Тихонов, А. Н. Словообразовательные гнезда, возникшие на базе одиночных слов / А. Н. Тихонов // Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / науч. ред. Т. Л. Беркович. – М., 2008. – Т. 2. – С. 933–942.
121. Тихонов, А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / А. Н. Тихонов. – 3-е изд., испр. и доп.; науч. ред. Т. Л. Беркович. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 2 т.
122. Тихонов, А. Н. Членимость и производность слов типа *физик* / А. Н. Тихонов // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР. Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 186–191.
123. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы (больш за 65000 слоў) / уклад. І. Л. Капылю [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск: Беларус. энцыкл., 2016. – 968 с.
124. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – 5 т., 6 кн.
125. Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск: Аверсэв, 2013. – 253 с.
126. Улуханов, И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: URSS: ЛКИ, 2008. – 232 с.
127. Улуханов, И. С. Компоненты значения членимых слов / И. С. Улуханов // Вопр. языкознания. – 1974. – № 2. – С. 71–78.
128. Улуханов, И. С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка / И. С. Улуханов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: URSS: Либроком, 2010. – 319 с.
129. Улуханов, И. С. О степенях словообразовательной мотивированности слов / И. С. Улуханов // Вопр. языкознания. – 1992. – № 5. – С. 74–89.
130. Улуханов, И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания / И. С. Улуханов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Либроком, 2012. – 259 с.

131. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – 4-е изд., стер.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – М.: Астрель: АСТ, 2004. – 4 т.
132. Хохлачёва, В. Н. Словообразование существительных в русском языке: (опыт системного исследования): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Хохлачёва Вера Николаевна; АН СССР, Ин-т рус. яз. – М., 1976. – 48 с.
133. Цыганенко, Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – Киев: Радянська шк., 1982. – 241 с.
134. Цыганенко, Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко. – Киев: Радянська шк., 1978. – 152 с.
135. Цыганенко, Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – Киев: Радянська шк., 1970. – 599 с.
136. Чинчлей, Г. С. Вопросы тождества морфемы и супплетивизм / Г. С. Чинчлей; отв. ред. С. Г. Бережан. – Кишинёв: Штиинца, 1980. – 141 с.
137. Чинчлей, Г. С. Соотношение минимальных значимых единиц языковой структуры (морфема, молема, темема) / Г. С. Чинчлей. – Кишинёв: Штиинца, 1975. – 222 с.
138. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне: вучэб. дапам. для філал. фак. ВДУ / Л. М. Шакун. – Мінск: Выш. шк., 1978. – 128 с.
139. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский; под ред. [и с предисл.] С. Г. Бархударова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1975. – 543 с.
140. Шанский, Н. М. Основы словообразовательного анализа / Н. М. Шанский. – М.: Учпедгиз, 1953. – 56 с.
141. Шанский, Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М.: Моск. ун-т, 1968. – 310 с.
142. Шанский, Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. – М.: Учпедгиз, 1959. – 246 с.
143. Шанский, Н. М. Современный русский язык. Словообразование. Морфология: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов: в 3 ч. / Н. М. Шанский, А. Н. Тихонов. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. 2. – 270 с.
144. Шанский, Н. М. Эвристические задачи по морфемике и словообразованию / Н. М. Шанский // Рус. яз. в шк. – 1993. – № 6. – С. 35–43.
145. Шанский, Н. М. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – М.: Прозерпина: ТОО «Школа», 1994. – 399 с.
146. Шанский, Н. М. Этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Моск. ун-т, 1965. – Вып. 2. – Т. 1. – 270 с.
147. Шевченко, Г. Н. Два типа продуктивности в области словообразования / Г. Н. Шевченко // Морфемная и словообразовательная структура слова: межвуз. тем. сб. / Калинин. гос. ун-т; отв. ред. Р. Г. Зятковская [и др.]. – Калинин, 1979. – С. 124–129.
148. Ширина, Л. И. К вопросу о формальной и семантической производности / Л. И. Ширина // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы Респ. науч. конф.: в 2 ч., Самарканд, 12–15 сент. 1972 г. / М-во высш. и средн. спец. обр. УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; редкол.: Ю. Ю. Авалиани [и др.]. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 3–7.
149. Ширшов, И. А. Множественность словообразовательной мотивации в современном русском языке / И. А. Ширшов; отв. ред. Т. А. Архангельская. – Ростов н/Д: Ростов. ун-т, 1981. – 117 с.
150. Ширшов, И. А. Словообразовательная цепь и явление полимотивированности / И. А. Ширшов // Актуальные проблемы русского словообразования: сб. науч. ст. / М-во

просвещения УзССР, Самарк. гос. пед. ин-т; отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1982. – С. 91–95.

151. Шишов, И. А. Типы словообразовательной мотивированности / И. А. Шишов // Филол. науки. – 1995. – № 1. – С. 41–54.

152. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 14 т. – Мінск, 1978–2016. – Т. 1–14.

153. Яковлев, В. Н. Морфемика и словообразование современного русского языка (тексты лекций) / В. Н. Яковлев. – Барнаул: БГПИ, 1990. – 62 с.

154. Янко-Триницкая, Н. А. К системности русского словообразования / Н. А. Янко-Триницкая // Филол. науки. – 1976. – № 5. – С. 44–54.

155. Янко-Триницкая, Н. А. Межморфемные чередования в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 89–94.

156. Янко-Триницкая, Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М.: Индрик, 2001. – 503 с.

157. Янко-Триницкая, Н. А. Членимость основы русского слова / Н. А. Янко-Триницкая // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1968. – Вып. 6. – С. 532–540.

158. Янко-Триницкая, Н. А. Членимость слов типа *ножка*, *ручка* / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова: сб. науч. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1975. – С. 175–185.

159. Яценецкая, М. Н. Семантические вопросы теории русского словообразования: (аспект взаимодействия словообразования с лексикой): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Яценецкая Марина Николаевна; Днепропетр. гос. ун-т. – Днепропетровск, 1983. – 49 с.

160. Яценецкая, М. Н. Семантические вопросы теории словообразования: монография / М. Н. Яценецкая. – Томск: Том. ун-т, 1979. – 242 с.

161. Bartoszewicz, A. Słownik a tergo współczesnego języka białoruskiego: w 4 t. / A. Bartoszewicz, I. Komendacka. – Warszawa: Uniw. Warszawski, 1988–1989. – 4 t.

162. Bartoszewicz, A. Суффиксальное словообразование существительных в русском языке новейшей эпохи (на материале новообразований после 1940 года) / A. Bartoszewicz. – Poznań: UAM, 1970. – 116 с.

163. Grzegorzczkova, R. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime / R. Grzegorzczkova, J. Puzynina. – Warszawa: Pánst. wydaw. nauk., 1979. – 325 s.

164. Grzegorzczkova, R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisome / R. Grzegorzczkova. – 4 wyd., popr. – Warszawa: Pánst. wydaw. nauk., 1981. – 96 s.

165. Kaliszan, J. Интернациональные препозитивные морфемы греко-латинского происхождения в современном русском и польском словообразовании / J. Kaliszan. – Poznań: Wydaw. nauk. UAM, 1980. – 129 с.

166. Kaliszan, J. Омонимия производных слов в русском языке / J. Kaliszan. – Poznań: Wydaw. nauk. UAM, 1997. – 147 с.

167. Kaliszan, J. Словообразование и формобразование в русском языке / J. Kaliszan. – Poznań: Wydaw. nauk. UAM, 2005. – 87 с.

168. Mural-art. – URL: <http://crossarea.ru/street-art/mural> (дата взароты: 17.01.2021).

ДАДАТКИ

Дадатак А

Табліца А1. Спіс абсалютна ўнікальных марфем і слоў з гэтымі марфемамі

Абсалютна ўнікальная марфема	Слова з абсалютна ўнікальнай марфемай
1	2
Абсалютна ўнікальныя суфіксы	
-авізн-а	дарагавізна (дараг-і)
-авяз-ы	даўгавязы (доўг-і)
-аган	чыстагáн (чыст-ы)
-аддз-я	пападдзя (поп)
-акрын	пантакры́н (па́нт-ы)
-алаг-а	бедала́га (бяд-а́)
-алак	ваўкала́к (воўк)
-алін-а	вершала́на (вярша́ліна) (верх)
-альк	пашалы́к (паш-а́)
-альг-а	пустальга́ (пуст-ы́)
-альён	пашталё́н (по́шт-а)
-амань	глухамя́нь (глух-і́)
-амт	пашта́мт (по́шт-а)
-аналі[j]-я	вакхана́лія (Вакх)
-апан	гарлапа́н (го́рл-а)
-арад	маскара́д (ма́ск-а)
-арх	нама́рх (ном)
-арыус	архіва́рыус (архіў)
-астас	іканаста́с (іко́н-а)
-асцю	поўнасьцю́ (поўн-ы)
-ась	лётась (лёт-а)
-атыў	нарматы́ў (но́рм-а)
-ацёр	бузаце́р (бузі-ць)
-ачэй	казначэ́й (казн-а́)
-аяць	рукайа́ць (рук-а́)
-бін-ы	хрэсьбі́ны (хрысці-ць)
-вар-а	дзетва́ра (дзец-і)
-ганг	ральга́нг (ро́лік)
-ебен	мале́бен (малі-ца))
-ев-а	каралё́ва (каро́ль)
-езон	камбінеза́н (камбін-ава́-н-ы)
-еліц-а	мяце́ліца (ме́с-ці)
-есін	клавесі́н (клаві́ш)
-ес-ы	бялёсы (бе́л-ы)
-ёза	арыё́за (а́ры[j]-я)
-іёл-ы	бранхіё́лы (бро́нх-і)

Працяг табл. А1

1	2
-іёр	юніёр (іон-ы)
-ісімус	генералісімус (генерал)
-ічок	навічок (нов-ы)
-кіпер	галкіпер (гол)
-клошк-а	фінціклошка (фінці-ць)
-люг	вяртлюг (вярце-ць)
-меры[j]-я	жандармерыя (жандар)
-нда	трэмаланда (трэмала)
-ойль	газойль (газ)
-олькав-ы	аднолькавы (адзін)
-он-я	ціхоня (ціх-і)
-отн-я	дывотня (дров-ы)
-ош-а	святóша (свят-ы)
-стар	клéйстар (клей)
-таш	патранташ (патрон)
-трэгер	культу́ртрэ́гер (культу́р-а)
-туй	сабанту́й (сабан)
-түс	свінтүс (свінн-я)
-тыр	псалты́р (псалом)
-тэры́й	кафетэ́ры́й (кафэ)
-үз	францүз (Францы[j]-я)
-үсь	швагру́сь (шва́гер)
-ут-ы	славу́ты (сла́в-а)
-ушок	хлевушо́к (хлеў)
-фон	салдафо́н (салда́т)
-хан-а	чайхана́ (чай)
-шэт	планшэ́т (план)
-ыздзень	злы́дзень (зл-ы)
-ынак	буды́нак (буд-ава-ць)
-ыплекс	тры́плекс (тр-ы)
-ыплет	тры́плёт (тр-ы)
-ысмент-ы	апладысме́нты (апладэ-ірава-ць)
-ытос	негры́тос (негр)
-ыфоль	тры́фоль (тр-ы)
-ыцьб-а	галы́цьба́ (го́л-ы)
-ышом	галы́шом (го́л-ы)
-эдзь	макрэ́дзь (мо́кр-ы)
-эляж	трэ́ляж (тр-ы)
-эск-і	братэ́рскі (брат)
-эск-а	гумарэ́ска (гу́мар)
-юпасеньк-і (-юпаценьк-і)	малюпа́сенькі (малюпа́ценькі) (мал-ы)
-янд-а (-енд-а)	скупя́нда (скупéнда) (скуп-ы)
-ярус	шкля́рус (шкл-о)

Заканчэнне табл. А1

1	2
Абсалютна ўнікальныя прэфіксы	
ал-	алхімія (хімія)
ба-	барэльеф (рэльеф)
мез-	мезальянс (альянс)
палі-	палісад (сад)
эри-	эригэраг (гэраг)
Абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы	
-у-	двукоссе (дзв-е коскі), двукроп'е (дзв-е кропкі) і інш.
-ух-	двухгалосы (дв-а галасы), двухгэрбы (дв-а гэрбы) і інш.
Абсалютна ўнікальныя конфіксы	
зака-...-ак	закаўлак (вўліц-а)
не-...-ых-а	неразбярыха (разбёр-а-ц(ца))
па-...-ім	пабрацім (брат)
па-...-ыц-а	підчарыца (дачк-а)
-ыха-...-ца	чартыхаца (чорт)

Табліца Б1. Спіс адносна ўнікальных марфем і слоў з адносна ўнікальнымі марфемамі

Адносна ўнікальная марфема	Слова з адносна ўнікальнай марфемай
Адносна ўнікальныя суфіксы	
<i>Назоўнікі мужчынскага роду</i>	
-аж	персан ^а аж (перс ^{он} -а)
-ай	малач ^а ай (малак- ^о)
-ал	хар ^а л (хор)
-ант	мут ^а нт (мут ^а цы[j]-я)
-ар	дым ^а р (дым)
-арый	камент ^а рый (каменц-ірава-ць, камент-ава-ць)
-атар	нав ^а тар (но ^в -ы)
-ол (-ёл)	каз ^а л (каз- ^а)
-іт	най ^м іт (най ^м а-ць)
-ітэт	генерал ^і тэт (генерал)
-ыр	пуст ^ы р (пуст- ^ы)
нулявы суфікс	слуг ^а (служы-ць)
<i>Назоўнікі жаночага роду</i>	
-ад-а	лампа ^д а (лямп-а)
-атн-я (-ятн-я)	галуб ^я тня (голуб)
-ах-а і -ых-а	ма ^ч аха і ма ^ч ыха (ма ^ч -і)
-ацы[j]-я	нав ^а цыя (но ^в -ы)
-ізн-а	галав ^і зна (галав- ^а)
-ін-а	ха ^ц іна (ха ^т -а)
-лын-я	гавар ^ы льня (гавары-ць)
-ніц-а	зар ^н іца (зар- ^а)
-нь	пры ^с та ^н ь (прыста-ць)
-об-а	худ ^б ба (худ- ^ы)
-оў	люб ^о ў (любі-ць), свякр ^о ў (свёкар)
-урк-а	сняг ^у рка (снег)
-ух-а	Сёму ^х а (сём-ы)
-ушк-а	цял ^у шка (цял- ^я)
-ч-а	каракуль ^ч а (каракуль)
-ынк-а	вечар ^ы нка (вечар)
-ыяд-а	тры ^я да (тр-ы)
<i>Назоўнікі агульнага роду</i>	
-яг-а	стыл ^я га (стыль)
<i>Прыметнікі</i>	
-ават-ы	вінава ^т ы (він- ^а)
-арн-ы	адзіна ^р ны (адзін)
-эзні-ы (-эзні-ы)	памп ^э зны (помп-а)
-эзні-ы	свяшч ^э нны (свят- ^ы)
Адносна ўнікальныя прэфіксы	
вод-	в ^о дмель (мель)
супер-	супер ^в о ^к ладка (во ^к ладка)
Адносна ўнікальныя канфіксы	
на-...-нік	накам ^а рнік (кам ^а р)

**Спіс слоў са свабоднымі ўнікальнымі каранямі
паводле «Слоўніка беларускай мовы» (2012)**

А

аб́аз (манета), *м. (перс.)*
аб́ак, *м. і аб́ак-а, жс., спец. (грэч.)*
абза́ц, *м. (ням.)*
аблі́тэра́цы[й]-я, *жс. (лац.)*
абля́ўт, *м., лінгв. (ням.)*
аббо́л, *м. (грэч.)*
абракада́бр-а, *жс. (лац.)*
абсе́нт, *м. (фр.)*
абэ́рак, *м. (польск.)*
авака́да, *н., нескл. (парт., ад індз.)*
авата́р, *м. (санскр.)*
ава́цы[й]-я, *жс. (лац.)*
авеніо́, *н., нескл. (фр.)*
аві́за (ваенны карабель), *н., нескл. (ісп.)*
агрэ́ман, *м. (фр.)*
ада́жыа, *прывкл.; н., нескл., спец. (іт.)*
ада́ліск-а, *жс. (фр., ад тур.)*
адве́кцы[й]-я, *жс., метэар. (лац.)*
адзюльто́р, *м. (фр., ад лац.)*
адысе́[й]-я, *жс. (грэч.)*
адэ́пт, *м. (лац.)*
аз (назва літары), *м. і аз-ы́*
(самы пачатак), *мн.*
азе́н-а, *жс. (лац., ад грэч.)*
айкідо́, *н., нескл. (яп.)*
айла́нт, *м. (лац., ад малайск.)*
айра́н, *м. (цюркск.)*
а́йсберг, *м. (англ., ад сканд.)*
ака́пі, *жс., нескл. (з мовы мбуба окарі)*
акары́н-а (муз. інструмент), *жс. (іт.)*
акведу́к, *м. (лац.)*
акр, *м. (англ.)*
акры́д-ы, *мн. (грэч.)*
аксакáл, *м. (цюркск.)*
аксі́маран і аксі́маран, *м. (грэч.)*
аку́т, *м. (лац.)*
але́гры (латарэя), *н., нескл. (іт.)*
а́лібі, *н., нескл., юр. (лац.)*
алі́гатар, *м. (англ., ад ісп.)*
аліда́д-а, *жс. (ар.)*
алтыма́т, *м., спарт. (англ.)*
алты́н, *м. (руск., ад мат.)*
альба́тро́с, *м. (фр., ад ісп.)*
альдрава́нд-а, *жс. (лац., ад іт.)*

алька́льд, *м. (ісп., ад ар.)*
альпакá, *н., нескл. (ісп., ад перуанск.)*
альпа́ры, *прывкл.; н., нескл., спец. (іт.)*
альтэ́[й]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
а́льцінг, *м. (ісл.)*
алья́нс, *м. (фр.)*
амбушу́р, *м. (фр.)*
амі́крон, *м. (грэч.)*
амплу́а, *н., нескл. (фр.)*
анáт-ы, *мн. (лац.)*
ана́фем-а, *жс. (грэч.)*
анго́б, *м. (фр.)*
анемо́н-а, *жс. (грэч.)*
анеу́рызм-а, *жс. (грэч.)*
анігі́ляцы[й]-я, *жс. (лац.)*
анкла́ў і энкла́ў, *м. (фр.)*
ано́фелес, *м. (грэч.)*
антабле́мент, *м. (фр.)*
антра́кт, *м. (фр.)*
антраша́, *н., нескл. (фр.)*
антрэ́, *н., нескл. (фр.)*
антура́ж, *м. (фр.)*
а́нт-ы́ (назва ўсходнеславянскіх плямён, тарцы сцен храма), *мн. (лац.)*
анты́кв-а, *жс. (лац.)*
а́ншылюс, *м. (ням.)*
або́рыст, *м., лінгв. (грэч.)*
апады́ктычн-ы, *прым. (грэч.)*
ападе́льдок, *м. (лац.)*
апало́нік, *м.*
апапа́накс, *м. (грэч.)*
апа́ртэ́йд, *м. (афр.)*
апа́рэль, *жс. (фр.)*
апа́стро́ф-а, *жс., літ. (грэч.)*
апафе́м-а, *жс., мат. (грэч.)*
апафі́з-а, *жс., біял., геал. (грэч.)*
апа́ш, *м.; прым., нескл. (фр.)*
апа́грэ́йд, *м., інфарм. (англ.)*
апла́кaт-а, *жс., мат. (лац.)*
апла́мб, *м. (фр.)*
апо́лаг, *м. (грэч.)*
апо́страф, *м. (грэч.)*
апо́сум, *м. (індз.)*
апра́ксі[й]-я, *жс., мед. (грэч.)*

апсід-а, *жс., спец. (греч.)*
 апук-а (гульня ў мяч), *жс.*
 апунцы[j]-я, *жс. (лац., ад греч., ад геагр. назвы)*
 ар, *м. (фр., ад лац.)*
 арат, *м. (манг.)*
 арб-а, *жс. (цюркск.)*
 аргалі, *м., нескл. (манг.)*
 арганайзер, *м. (англ.)*
 арганз-а, *жс. (фр.)*
 аргус, *м. (греч.)*
 ардалі[j]-я, *жс. (лац.)*
 ардананс, *м. (фр.)*
 ардэн, *м. (фр., ад геагр. назвы)*
 аркебуз-а, *жс. (фр.)*
 армад-а, *жс. (ісп.)*
 армадзіл, *м. (ісп.)*
 армрэслінг, *м., спарт. (англ.)*
 артыкль, *м. (фр., ад лац.)*
 архар, *м. (цюркск.)*
 архонт, *м. (греч.)*
 арыгамі, *н., нескл. (яп.)*
 арзол, *м. (фр., ад лац.)*
 ас (лётчык, дасканалы майстар), *м. (фр.)*
 ас (манета), *м. (лац.)*
 асамбляж, *м. (фр.)*
 асфалі[j]-я, *жс. (греч.)*
 асфіксі[j]-я, *жс. (греч.)*
 асэмблер, *м., інфарм. (англ.)*
 атлас (зборнік карт), *м. (греч.)*
 атэльэ, *н., нескл. (фр.)*
 аўгур, *м. (лац.)*
 аўр-а, *жс., парансіхал. (греч.)*
 аўскультацы[j]-я, *жс. (лац.)*
 аўт, *м. (англ.)*
 аўтсёрсінг, *м., фін. (англ.)*
 аўчарк-а (парода сабак), *жс.*
 афазі[j]-я і афазі[j]-я, *жс. (греч.)*
 афура, *жс., нескл. (яп.)*
 ахімс-а, *жс. (санскр.)*
 ахіне[j]-я, *жс., разм. (руск., ад греч.)*
 ахламён, *м.*
 ацэлот, *м. (фр., ад індз.)*
 ашуг, *м. (цюркск., ад ар.)*
 аятал-а, *м. (перс.)*

Б

бабашк-а, *жс.*
 бабуін, *м. (фр.)*

багатэль, *жс. (фр.)*
 багаўд, *м. (лац., ад кельцк.)*
 багінг, *м. (англ.)*
 базук-а, *жс. (англ.)*
 байхав-ы, *прым. (кіт.)*
 бакара, *н., нескл. (фр., ад геагр. назвы)*
 бактрыян, *м. (цюркск., ад геагр. назвы)*
 бакштэйн, *м. (ням.)*
 баланёт, *м. (фр.)*
 бампер, *м. (англ.)*
 бандан-а, *жс. (ісп.-іт.)*
 банджа, *н., нескл. (англ.)*
 банкётк-а (табурэтка), *жс. (фр.)*
 бансай, *м., нескл. (яп.)*
 барант-а, *жс. (цюркск.)*
 барбацін, *м. (фр.)*
 барбекю, *н., нескл. (фр.)*
 баргузін, *м. (руск., ад геагр. назвы)*
 баркарёл-а, *жс. (іт.)*
 барклай, *м.*
 барын-я (песня, танец), *жс.*
 барэль, *м. (англ.)*
 бар'тк-а (жаночыя туфлі), *жс., разм. (фр.)*
 басм-а, *жс. (цюркск.)*
 бастр, *м. (ням.)*
 бастурм-а, *жс. (цюркск.)*
 басэт, *м. (англ.)*
 батан (механізм), *м. (фр.)*
 батат, *м. (ісп.)*
 батл-ы, *мн. (англ.)*
 батыльён, *м. (фр.)*
 баўар, *м. (ням.)*
 бах-а, *жс., спарт. (ісп., ад геагр. назвы)*
 бахтарм-а, *жс., спец. (цюркск.)*
 бедлам, *м. (англ.)*
 безз, *н., нескл. (фр.)*
 бейк-а, *жс.*
 бейт, *м., спец. (ар.)*
 бекар, *м. (фр.)*
 бельведэр, *м. (іт.)*
 бельканта, *н., нескл. (іт.)*
 беркавец, *м.*
 берм-а, *жс., спец. (ням.)*
 бёры-бёры, *жс., нескл. (інд.)*
 беталь і бетэль, *м. (парт., ад тамільск.)*
 б'еф, *м. (фр.)*
 бешбармак, *м., спец. (цюркск.)*

бешмёт, *м. (тат.)*
 бёрд-а, *н.*
 бібул-а, *жс. (польск., ад лац.)*
 бігас, *м. (польск., ад ням.)*
 бігудзі, *мн., нескл. (фр.)*
 бідэ, *н., нескл. (фр.)*
 біжутэры[j]-я, *жс. (фр.)*
 бізун, *м. (польск., ад венг.)*
 бікіні, *н., нескл. (англ., ад геагр. назвы)*
 біль, *м. (англ.)*
 більбакé, *н., нескл. (фр.)*
 бімс, *м. (англ.)*
 бінга, *н., нескл. (англ.)*
 біндзі, *н., нескл. (хіндзі)*
 біс, *выкл. (фр., ад лац.)*
 бітэнг, *м. (гал.)*
 бланманжé, *н., нескл. (фр.)*
 блапéн, *м. (англ.)*
 бластар, *м. (англ.)*
 блэнд-а, *жс. (ням.)*
 блэф, *м. (англ.)*
 блотар, *м. (англ.)*
 блювал, *м. (англ.)*
 блотуз, *м., інфарм. (англ.)*
 бойфрэнд, *м. (англ.)*
 бокс (стрыжка), *м. (англ.)*
 бонз-а, *м. (яп.)*
 бонн-а, *жс. (фр.)*
 бор-а, *жс. (ит., ад грэч.)*
 боргес, *м. (ням., ад фр.)*
 бос, *м. (англ.)*
 бра, *н., нескл. (фр.)*
 бравэрк-а, *жс.*
 браўнінг, *м. (англ., ад ул. імя)*
 брошк-а, *жс. (фр.)*
 брударшафт, *м. (ням.)*
 брумер, *м. (фр.)*
 брыдж-ы, *мн. (англ.)*
 брыёні[j]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
 брыз, *м. (фр.)*
 брызэнтн-ы, *прым., спец. (фр.)*
 брэмсберг, *м. (ням.)*
 брэндзі, *н., нескл.*
 брэш, *жс. (фр.)*
 бугель, *м. (ням.)*
 бугі-вугі, *н., нескл. (англ.)*
 буклэ, *н., нескл., спец. (фр.)*
 букрыдар, *м. (англ.)*
 буліт, *м. (англ.)*

бумеранг, *м. (англ., ад аўстрал.)*
 бурк-а (адзенне), *жс. (цюркск.)*
 бурымé, *н., нескл. (фр.)*
 бур'ян, *м., зб.*
 бусоль, *жс. (фр., ад it.)*
 буф-ы, *мн. (фр.)*
 буц-а, *жс. (англ.)*
 буцік, *м. (фр.)*
 бушаль, *м. (англ.)*
 бушпрыгт, *м. (англ., гал.)*
 бэйдж, *м. (англ.)*
 бэр-а, *жс. (польск., ад фр.)*
 бювёт, *м. (фр.)*
 бюрэтка-а, *жс. (фр.)*
 бяляш, *м.*

В

ваер, *м. (англ.)*
 вай-я, *жс. (грэч.)*
 вакуф і вакф, *м. (ар.)*
 валалюк, *м. (англ.)*
 валёт, *м. (фр.)*
 валёр, *м. (фр.)*
 вар'этé, *н., нескл. (фр.)*
 варунак, *м. (ням.)*
 васабі, *н., нескл. (яп.)*
 васіліск, *м. (грэч.)*
 ватаг-а, *жс., разм.*
 вашгерд, *м., спец. (ням.)*
 вежэтал, *м. (фр.)*
 вельзевул, *м. (грэч., ад яўр.)*
 вёнік, *м.*
 верашчак-а, *жс.*
 вёрджынел, *м. (англ.)*
 вержé, *н., нескл. (фр.)*
 вёрк-і, *мн. (ням.)*
 верлібр, *м. (фр.)*
 вестэрн, *м. (англ.)*
 вёта, *н., нескл. (лац.)*
 віват, *выкл. (лац.)*
 вівёр-а, *жс. (лац.)*
 вігбам, *м. (англ., ад індз.)*
 віг-і, *мн. (англ.)*
 вігн-а, *жс. (лац.)*
 відук, *м.*
 візаві, *прысл.; м. і жс., нескл. (фр.)*
 візіг-а, *жс.*
 вільчур-а, *жс. (польск.)*
 вімперг, *м., архіт. (ням.)*
 він-а, *жс. (санскр.)*

віндыкацы[і]-я, *жс. (лац.)*
 вінкель, *м., спец. (ням.)*
 вінтаж, *м. (англ.)*
 вір-а (грашовы штраф), *жс.*
 віра, *выкл. (іт.)*
 віскі, *н., нескл. (англ.)*
 віцязь, *м.*
 вольфі[і]-я, *жс. (лац.)*
 вон-а, *жс. (карэйск.)*
 вуз-а, *жс.*
 вузн-ы (губы, рот), *мн.*
 вухналь, *м. (польск., ад ням.)*
 вымпел, *м. (руск., ад гал.)*
 вьм-я, *н.*
 вяхір, *м.*
 вяціч-ы, *мн.*

Г

габіён, *м. (фр., ад іт.)*
 гавіял, *м. (лац., ад індз.)*
 гавот, *м. (фр.)*
 гаджэт, *м. (англ.)*
 газёл-а (вершаваная форма), *жс. (ар.)*
 газыр, *м. (тур., ад ар.)*
 гайд, *жс. (англ.)*
 гайдроп, *м., спец. (англ.)*
 галаг-а, *жс. (фр., ад афр.)*
 галгоф-а, *жс. (грэч., ад арамейск.)*
 галэг-а, *жс. (іт.)*
 галінг, *м. (нарв.)*
 галіфэ, *н., нескл. (фр., ад ул. імя)*
 гало, *н., нескл. (фр., ад грэч.)*
 галон, *м. (англ.)*
 гальён, *м. (гал.)*
 гамадрыл, *м. (грэч.)*
 гамбўзі[і]-я, *жс. (лац.)*
 гамелан, *м. (яв.)*
 гандыкап, *м., спарт. (англ.)*
 гапак, *м. (укр.)*
 гард-а, *жс. (фр.)*
 гардэмарын, *м. (фр.)*
 гарн-а, *жс. (санскр.)*
 гарпі[і]-я, *жс. (грэч.)*
 гаршнэп, *м. (ням.)*
 гарыл-а, *жс. (англ., ад афр.)*
 гастарбайтар, *м. (ням.)*
 гафель, *м. (гал.)*
 гваіол-а, *жс. (ісп., ад індз.)*
 гевэ[і]-я, *жс. (лац., ад індз.)*
 геэст, *м. (ням.)*

гезэнк, *м. (ням.)*
 гейш-а, *жс. (яп.)*
 гелікон, *м. (грэч.)*
 гём-а (каштоўны камень), *жс. (лац.)*
 гербалайф, *м. (англ.)*
 гэрм-а (слуп), *жс. (грэч.)*
 герц (адзінка вымярэння), *м. (ням., ад ул. імя)*
 гэта, *н., нескл. (іт.)*
 гетэр-а, *жс. (грэч.)*
 гешэфт, *м., разм. (ням.)*
 гібон, *м. (англ.)*
 гідальг-а і ідальг-а, *м., нескл. (ісп.)*
 гік (асоба, якая занадта захапляецца высокімі тэхналогіямі, у тым ліку камп'ютарнымі), *м., жарг. (англ.)*
 гік (бэлька), *м. (гал.)*
 гімн, *м. (лац., ад грэч.)*
 гімнаспёрк-а, *жс.*
 гіне[і]-я, *жс. (англ.)*
 гіпапатэм, *м. (грэч.)*
 гіпатэнўз-а, *жс., мат. (грэч.)*
 гірс-а, *жс. (літ.)*
 гіт, *м. (англ.)*
 гіцаль, *м. (польск., ад ням.)*
 гладыёлус, *м. (лац.)*
 глёт, *м. (ням.)*
 глінтвэйн, *м. (ням.)*
 глісанда, *н., нескл. (іт., ад фр.)*
 глясэ, *н., нескл. (фр.)*
 гнэд-ы і гняд-ы, *прым.*
 гном-а, *жс. (грэч.)*
 гноман, *м. (грэч.)*
 гну, *м., нескл. (фр., ад афр.)*
 гогаль-могаль, *м. (ням.)*
 гольф (гульня ў мяч, панчохі, світар), *м. і гольф-ы (кароткія штаны), мн. (англ.)*
 гонг, *м. (англ., ад малайск.)*
 гофр, *м. (фр.)*
 грандж, *м., муз. (англ.)*
 грот (пячора), *м. (фр.)*
 грубк-а, *жс. (польск., ад ням.)*
 грунколь, *м. (ням.)*
 грызлі, *м., нескл. (англ.)*
 грэйд, *м. (англ.)*
 гуанак, *м. і жс., нескл. (ісп., ад індз.)*
 гуарані, *н., нескл. (ісп.)*
 гўльдэн, *м. (ням.)*

гун, *м. (лац.)*
 гунтар, *м. (англ.)*
 гўпц, *жс., нескл. (англ.)*
 гурд, *м. (фр.)*
 гуру́, *м., нескл. (санскр.)*
 гуры[й]-я, *жс. (перс., ад ар.)*
 гу́ф-а, *жс. (ням.)*
 гювэ́ч, *м. (тур.)*
 гюйс, *м. (гал.)*
 гюрэ-а́, *жс. (руск., ад перс.)*
 гяу́р, *м. (тур., ад ар.)*

Д

даг-а, *жс. (ит.)*
 дайко́н, *м. (яп.)*
 дайм, *м. (англ.)*
 да́йн-а, *жс. (лит.)*
 дайр-а́, *жс. (цюркск.)*
 далама́н, *м. (тур.)*
 дальме́н, *м. (фр.)*
 дама́р-а, *жс. (малайск.)*
 дами́но (маскарадны касцюм), *н., нескл. (ит., ад лац.)*
 дан, *м. (яп.)*
 данжо́н, *м. (фр.)*
 дартс, *м., спарт. (англ.)*
 даспéх, *м.*
 дасё́, *н., нескл. (фр.)*
 даўн, *м.*
 дафiн, *м. (фр.)*
 да́фни[й]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
 дах-а́, *жс. (руск., ад калм.)*
 дашна́к, *м. (армянск.)*
 джаку́зі, *н., нескл. (ит.)*
 джаната́н, *м.*
 джангл, *м., муз. (англ.)*
 джо́бер, *м. (англ.)*
 джо́гiнг, *м. (англ.)*
 джо́йсцiк, *м., iнфарм. (англ.)*
 джо́кер, *м. (англ.)*
 жо́лт, *м. (англ.)*
 джон, *м. (карэйск.)*
 жо́нк-а, *жс. (малайск.)*
 жоу́ль, *м. (англ., ад ул. iмя)*
 джугар-а́, *жс. (хiндзi)*
 джу́нгл-i, *мн. (англ., ад хiндзi)*
 джу́нт-а, *жс. (ит.)*
 джын (дух), *м. (ар.)*
 джы́у-джы́цу, *н., нескл. (яп.)*
 джэ́кпoт, *м. (англ.)*

джэ́мпер, *м. (англ.)*
 дзе́вер, *м.*
 дзiд-а, *жс. (польск., ад тур.)*
 дзюбе́к, *м.*
 дзюго́нь, *м. (фр.)*
 дзю́кер, *м. (ням., ад лац.)*
 дзюшэ́с, *м. (фр.)*
 дзя́гiль, *м.*
 до (гук, нота), *н., нескл. (лац.)*
 до́йн-а, *жс. (рум.)*
 до́мбр-а, *жс. (казахск.)*
 до́нг, *м. (в'етн.)*
 дорн, *м. (ням.)*
 дот, *м.*
 дражэ́, *н., нескл. (фр.)*
 драйв (энергічная манера выканання ў джазе), *м., жарг. (англ.)*
 дра́йвер, *м., iнфарм. (англ.)*
 драцэ́н-а, *жс. (лац., ад грэч.)*
 друшля́к, *м. (польск., ад ням.)*
 дры́блiнг, *м., спарт. (англ.)*
 дрэ́д-ы, *мн. (англ.)*
 дрэ́к, *м. (гал.)*
 дуаéн, *м. (фр.)*
 дук, *м. (гал.)*
 дукáт, *м. (ит.)*
 дулё́б, *м.*
 дунст, *м. (ням.)*
 дурба́р, *м. (перс.)*
 ду́рр-а, *жс. (ар.)*
 дута́р, *м. (перс.)*
 дывэ́лапер, *м. (англ.)*
 дыжэ́стыў, *м. (англ.)*
 ды́нга, *м., нескл. (англ.)*
 ды́стрыкт i ды́стры́кт, *м. (англ., ад лац.)*
 дыядэ́м-а, *жс. (грэч.)*
 дыя́рыуш, *м. (лац.)*
 дэва́йс, *м. (англ.)*
 дэво́рэ, *н., нескл. (фр.)*
 дэгажэ́, *н., нескл. (фр.)*
 дэзабiлье́, *н., нескл. (фр.)*
 дэзидэ́ра́т, *м. (лац.)*
 дэ́й, *м. (тур.)*
 дэ́йдвуд, *м. (англ.)*
 дэ́йксiс, *м. (грэч.)*
 дэ́к-а (дэталі струннага муз. iнструмента), *жс. (ням.)*
 дэ́кель, *м. (ням.)*
 дэ́кoкт, *м. (лац.)*

дэлірый, *м. (лац.)*
 дэмарш, *м. (фр.)*
 дэмерэдж, *м. (англ.)*
 дэміург, *м. (грэч.)*
 дэнім, *м. (фр.)*
 дэпэш-а, *ж. (фр.)*
 дэраш, *м. (польск., ад венг.)*
 дэрвіш, *м. (тат., ад перс.)*
 дэзензів-а, *ж. (польск., ад фр.)*

Е

ер (назва літары), *м.*
 еры (назва літары), *н., нескл.*

Ё

ёдль, *м., муз. (ням.)*
 ёр (назва літары), *м.*
 ёхімбе, *н., нескл. (англ.)*

Ж

жабё, *н., нескл. (фр.)*
 жадэіт, *м. (фр.)*
 жажаба́, *н., нескл. (фр., ісп., з мовы індзейцаў Цэнтральнай Амерыкі)*
 жакó, *м., нескл. (фр.)*
 жакóб, *м., нескл. (фр., ад ул. імя)*
 жанкіль, *м. (фр.)*
 жарал-ó, *н.*
 жаўн-á, *ж.*
 жок, *м. (рум., ад лац.)*
 жульён, *м. (фр.)*
 жу́пел, *м.*
 журы́, *н., нескл., зб. (фр.)*
 жыклёр, *м. (фр.)*
 жэтэ́, *н., нескл. (фр.)*

З

зельц, *м. (ням.)*
 зен, *м. (яп.)*
 зіпу́н, *м. (цюркск.)*
 знаць (вышэйшы слой прывілеяванага класа ў феадальным грамадстве), *ж.*
 зóдч-ы, *м., высок.*
 зонг, *м. (англ.)*
 зра́з-а, *ж. (польск.)*
 зуа́ў, *м. (фр., ад ар.)*
 зуёк, *м.*
 зуй, *м.*
 зум, *м., тэхн. (англ.)*
 зумпф, *м., спец. (ням.)*
 зурн-á, *ж. (тур., ад перс.)*
 зэрó, *н., нескл.*

зэт (назва літары), *м.*
 зял-ó, *н.*
 зяп-а, *ж., разм.*

І

ігрэк, *м. (фр.)*
 ідыш, *м., нескл. (ням.)*
 іён-а, *ж. (яп.)*
 іжыц-а (назва літары), *ж.*
 ізіюм, *м. (тур.)*
 ікеба́н-а, *ж. (яп.)*
 ікт, *м. (лац.)*
 ілеус, *м. (грэч.)*
 іма́г-а, *ж. (лац.)*
 імельма́н, *м. (ням., ад ул. імя)*
 імпанава́ць, *дзеясл. (лац.)*
 імпічмент, *м. (англ.)*
 імпóст, *м., архім. (фр., іт., ад лац.)*
 імпрынтынг, *м. (англ.)*
 імпрэ́з-а, *ж. (польск.)*
 імпрэса́рыя, *м., нескл. (іт.)*
 імш-á (каталіцкая абедня), *ж. (польск., чэшск., ад ням., лац.)*
 імэйл, *м., разм. (англ.)*
 інва́р, *м. (англ., ад лац.)*
 інвекты́в-а, *ж. (лац.)*
 інвэ́нцы[й]-я, *ж. (лац.)*
 інгібітар, *м., спец. (лац.)*
 індульгэ́нцы[й]-я, *ж. (лац.)*
 індыгенáт, *м. (фр.)*
 іні[й]-я, *ж. (лац.)*
 інкарві́ле[й]-я, *ж. (лац.)*
 інк-і, *мн.*
 інко́гніта, *прысл.; м. і н., нескл. (іт., ад лац.)*
 інкуна́бул-а, *ж. (лац.)*
 інса́йт, *м. (англ.)*
 інсі́гні[й]-і, *мн. (лац.)*
 інстыга́тар, *м. (польск., ад лац.)*
 інстыля́цы[й]-я, *ж., мед. (лац.)*
 інта́лі[й]-я, *ж. (іт.)*
 інтарэ́с, *м. (польск., ад лац.)*
 інтыфа́д-а, *ж. (ар.)*
 інтэлігі́бельн-ы, *прым. (лац.)*
 інфанта́д-а, *ж. (ісп.)*
 інферна́льн-ы, *прым. (лац.)*
 іпаме́[й]-я, *ж. (лац., ад грэч.)*
 іпаста́с-а, *ж., літ. (грэч.)*
 ірг-á, *ж. (манг.)*
 ісо́п, *м. (лац., грэч., ад яўр.)*

істэблішмент, м. (англ.)

ісцін-а, ж.

іхнеўмон, м. (грэч.)

ішхán, м. (лац.)

К

каáл-а, ж. (аўстрал.)

кабальёра, м., нескл. (ісп.)

кабашон, м. (фр.)

кабернэ, н., нескл. (фр.)

кабё[j]-я, ж. (лац.)

каблук, м.

кабукі, н., нескл. (яп.)

кабур-á, ж. (руск., ад цюркск.)

кабыз і кобыз, м. (казахск.)

кава́л, м. (тур.)

каваса́кі, м., нескл. (яп.)

каве́рынг, м. (англ.)

каго́р, м. (фр., ад геагр. назвы)

кадук, м., разм. (польск., ад лац.)

кадуцэй, м. (лац.)

ка́дый, м. (тат., тур., ад ар.)

казе́тк-а, ж. (фр.)

казіно́, н., нескл. (фр., ад іт.)

каік, м. (тур.)

кайнэ́, н., нескл., спец. (грэч.)

кайр-а, ж. (эст.)

какаду́, м., нескл. (ням., ад гал., малайск.)

како́р-а, ж., спец.

како́шнік, м.

какту́йль, м. (англ.)

каку́ра, н. і ж., нескл. (яп.)

ка́л-а, ж. (лац.)

кала́йдар, м., фіз. (англ.)

кала́м, м. (ар., ад грэч.)

каланхо́э, н., нескл. (лац.)

каланч-á, ж. (руск., цюркск., ад ар.)

кале́дж, м. (англ.)

кале́ж, м. (фр.)

кале́м-а (моцны прыбой), ж. (парт.)

кале́ндул-а, ж. (лац.)

кале́т, м. (фр.)

кале́квіум, м. (лац.)

калі́бі[j]-я, ж. (лац.)

калі́бры, м. і ж., нескл. (ісп., ад індз.)

калі́з-а, ж. (лац.)

калі́м-а, ж. (лац.)

калі́стэнік-а, ж. (англ.)

калка́н, м. (тур.)

калн, м. (латышск.)

кало́н (грашовая адзінка), м. (ісп.)

калумба́рый, м. (лац.)

кальва́ры[j]-я, ж. (лац.)

кальдэ́зі[j]-я, ж. (лац.)

кальдэ́р-а, ж. (ісп.)

калье́, н., нескл. (фр., ад лац.)

калькві́цы[j]-я, ж. (лац.)

кальра́бі, ж., нескл. (ням.)

кальсо́н-ы, мн. (фр.)

калья́н, м. (тур., ад перс.)

калю́р, м. (фр., ад грэч.)

ка́люс і ка́лус, м. (лац.)

ка́мбрык, м. (англ., ад геагр. назвы)

камвуд, м.

камéлі[j]-я, ж. (фр., ад іт.,

ад ул. імя)

камé[j]-я, ж. (фр., ад іт.)

каміза́р-ы, мн. (фр.)

каміка́дзэ, м., нескл. (яп.)

каміла́ўк-а, ж. (грэч.)

камі́льфо́, н., нескл. (фр.)

каміта́т, м. (лац.)

камі́цы[j]-і, мн. (лац.)

камк-á, ж. (цюркск., ад перс.)

ка́мпас-ы, мн. (парт.)

кампéры[j]-я, ж. (лац.)

ка́мпеш, м. (фр., ад геагр. назвы)

камплéкцы[j]-я, ж. (лац.)

каму́нікэ́, н., нескл. (фр.)

ка́н-а, ж. (афр.)

кана́к, м. (тур.)

канапэ́, н., нескл. (фр.)

канаса́мэнт, м. (фр.)

каната́цы[j]-я, ж., лінгв. (лац.)

кангрі́ў, м. (англ., ад ул. імя)

канда́к, м. (грэч.)

кандаце́р, м. (іт.)

канды́ль, м. (грэч.)

кане́люр-а, ж., архіт. (фр.)

канка́рдат, м. (лац.)

канкла́ў, м. (лац.)

канклюдэ́нтн-ы, прым. (лац.)

канко́рс, м. (англ.)

канку́бінат, м. (лац.)

кано́ід, м. (грэч.)

каноп-а, ж. (грэч., ад геагр. назвы)

канры́нгі[j]-я, ж. (лац.)

кансамэ, *н., нескл. (фр.)*
кансеквэнтн-ы, *прим. (лац.)*
кансіліум, *м. (лац.)*
канстрыктар, *м. (лац.)*
канстэбл, *м. (англ., ад фр.)*
канстэляцы[j]-я, *жс. (лац.)*
кансэнсус, *м. (лац.)*
кантабіле, *н., нескл.; прысл. (ит.)*
кánтры, *н., нескл. (англ.)*
кану́фер, *м. (перс.)*
кánфар, *м. (грэч.)*
канфеці, *н., нескл. (ит.)*
канфіціёр, *м. (фр.)*
капані́р, *м. (фр.)*
капазёр-а, *жс. (парт.)*
капёр і ка́пар (збудаванне над шахтай), *м. (польск., руск., ад ням.)*
капкán, *м. (цюркск.)*
каплу́н, *м. (польск., ад чэшск., ням.)*
ка́пры, *мн., нескл. (ад геагр. назвы)*
капрыёль, *м. (ит.)*
капучы́на, *н., нескл. (ит.)*
капшук, *м. (тур.)*
капэ́ла, *жс. (польск., ад лац.)*
каравéл-а, *жс. (ит., ад ісп.)*
карака́л, *м. (фр., ад тур.)*
кара́кул-я, *жс. (цюркск.)*
караку́рт, *м. (цюркск.)*
карба́с, *м. (руск., ад вепск.)*
ка́рвінг, *м. (англ.)*
ка́рга (фасон адзення), *н., нескл. (англ.)*
карда́ры[j]-я, *жс. (лац.)*
кардыга́н, *м. (англ., ад ул. імя)*
карманьё́л-а, *жс. (фр.)*
карне́гі[j]-я, *жс. (лац.)*
карса́ж і гарса́ж, *м. (фр.)*
карса́к, *м. (цюркск.)*
ка́рттар, *м. (англ.)*
ка́рттрыдж, *м. (англ.)*
картэ́с-ы, *мн. (ісп.)*
кары́бу, *м., нескл. (індз.)*
кары́д-а, *жс. (ісп.)*
карыё́н, *м. (фр.)*
карыфе́й, *м., высок. (грэч.)*
кара́з, *н., нескл. (фр.)*
каре́тт-а, *жс. (лац.)*
касі́д-а, *жс. (ар.)*
катава́сі[j]-я, *жс. (грэч.)*
катаклі́зм, *м. (грэч.)*
ката́льп-а, *жс. (англ., ад індз.)*
ката́ра́кт (прыстасаванне;
вадаспад), *м. (грэч.)*
катахрэ́з-а, *жс. (грэч.)*
кату́рн, *м. (грэч.)*
катыльбе́н, *м. (фр.)*
катэ́зіс, *м. (грэч.)*
кафа́лічн-ы, *прим. (грэч.)*
кафі́зм-а, *жс. (грэч.)*
кахе́ксі[j]-я, *жс. (грэч.)*
качу́ч-а, *жс. (ісп.)*
каша́р-а, *жс. (рум.)*
кашнэ́, *н., нескл. (фр.)*
кашпó, *н., нескл. (фр.)*
каю́р, *м. (ненецк.)*
ка́йк, *м. (эскім.)*
ква́г-а, *жс. (лац., з мовы гатэнтаў)*
кварк, *м. (англ.)*
квебра́х-а, *жс. (ісп.)*
квеза́ль, *м. (ісп., ад індз.)*
квершлáг, *м. (ням.)*
квест, *м. (англ.)*
кві́з, *м. (англ.)*
квіпракво́, *н., нескл. (лац.)*
кво́рум, *м. (лац.)*
кеб, *м. (англ.)*
кеба́б, *м. (перс.)*
кеку́к, *м. (англ.)*
ке́ліх, *м. (польск., ад ням.)*
кен, *м. (яп.)*
кена́ф, *м. (цюркск., ад перс.)*
кендо́, *н., нескл. (яп.)*
кенды́р, *м. (тур.)*
ке́рвель і ке́рбель, *м. (гал., ням.)*
ке́тчуп, *м., спец. (англ.)*
кеч, *м. (англ.)*
ке́чуа (народ), *м., нескл. (індз.)*
кеш'ю́, *м. і н., нескл. (англ.)*
кі́ві (дрэва, плод), *н., нескл. (палінез.)*
кі́ві (птушка), *жс., нескл. (палінез.)*
кі́л, *м. (тур.)*
кіма́но, *н., нескл. (яп.)*
кі́н, *м. (яп.)*
кінда́рк, *м. (алб.)*
кінка́н, *м. (яп.)*
кі́п-а, *жс. (польск., ад ням.)*
кі́прэгель, *м. (ням.)*
кі́рх-а, *жс. (ням.)*
кіфа́р-а, *жс. (грэч.)*

клабу́к, *м. (цюркск.)*
 кла́ксан, *м. (англ.)*
 клатч, *м. (англ.)*
 кла́ўзул-а, *ж. (лац.)*
 кла́фтар, *м. (ням.)*
 клаша́р, *м. (фр.)*
 клеймс, *м. (англ.)*
 клём-а, *ж. (ням.)*
 клеу́рт, *м. (лац.)*
 кле́цк-а, *ж. (польск., ад ням.)*
 кліва́ж, *м. (фр.)*
 клі́вер, *м. (гал.)*
 клі́нч, *м. (англ.)*
 клі́ф, *м. (англ.)*
 кло́пфер, *м., спец. (ням.)*
 клун-я, *ж. (літ.)*
 клуп, *м. (ням.)*
 клюз, *м. (гал.)*
 клюфт, *м., геал. (ням.)*
 клякс-а, *ж.*
 кляп, *м.*
 кмет і кмець, *м.*
 кнехт, *м., спец. (гал.)*
 кні́ксен, *м. (ням.)*
 кнэ́ль, *ж. (фр.)*
 ко́бр-а, *ж. (парт.)*
 ко́д-а, *ж. (іт.)*
 ко́дл-а, *н., разм.*
 койр, *м. (тамільск.)*
 ко́лі, *м., нескл. (англ.)*
 ко́льг, *м. (англ.)*
 ко́м-а, *ж., муз. (грэч.)*
 ко́мі, *наз.; прым., нескл.*
 ко́мінгс, *м. (англ.)*
 ко́ндар, *м. (ісп., з мовы кечуа)*
 ко́нта, *н., нескл., фін. (іт.)*
 ко́нунг, *м. (сканд.)*
 ко́нх-а, *ж. (грэч.)*
 ко́пр-а, *ж. (парт., ад малайск.)*
 ко́ранер, *м. (англ.)*
 ко́рб-а, *ж. (польск., ад ням.)*
 ко́рдаб-а, *ж. (ісп.)*
 ко́рнер, *м. (англ.)*
 ко́рпі[j]-я, *ж. (лац.)*
 ко́рцік, *м. (руск., ад перс.)*
 кра́г-а, *ж., разм. (руск., ад шв.)*
 кракавя́к, *м. (польск.)*
 кра́нштэ́йн, *м. (ням.)*
 краўч, *м. (англ.)*

крашэ́, *н., нескл. (фр.)*
 крóншнэ́п і краншнэ́п, *м. (ням.)*
 круаса́н, *м. (фр.)*
 крузе́йр-а, *ж. (парт.)*
 круп'ё́, *м., нескл. (фр.)*
 крыке́т, *м. (англ.)*
 крэ́да, *н., нескл. (лац.)*
 крэ́йцар, *м. (ням.)*
 кты́тар, *м. (грэч.)*
 куа́др-а, *ж. (ісп.)*
 кугуа́р, *м. (з мовы перуанск. індзейцаў)*
 кула́н, *м. (цюркск.)*
 кулеш, *м.*
 ку́лі, *м., нескл. (тамільск.)*
 кулі́к, *м.*
 ку́льман, *м. (англ.)*
 кумга́н, *м. (цюркск.)*
 кумж-а, *ж. (руск., фінск., ад саамск.)*
 кунга́с, *м. (карэйск.)*
 кунг-фу́ і кун-фу́, *н., нескл. (кіт.)*
 кунту́ш, *м. (польск., ад венг.)*
 купа́ж, *м. (фр.)*
 кураг-а́, *ж., зб. (цюркск.)*
 кура́й, *м. (цюркск.)*
 кура́нт-а (танец), *ж. (іт.)*
 кура́нт-ы (гадзіннік), *мн. (фр.)*
 кура́рэ, *н., нескл. (індз.)*
 курбе́т, *м. (фр.)*
 ку́рт-а, *ж. (польск., ад венг.)*
 куртуа́зн-ы, *прым. (фр.)*
 курулта́й, *м. (цюркск.)*
 курфіо́рст, *м. (ням.)*
 куту́м, *м. (лац.)*
 куціо́м, *м. (фр.)*
 куш, *м., разм. (фр.)*
 куявя́к, *м. (польск.)*
 кэ́т, *м. (англ.)*
 кіо́бель, *м. (ням.)*
 кюрасо́, *н., нескл. (гал., ад геагр. назвы)*
 кю́рэ, *м., нескл. (фр.)*
 кяры́з, *м. (цюркск.)*
 к'ят, *м. (бірманск.)*

Л

лаві́с, *м. (фр.)*
 лагафе́т, *м. (польск., ад грэч.)*
 лагі́н, *м., інфарм. (англ.)*
 лаза́нн-я, *ж. (іт.)*
 лайм, *м. (англ.)*

лам-а (живёла), *жс. (ісп., ад кечуа)*
 ламанцін, *м. (фр.)*
 ламбад-а, *жс. (парт.)*
 ламбрэкэн, *м. (фр.)*
 лан, *м. (польск., чэшск., ад ням.)*
 лангуст, *м. (фр.)*
 ландо, *н., нескл. (фр.)*
 ландрас, *м. (дацк.)*
 ланд-ы, *мн. (фр.)*
 лансэд-а, *жс. (фр.)*
 лапсардак, *м. (ідыш)*
 ласін-ы (штаны), *мн.*
 ласо, *н., нескл. (фр., ад ісп.)*
 ласьён, *м. (фр., ад лац.)*
 латэкс, *м. (лац.)*
 лаўнж, *м., муз. (англ.)*
 лаўр-а (манастыр), *жс. (грэч.)*
 лаф-а, *жс.; выкл., разм. (ар.)*
 лахт-а, *жс. (фінск.)*
 лацароні, *м., нескл. (іт., ад ісп.)*
 лашт, *м. (польск., ад ням.)*
 леванцін, *м. (фр.)*
 легінс-ы, *мн. (англ.)*
 легорн, *м. (англ., ад геагр. назвы)*
 лей, *м. і лё[j]-я, жс. (грашовая адзінка), (рум.)*
 лек (грашовая адзінка), *м. (албанск.)*
 лекіф, *м. (грэч.)*
 леманём-а, *жс. (лац.)*
 лёмінг, *м. (нарв.)*
 лемпір-а, *жс. (ісп., ад ул. імя)*
 лёндлер, *м. (ням.)*
 ленд-ліз, *м. (англ.)*
 лёнта, *н., нескл.; прысл., муз. (іт.)*
 ленч і ланч, *м. (англ.)*
 лёнчык, *м., спец.*
 лёпт-а, *жс. (грэч.)*
 лёрк-а, *жс., спец.*
 леў (грашовая адзінка), *м. (балг.)*
 лёча, *н., нескл. (венг.)*
 лё[j]-я (нашыўка на штанах), *жс. (фр.)*
 лёк, *м.*
 лёх, *м. і лёх-а, жс., разм.*
 лі (мера даўжыні), *н., нескл. (кіт.)*
 ліберці, *н., нескл. (англ.)*
 лібіда, *н., нескл. (лац.)*
 ліктар, *м. (лац.)*
 лімб, *м., спец. (лац.)*

лін-а, *жс. (польск., ад ням.)*
 ліпсі, *н., нескл. (ням., ад геагр. назвы)*
 лір-а (грашовая адзінка), *жс. (іт.)*
 лісель, *м. (гал.)*
 літот-а, *жс. (грэч.)*
 ліўр, *м. (фр., ад лац.)*
 лобан, *м. (руск., ад ням.)*
 лонж-а, *жс. (фр.)*
 лопінг, *м., спец. (англ.)*
 лот (адзінка вагі), *м. (ням.)*
 лот (адзінка вымярэння тавару), *м. (англ.)*
 лоў-кост, *м. (англ.)*
 лоўж, *м. (літ.)*
 лўзер, *м., жарг. (англ.)*
 лукратыўн-ы, *прым. (лац.)*
 лумп, *м. (англ.)*
 лухт-а, *жс., разм.*
 лье і лёё, *н., нескл. (фр.)*
 льянас-ы, *мн. (ісп.)*
 лэйбл, *м. (англ.)*
 люверс, *м. (гал.)*
 логер, *м. (ням.)*
 ля (гук, нота), *н., нескл. (лац.)*
 лягав-ы, *прым.; наз., м.*
 лярд, *м. (англ.)*
 ляс-ы, *мн., разм.*
 лятэкс, *м. (лац.)*

М

маар, *м. (ням.)*
 магар, *м. (венг.)*
 магарыч, *м., разм. (цюркск., ад ар.)*
 магерк-а, *жс. (польск., ад венг.)*
 магот, *м. і маго, м., нескл. (фр.)*
 маджахэд, *м. (перс.)*
 мадэр-а, *жс. (ісп., ад парт., ад геагр. назвы)*
 мажарытарн-ы, *прым., спец. (фр.)*
 майна, *выкл. (іт.)*
 майя (народ, мова) *мн., нескл.*
 май-я (тканіна), *жс.*
 макадам, *м. (англ.)*
 макак-а, *жс. (парт., ад банту)*
 макао (картачная гульня), *н., нескл. (кіт.)*
 макао (папугай), *м., нескл., спец. (парт.)*
 макасін-ы, *мн. (англ., ад індз.)*
 макінтош, *м. (англ., ад ул. імя)*

макрам'э, *н., нескл. (ар.)*
 ма́ксвел, *м. (англ., ад ул. імя)*
 мала́г-а, *жс. (ісп., ад геагр. назвы)*
 малаха́й, *м. (тат.)*
 ма́ліц-а, *жс.*
 мало́х (сімвал бязлітаснай сілы),
м. (фінік., ад ул. імя)
 мало́х (яшчарка), *м. (лац.)*
 мальва́зі[j]-я, *жс. (іт., ад геагр. назвы)*
 мальто́н, *м. (фр.)*
 мамалы́г-а, *жс. (рум.)*
 мамелю́к, *м. (ар.)*
 мамо́н-а, *жс. (грэч., ад араб.)*
 манатк-і, *мн., разм. (лац.)*
 манга́л, *м. (тат., ад ар.)*
 ма́ніст-ы, *мн.*
 манпанс'е́, *н., нескл. (фр.)*
 манто́, *н., нескл. (фр.)*
 манты́ль[j]-я, *жс. (ісп.)*
 ма́нты[j]-я, *жс. (грэч.)*
 ма́нул, *м. (манг.)*
 ма́нчэстар, *м. (англ., ад геагр. назвы)*
 ма́петс, *м. (англ.)*
 марабу́, *м., нескл. (фр., ад ар.)*
 ма́ракас, *м. (ісп.)*
 мараку́[j]-я, *жс. (парт.)*
 мараскі́н, *м. (фр., ад іт.)*
 марато́рый, *м., спец. (лац.)*
 марафе́т, *м., разм. (тур.)*
 маркетры́, *н., нескл. (фр.)*
 мармі́т, *м. (фр.)*
 марсал-а́, *жс. (іт., ад геагр. назвы)*
 марці́ні, *н., нескл. (іт.)*
 ма́ры́мб-а, *жс. (ісп., ад афр.)*
 ма́рыхуа́н-а, *жс. (ісп., ад індз.)*
 ма́ро́ль, *жс. (ням., ад іт.)*
 ма́рэнга, *н., нескл.; прым., нескл. (іт., ад геагр. назвы)*
 маса́кр-а, *жс. (англ.)*
 маседуа́н, *м. (фр.)*
 масты́ф, *м. (англ.)*
 матадо́р, *м. (ісп.)*
 матло́т, *м. (фр.)*
 матро́шк-а, *жс.*
 матуа́р, *м. (фр.)*
 матэ́, *н., нескл. (ісп., ад індз.)*
 матэ́лэ́т, *м. (фр.)*
 ма́ўзер, *м. (ням., ад ул. імя)*
 мафа́рый, *м. (грэч.)*
 мац-а́, *жс. (ідыш, ад яўр.)*
 мацо́ні, *н., нескл. (цюркск.)*
 ма́ча, *м., нескл. (ісп.)*
 машта́к, *м. (цюркск.)*
 меге́р-а, *жс. (грэч., ад ул. імя)*
 меджлі́с, *м. (тур., ад ар.)*
 медрэ́сэ, *н., нескл. (ар.)*
 мектэ́б, *м. (ар.)*
 мела́ме́д, *м. (яўр.)*
 мелі́с-а, *жс. (лац., ад грэч.)*
 мемара́ндум, *м. (лац.)*
 менгі́р, *м. (кельцк.)*
 менестрэ́ль, *м. (фр.)*
 ме́нці́к, *м. (венг.)*
 мені́ю, *н., нескл. (фр.)*
 мерапрые́мств-а, *н.*
 мерла́н, *м. (фр.)*
 мерлу́з-а, *жс. (фр.)*
 мерэ́нг-а, *жс. (фр.)*
 ме́с-а, *жс. (фр., ад лац.)*
 мето́п, *м., архіт. (грэч.)*
 мі́ (гук, нога), *н., нескл. (іт.)*
 мі́ды[j]-я, *жс., спец.*
 мі́незі́нгер, *м. (ням.)*
 мі́не́[j]-я, *жс. (грэч.)*
 міра́кль, *м. (фр., ад лац.)*
 мі́рз-а́, *м. (перс.)*
 мі́стра́ль, *м. (фр.)*
 мі́тралье́з-а, *жс. (фр.)*
 мо́гул, *м., спарт. (англ.)*
 мо́дус, *м. (лац.)*
 мо́йв-а, *жс. (руск., ад фінск.)*
 мо́ка, *н., нескл. (ар., ад ул. назвы)*
 мо́кш-а, *агульны род*
 мол (вал), *м. (іт., ад лац.)*
 мол (гандлёвы і забаўляльны цэнтр), *м. (англ.)*
 мо́лдынг, *м. (англ.)*
 мо́мант, *м. (лац.)*
 монстр, *м. (фр., ад лац.)*
 мопс, *м. (ням.)*
 мо́шч-ы, *мн.*
 му́з-а, *жс. (польск., лац., ад грэч.)*
 муксу́н, *м. (тат.)*
 мул-а́, *м. (тат., ад ар.)*
 мулі́но́, *н., нескл. (руск., ад фр.)*
 му́льд-а, *жс., спец. (ням.)*
 му́нг-а, *жс. (лац.)*
 му́ндзія́ль, *м. (іт.)*

мур-а́, *жс., разм.*
мурз-а́, *м. (тат., ад перс.)*
муст, *м., спец. (лац.)*
мустанг, *м. (англ., ад исп.)*
мутон, *м. (фр.)*
муфлон, *м. (фр., ад ит.)*
муфтый, *м. (ар.)*
мушмул-а́, *жс. (тур.)*
муэдзін, *м. (ар.)*
мы́мр-а, *жс.*
мюзéт, *м. (фр.)*
міослі, *мн., нескл. (ням.)*
мячэць, *жс. (тур., ад ар.)*

Н

наас, *м. (грэч.)*
набоб, *м. (англ., інд., ад ар.)*
нава́х-а, *жс. (исп.)*
нагель, *м., спец. (ням.)*
надзір, *м., спец. (ар.)*
на́дфіль, *м. (ням.)*
на́б, *м. (ар.)*
накто́ўз, *м., спец. (гал.)*
накціо́рн, *м. (фр.)*
нама́з, *м. (перс.)*
на́мітк-а, *жс.*
на́нду, *м., нескл. (исп., ад індз.)*
наргі́лэ, *н., нескл. (тур., ад перс.)*
на́рд-ы, *мн.*
на́р-ы, *мн.*
немезі́д-а, *жс. (грэч.)*
нервіо́р-а, *жс. (фр., ад лац.)*
неф, *м., спец. (фр., ад лац.)*
нірва́н-а, *жс. (санскр.)*
ніста́гм, *м., спец. (грэч.)*
ніш-а, *жс. (фр.)*
но́біль, *м. (лац.)*
нок, *м., марск. (гал.)*
но́ры[і]-я, *жс. (исп., ад ар.)*
но́табэна, *жс., нескл. (лац.)*
ноубу́к, *м. (тур.)*
нува́рыш, *м., разм. (фр.)*
нуг-а́, *жс. (фр., ад лац.)*
нунча́к-і, *мн. (яп.)*
нут, *м. (тур.)*
нэ́цке, *н., нескл. (яп.)*
ню, *н., нескл. (фр.)*

О

о́ган, *м., марск. (гал.)*
о́пус, *м. (лац.)*

о́пцы[і]-я, *жс., інфарм. (англ.)*
о́пэн-э́йр, *м., нескл. (англ.)*
о́рган, *м. (грэч.)*
о́ргі[і]-я, *жс. (грэч.)*
о́рт, *м. (ням.)*
о́рыкс, *м. (лац., ад грэч.)*
о́фрыс, *м. (лац.)*
о́хабень, *м.*

П

па (фігура ў танцы), *н., нескл. (фр.)*
паблісі́ці, *н., нескл. (англ.)*
паві́дл-а, *н. (польск.)*
па́гад-а, *жс. (парт., ад санскр.)*
пагаме́нт, *м., фін. (іт.)*
пагіна́цы[і]-я, *жс. (лац.)*
падў́ст і по́дуст, *м.*
падэ́ст-а, *жс. (іт., ад лац.)*
паё́л, *м. (фр.)*
пазл, *м. (англ.)*
па́кер, *м. (англ.)*
пако́ст, *м. (польск.)*
пакт, *м. (лац.)*
паладзі́н, *м. (іт., ад лац.)*
паланкі́н, *м. (парт., ад інд.)*
пале́стр-а, *жс. (лац., ад грэч.)*
палі́тр-а, *жс. (руск., ад фр.)*
палм, *м. (англ.)*
палу́ндра, *выкл. (гал.)*
пало́цы[і]-я, *жс., спец. (лац.)*
паля́[і]-я, *жс. (грэч.)*
па́мперс, *м. (англ.)*
памэ́ла, *н., нескл. (англ.)*
панагі́[і]-я, *жс. (грэч.)*
панацэ́[і]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
па́ндус, *м., спец. (фр.)*
панталéт-а, *жс.*
пантало́н-ы, *мн. (іт., ад ул. імя)*
панталы́к, *м., разм.*
пантэ́р-а, *жс. (польск., ад грэч.)*
па́нус, *м. (лац.)*
панят-ы́, *м.*
папара́цы, *м., нескл. (іт., ад ул. імя)*
папа́х-а, *жс. (азерб.)*
папко́рн, *м. (англ.)*
па́прык-а, *жс. (венг., ад грэч.)*
папу́ры, *н., нескл. (фр.)*
парабе́лум, *м. (ням., ад лац.)*
пара́граф, *м. (лац., ад грэч.)*
парамі́[і]-я, *жс. (грэч.)*

парандж-а, *жс. (руск., ад ар.)*
 парантэз, *м. (фр., ад грэч.)*
 парасоль, *м., спец. (фр., іт., ад лац.)*
 пармезан, *м. (фр., ад іт., ад геагр. назвы)*
 парок, *м.*
 парт-а, *жс.*
 парцьё, *м., нескл. (фр.)*
 парэа, *н., нескл. (іт.)*
 парэй, *м. (лац.)*
 пасіянэрн-ы, *прым. (лац.)*
 паспарту, *н., нескл. (фр.)*
 пасх-а (салодкая ежа да Вялікадня), *жс. (грэч., ад яўр.)*
 пасціш, *м., нескл. (іт.)*
 паталок, *м., спец.*
 патч, *м., інфарм. (англ.)*
 патэльні-я, *жс. (польск., ад лац.)*
 патэрн-а, *жс. (фр.)*
 пацэрк-а, *жс.*
 пашч-а, *жс.*
 паядынак, *м. (польск.)*
 паяц, *м. (іт.)*
 п'е, *н., нескл. (ісп.)*
 пёджэнт, *м. (англ.)*
 п'ёкс-а, *жс. (фінск.)*
 пекінёс, *м. (англ.)*
 пелáгр-а, *жс., спец. (іт.)*
 пелетон, *м., спец. (фр.)*
 пенальці, *н., нескл. (англ.)*
 пенгё, *н., нескл. (венг.)*
 пенс, *м. і пэні, н., нескл. (англ.)*
 пенснэ, *н., нескл. (фр.)*
 пэн-я, *жс. (лац.)*
 пеон (вершаваная стапа), *м., спец. (грэч.)*
 пеон (батрак), *м. (ісп.)*
 пепермэнт, *м. (англ.)*
 пэплум, *м. (лац., ад грэч.)*
 пэргал-а, *жс. (іт.)*
 пэрхаць, *жс., зб.*
 перыпеты[і]-я, *жс. (грэч.)*
 п'ёс-а, *жс. (фр.)*
 петáнк, *м., спарт. (фр.)*
 пету́ні[і]-я, *жс. (фр., ад індз.)*
 пігáліц-а, *жс., разм.*
 піджын, *м. (англ.)*
 піжм-а, *жс.*
 пікул-і, *мн. (англ.)*

пікш-а, *жс.*
 пілáтэс, *м. (ням., ад ул. імя)*
 пілерс, *м., спец. (англ.)*
 пілón, *м. (іт., ад грэч.)*
 пім, *м. (ненецк.)*
 пінт-а, *жс. (англ.)*
 піркё, *н., нескл. (ням., ад ул. імя)*
 піро́г-а, *жс. (фр., ісп.)*
 піруэт, *м. (фр.)*
 піры́хій, *м. (грэч.)*
 пірэ́трум, *м. (лац., ад грэч.)*
 пісто́ль (манета), *м. (фр., ад іт.)*
 піфас, *м. (грэч.)*
 піццкáта, *прысл; н., нескл., спец. (іт.)*
 пія́стр, *м. (іт.)*
 пластрóн, *м. (фр., ад іт.)*
 платó, *н., нескл. (фр.)*
 плаццэ́ба, *н., нескл. (лац.)*
 плед, *м. (англ.)*
 плектр, *м. (грэч.)*
 плея́д-а, *жс. (грэч.)*
 плі́ц-а, *жс., спец.*
 плюр, *м., спец. (фр.)*
 пóйнта́р, *м. (англ.)*
 пóлаз (змяя), *м.*
 пóні, *м., нескл. (англ.)*
 пóнча, *н., нескл. (ісп.)*
 пóрта, *н., нескл. (іт.)*
 пóсах, *м.*
 пóстар, *м. (англ.)*
 пóстынг, *м., інфарм. (англ.)*
 пóсуд, *м., зб.*
 поўсьць, *жс.*
 прáйвесі́, *н., нескл. (англ.)*
 пранóнс, *м. (фр.)*
 прапóліс і прóпаліс, *м. (грэч.)*
 праспéрыты, *н., нескл. (англ.)*
 прах, *м., высок.*
 прóбк-а, *жс.*
 пры́квел, *м. (англ.)*
 пры́мул-а, *жс. (лац.)*
 прэáмбул-а, *жс., спец. (лац.)*
 прэзúмпцы[і]-я, *жс. (лац.)*
 прэ́кас, *м. (фр., ад лац.)*
 прэрага́тыв-а, *жс. (польск., ад лац.)*
 прэ́ры[і]-я, *жс. (фр.)*
 прэ́т-а-партэ́, *н., нескл. (фр.)*
 прэ́фікс (плаце́ж), *м.; прым., нескл. (фр.)*

прэцэдэнт, *м. (лац.)*
 прэцэсі[j]-я, *жс., спец. (лац.)*
 птыфур, *м. (фр.)*
 пуаз, *м. (фр.)*
 пуант, *м. (фр.)*
 пудзель, *м. (ням.)*
 пудынг, *м. (англ.)*
 пул, *м. (англ.)*
 пулярк-а, *жс. (фр.)*
 пум-а, *жс. (исп., ад перуанск.)*
 пупе, *м.*
 пург-а, *жс. (руск., ад карэльск., фінск.)*
 пушт-а, *жс. (венг.)*
 пфёніг, *м. (ням.)*
 пэйс-а, *жс. (яўр.)*
 попітр, *м. (фр.)*
 пюрэ, *н., нескл. (фр.)*
 п्याльц-ы, *мн.*
 пярг-а, *жс., спец.*

Р

рабátk-а, *жс. (ням.)*
 раброн, *м. (фр.)*
 равёлі, *мн., нескл. (ит.)*
 рагу, *н., нескл. (фр.)*
 радж-а і радж-а, *м. (санскр.)*
 ражанк-а, *жс.*
 райгра́с, *м. (англ.)*
 райдар (спіс патрабаванняў; асоба), *м. (англ.)*
 ра́к-а, *жс.*
 ра́кі[j]-я, *жс. (балг.)*
 ракфо́р, *м. (фр., ад геагр. назвы)*
 ралёт-ы, *мн. (англ.)*
 ра́мі, *н., нескл. (малайск.)*
 рамс, *м. (англ.)*
 рандэвў, *н., нескл. (фр.)*
 рап, *м. (ням.)*
 рапа́к, *м., спец.*
 ра́т-а, *жс., разм. (польск., ад лац.)*
 ратані[j]-я, *жс. (исп.)*
 раўнд, *м. (англ.)*
 ра́фі[j]-я, *жс. (англ.)*
 ра́фтынг, *м., спарт. (англ.)*
 раха́т-лукўм, *м. (цюркск., ад ар.)*
 ро́бер, *м. (англ.)*
 ро́вар, *м. (польск., ад англ.)*
 ро́нда, *н., нескл., спец. (ит.)*
 ро́стар, *м. (англ.)*
 ро́стбіф, *м. (англ.)*

рум, *м., разм. (польск., ад ням.)*
 руш, *м. (фр.)*
 рыа́л, *м. (ар.)*
 рызо́та, *н., нескл. (ит.)*
 ры́кш-а (асоба), *м. і ры́кша (каляска), жс. (руск., ад яп.)*
 рысбе́рм-а, *жс., спец. (гал.)*
 рыту́рнэль, *м. (фр., ад it.)*
 рышэ́льё, *н., нескл. (фр., ад ул. імя)*
 рэа́л (манета), *м. (исп.)*
 рэа́л (стол, друкарскі шрыфт), *м. (ням.)*
 рэбе́к, *м. (фр.)*
 рэбо́рд-а, *жс., спец. (фр.)*
 рэве́ра́нс, *м. (фр.)*
 рэвю́, *н., нескл. (фр.)*
 рэга́т-а, *жс. (ит.)*
 рэ́гі, *н., нескл., муз. (англ.)*
 рэ́дзі-мэ́йд, *м., нескл. (англ.)*
 рэ́дынго́т, *м. (фр., ад англ.)*
 рэ́квіе́м, *м. (лац.)*
 рэ́ліз, *м. (англ.)*
 рэ́мез, *м. (польск., ад ням.)*
 рэпо́рт, *м. (фр.)*
 рэ́пута́цы[j]-я, *жс. (фр., ад лац.)*
 рэ́сіве́р, *м. (англ.)*
 рэ́шк-а, *жс., разм.*

С

сабаё́н, *м. (фр.)*
 сабвэ́й, *м. (англ.)*
 сабо́, *мн., нескл. (фр.)*
 сава́т, *м., спарт. (фр.)*
 саверэ́н, *м. (англ.)*
 са́г-а (легенда, сказанне), *жс. (сканд.)*
 сагі́б, *м. (хіндзі, ад ар.)*
 са́ж-а, *жс.*
 сакé, *н., нескл. (яп.)*
 са́кл-я, *жс. (груз.)*
 са́кур-а, *жс.*
 сала́к-а, *жс. (фінск.)*
 салéп, *м. (ням., ад ар.)*
 сале́[j]-я, *жс. (лац.)*
 са́лм-а, *жс. (фінск.)*
 салóп, *м. (фр.)*
 са́льз-а, *жс. (ит.)*
 саля́мі, *жс., нескл. (ит.)*
 са́мб-а (танец), *жс. (парт.)*
 самбрэ́ра, *н., нескл. (исп.)*

самб'ук, *м.*
 самелье́, *м., нескл. (фр.)*
 са́міт, *м. (англ.)*
 сангін-а, *ж. (фр., ад лац.)*
 са́ндвіч, *м. (англ., ад ул. імя)*
 са́ндрок, *м., спец.*
 санкюло́т, *м. (фр.)*
 сапажу́, *м., нескл. (фр.)*
 сапера́ві, *н., нескл. (груз.)*
 сараба́нд-а, *ж. (ісп.)*
 сарда́нікс, *м. (грэч.)*
 саркафа́г, *м. (лац., ад грэч.)*
 сабо́нг, *м.*
 са́ры, *н., нескл. (інд.)*
 сары́т, *м. (грэч.)*
 сары́ч, *м.*
 сатэ́літ, *м. (лац.)*
 сатэ́рн, *м. (фр., ад геагр. назвы)*
 саў́н-а, *ж. (фінск.)*
 саф-а́, *ж. (фр., ад ар.)*
 сафа́ры, *н., нескл. (ар.)*
 сафо́р-а, *ж. (лац., ад ар.)*
 сашы́мі, *мн., нескл. (яп.)*
 сашэ́, *н., нескл. (фр.)*
 сва́стык-а, *ж. (санскр.)*
 свідзі́н-а, *ж. (лац.)*
 свінге́р, *м. (англ.)*
 сві́тч, *м., спец. (англ.)*
 своп, *м. (англ.)*
 сегіды́ль[j]-я, *ж. (ісп.)*
 сегу́н, *м. (яп.)*
 седа́н, *м. (англ., ад геагр. назвы)*
 секве́нцы[j]-я, *ж., спец. (лац.)*
 секрэ́тэр, *м. (фр.)*
 сек'ю́рыці, *м., нескл. (англ.)*
 сен, *м. (яп.)*
 сенбе́рна́р, *м. (фр., ад геагр. назвы)*
 серафі́м, *м. (яўр.)*
 серва́л, *м. (парт.)*
 сервела́т, *м. (фр.)*
 серсо́, *н., нескл. (фр.)*
 серэ́над-а, *ж. (фр., ад іт.)*
 сестэ́рцы, *м. і сестэ́рцы[j]-я, ж. (лац.)*
 сі́ (гук, нота), *н., нескл. (лац.)*
 сіе́ст-а, *ж. (ісп.)*
 сікамо́р, *м. (грэч.)*
 сікаты́ў, *м., спец. (лац.)*
 сікафа́нт, *м. (грэч.)*

сі́квел, *м. (англ.)*
 сінады́чн-ы, *прым. (грэч.)*
 сінеку́р-а, *ж. (лац.)*
 сінклі́т, *м. (грэч.)*
 сінкба́-а, *ж. (грэч.)*
 сіро́ка, *м., нескл. (іт., ад ар.)*
 сірта́кі, *м., нескл. (грэч.)*
 сіры́н, *м. (грэч.)*
 сіта́р, *м. (інд.)*
 сітро́, *н., нескл. (фр., ад лац.)*
 ска, *ж., нескл., муз. (англ.)*
 скальд, *м. (сканд.)*
 скансэ́н, *м. (шв.)*
 скарабе́й, *м. (лац.)*
 ска́рн, *м. (шв.)*
 сквош, *м., спарт. (англ.)*
 скі́петр, *м. (грэч.)*
 сконта́, *н., нескл. (іт.)*
 скотч (ліпкая стужка для канцыля́рскіх і гаспада́рчых па́трэб, ша́тляндскае ві́скі), *м. (англ.)*
 скрыжа́ль, *ж.*
 скры́нінг, *м., мед. (англ.)*
 скў́мпі[j]-я, *ж. (цюркск.)*
 сла́кс-ы, *мн. (англ.)*
 слінг, *м. (англ.)*
 слі́п, *м., спец. (англ.)*
 слот, *м., тэхн. (англ.)*
 слэ́ш, *м. (англ.)*
 сме́рн-а (смала), *ж. (грэч.)*
 сну́кер, *м., спарт. (англ.)*
 со́йк-а, *ж.*
 со́лтыс, *м. (польск., ад ням.)*
 соль (гук, нота), *н., нескл. (лац.)*
 со́рус, *м., спец. (лац., ад грэч.)*
 соу́л, *м., муз. (англ.)*
 спаге́ці, *н., нескл. (іт.)*
 спаніэ́ль, *м. (англ., ад лац.)*
 спекта́кль, *м. (фр., ад лац.)*
 спе́цы[j]-я, *ж. (лац.)*
 спіжа́рн-я, *ж. (польск.)*
 спіне́т, *м. (іт., ад ул. імя)*
 спонж, *м. (англ.)*
 спо́саб, *м.*
 спрут, *м.*
 спры́нгер, *м. (англ.)*
 ста́йлер, *м. (англ.)*
 ста́кер, *м. (англ.)*
 ста́ксель, *м., спец. (гал.)*

ста́лккер, *м. (англ.)*
 станс (страфа), *м. і стáнс-ы (вериш), мн. (фр., ад іт.)*
 сто́рна, *н., нескл., спец. (іт.)*
 стры́мер, *м., інфарм. (англ.)*
 стры́нгер, *м. (англ.)*
 стры́нг-і, *мн. (англ.)*
 стывідо́р, *м. (англ., ад ісп.)*
 сты́кер, *м. (англ.)*
 стыле́т, *м. (іт.)*
 стыха́р, *м. (грэч.)*
 стэ́йк, *м. (англ.)*
 стэ́к, *м. (англ.)*
 стэ́к-а, *ж. (іт.)*
 стэ́л-а, *ж. (лац., ад грэч.)*
 стэ́н, *м. (грэч.)*
 стэ́нтар, *м. (грэч., ад ул. імя)*
 стэ́плер, *м. (англ.)*
 стэ́рх, *м.*
 суахі́лі, *нескл., прым.; ж., нескл. (мова)*
 і *мн., м. і ж., нескл. (народ)*
 субрэ́тк-а, *ж. (фр.)*
 судо́ку, *н. і ж., нескл. (яп.)*
 супі́н, *м., спец. (лац.)*
 суры́мі, *мн., нескл. (яп.)*
 сута́н-а, *ж. (фр., ад іт.)*
 суфле́, *н., нескл. (фр.)*
 сфі́нкс, *м. (грэч.)*
 сфі́нктар, *м., спец. (грэч.)*
 сцізо́рык, *м. (польск., ад лац.)*
 сыгнэ́т, *м. (лац.)*
 сырт, *м. (цюркск.)*
 съё́р-а, *ж. (ісп.)*
 сэ́нсэй, *м. (яп.)*
 сэпі[j]-я, *ж. (лац., ад грэч.)*
 сэ́р, *м. (англ.)*

Т

табага́н, *м. (англ., ад індз.)*
 та́бес, *м. (лац.)*
 табльдот, *м. (фр.)*
 табу́, *н., нескл. (палінез.)*
 таве́рн-а, *ж. (іт.)*
 тайме́нь, *м. (фі́нск.)*
 та́кс-а (сабака), *ж. (ням.)*
 талáнт (мера вагі), *м. (грэч.)*
 та́лер (манета), *м. (ням.)*
 талісма́н, *м. (фр., ад ар.)*
 та́лі[j]-я, *ж. (іт.)*
 талрэ́п, *м. (гал.)*

та́львег, *м., спец. (ням.)*
 та́льк-а (маток пражы або нітак), *ж.*
 талья́нк-а, *ж., разм.*
 тамага́ўк, *м. (англ., ад індз.)*
 тамаго́чы, *м., нескл. (яп.)*
 тамад-а́, *м. (груз.)*
 тамта́м, *м. (фр., ад малайск.)*
 тана́гр-а, *ж. (ту́ні-гуарані)*
 та́нга (танец), *н., нескл. (ісп.)*
 та́нга (від ніжняй жаночай бялізны), *мн., нескл. (англ.)*
 тандо́м, *м., спец. (англ.)*
 танзу́р-а, *ж. (лац.)*
 танке́тк-а (падэшва), *ж. і танке́тк-і (жаночы абутак), мн. (англ.)*
 тапенáнт, *м., марск. (гал.)*
 тапіна́мбур і тапіна́мбур, *м. (фр., ад парт.)*
 тапі́р, *м. (ту́ні-гуарані)*
 тара́нтул, *м. (іт.)*
 тара́нтэ́л-а, *ж. (іт., ад геагр. назвы)*
 тара́ф, *м. (рум.)*
 тардзье́н, *м. (фр.)*
 тарна́да, *м., нескл. (ісп.)*
 таро́к-і, *мн. (манг.)*
 тарпа́н, *м. (цюркск.)*
 та́ртар, *м. (грэч.)*
 таршóр, *м. (фр.)*
 та́ры, *ж., нескл. (груз.)*
 тата́мі, *н., нескл. (яп.)*
 таф'[j]-я́, *ж. (тур., тат.)*
 тахт-а́, *ж. (перс.)*
 тацэ́т, *м. (іт.)*
 то́дэс, *м. (ням.)*
 то́нд-а, *ж. (іт.)*
 то́нер, *м. (англ.)*
 то́нік, *м. (англ.)*
 то́пік-а, *ж. (грэч.)*
 то́рбас, *м. (якуцк.)*
 то́рс, *м. (іт.)*
 то́ры, *м., нескл. (англ.)*
 тост (застольная прамова), *м.*
 то́фу, *н., нескл. (яп.)*
 траака́р, *м. (фр.)*
 традэ́скáнцы[j]-я, *ж. (лац., ад англ., ад ул. імя)*
 трак, *м. (англ.)*
 гра́м-а, *ж. (ням.)*
 тра́нец, *м. (англ.)*

транс (павышаная нервовая
 ўзбуджанасць), *м., спец.*
 (фр., ад *англ.*)
 тра́нт-ы, *мн., разм.*
 трап (перасоўная лесвіца), *м. (гал.)*
 трап (апарат), *м. (англ.)*
 трапа́р, *м. (грэч.)*
 трог, *м., спец. (ням.)*
 тролінг, *м., жарг. (англ.)*
 троль, *м. (шв.)*
 трот, *м. (англ.)*
 трумо́, *н., нескл. (фр.)*
 тру́п-а, *ж. (фр.)*
 трызм, *м. (грэч.)*
 тры́зн-а, *ж.*
 трыктра́к, *м. (фр.)*
 трымітас, *м.*
 трыто́н (жывёла), *м. (грэч.,*
ад ул. імя)
 трыціка́ле, *н., нескл. (лац.)*
 трэ́ль (пералівістыя гукі), *ж. (іт.)*
 трэ́мбіт-а, *ж.*
 трэ́ф (забароненая іўдзейскай рэлігіяй
 страва), *м. (яўр.)*
 трэ́шкёўт, *м. (гал.)*
 ту́бус, *м., спец. (лац.)*
 ту́грык, *м. (манг.)*
 тужу́рк-а, *ж. (фр.)*
 тулумба́с, *м. (тур.)*
 тумáк, *м.*
 ту́мблер, *м. (англ.)*
 туні́к-а (адзенне), *ж. (лац.)*
 тур (этап, частка якой-н. падзеі),
м. (фр., ад лац.)
 тур-а́, *ж., разм. (фр., ад лац.)*
 тура́ч, *м.*
 турба́н, *м. (фр., ад перс.)*
 ту́рман, *м.*
 турпа́н, *м.*
 ту́ці, *н., нескл., спец. (іт.)*
 туш (музычны твор), *м. (ням.)*
 тушэ́, *н., нескл., спец. (фр.)*
 ты́зер, *м. (англ.)*
 ты́льд-а, *ж. (ісп.)*
 ты́мус, *м. (лац.)*
 тыпс, *м. (англ.)*
 тыра́д-а, *ж. (фр., ад іт.)*
 ты́рс-а (від кавылю), *ж.*
 тырс-а́ (апілікі), *ж., разм.*

тыфо́зі, *м., нескл. (іт.)*
 тыйр-а, *ж. (грэч.)*
 тэ́квандо́, *н., нескл. (карэйск.)*
 тэ́кл-а, *ж. (ісп.)*
 тэ́кс, *м. (лац.)*
 тэна́кль, *м. (ням.)*
 тэо́рб-а, *ж. (іт.)*
 тэрміна́тар, *м. (лац.)*
 тэрэ́нкўр, *м. (ням., ад фр. + ням.)*
 тэ́фсі́р, *м.*
 тэ́фтэл-і́ і тэ́фтэл-і́, *мн.*

У

уі́к-э́нд, *м. (англ.)*
 ў́льтра (члены крайне радыкальных
 палітычных арганізацый),
азульны род, нескл. (фр., ад лац.)
 ў́мбр-а, *ж. (лац.)*
 умля́ўт, *м., лінгв. (ням.)*
 ундзі́н-а, *ж. (ням., ад лац.)*
 унт, *м. (эвенк.)*
 ў́нцы[j]-я, *ж. (лац.)*
 урдú, *ж., нескл.*
 ў́рн-а, *ж. (лац.)*
 ушú, *н., нескл. (кіт.)*

Ф

фа (гук, нота), *н., нескл. (лац.)*
 фабліо́, *н., нескл. (фр., ад лац.)*
 фаё́, *н., нескл. (фр.)*
 фазэ́нд-а, *ж., разм. (парт.)*
 факты́с, *м., спец. (фр., ад лац.)*
 фала́нг-а (костачка пальца, ядавітая
 жывёліна), *ж. (грэч.)*
 фал́д-а, *ж. (польск., ад ням.)*
 фалькане́т, *м. (іт.)*
 фанда́нга, *н., нескл. (ісп.)*
 фанта́, *м. (польск., ад ням.)*
 фа́р-а, *ж. (фр.)*
 фара́ндол-а, *ж. (фр.)*
 фаст-фу́д, *м. (англ.)*
 фат-а́, *ж. (цюркск., ад санскр.)*
 фату́м, *м. (лац.)*
 фа́цы[j]-я, *ж., спец. (лац.)*
 фацэ́л[j]-я, *ж. (лац.)*
 фейхо́а і фейхоа́, *ж., нескл.*
(лац., ад ісп.)
 фелю́г-а, *ж. (іт., ад ар.)*
 фен, *м. (англ.)*
 фене́кс, *м. (грэч.)*
 фе́нхель, *м. (ням., ад лац.)*

фераньєрк-а, *жс. (фр.)*
 фермат-а, *жс. (ит.)*
 фермуар, *м. (фр.)*
 фєрул-а (расліна), *жс. (лац.)*
 фєрул-а (лінейка, пільны нагляд),
жс. (лац.)
 фєск-а, *жс. (тур., ад геагр. назвы)*
 фє[j]-я, *жс. (фр.)*
 фєн, *м. (ням.)*
 фібул-а, *жс. (лац.)*
 фієльд, *м. (нарв.)*
 філін, *м.*
 фільєр-а, *жс. (фр.)*
 фіміям, *м. (грэч.)*
 фінвэл, *м. (ням.)*
 фіранк-а, *жс. (польск., ад ням.)*
 фірмэн, *м. (перс.)*
 фіт-а (назва літары), *жс. (грэч.)*
 фіш, *м., спец. (англ.)*
 фіякр, *м. (фр.)*
 фіял, *м. (грэч.)*
 фіяска, *н., нескл. (ит.)*
 флаєр, *м. (англ.)*
 флажалєт, *м. (фр.)*
 фламастар, *м. (англ.)*
 флєш, *жс. (фр.)*
 флінтглас, *м. (англ.)*
 флос, *м. (англ.)*
 флуєр, *м. (рум.)*
 фляк-і, *мн. (польск., ад ням.)*
 фол, *м. (англ.)*
 фора, *жс. (ит.)*
 фортвард, *м. (англ.)*
 фордэвінд, *м. (гал.)*
 фортэк, *м. (ням.)*
 форзац, *м., спец. (ням.)*
 фортынт, *м. (венг.)*
 фотан, *м. (грэч.)*
 фратры[j]-я, *жс. (грэч.)*
 фронд-а, *жс. (фр.)*
 фрыган-а, *жс. (грэч.)*
 фрык, *м., жарг. (англ.)*
 фрысбі, *н., нескл., спарт. (англ.)*
 фрэнд, *м., жарг. (англ.)*
 фрэнзаль, *м. (польск., ад ням.)*
 фрэнч, *м. (англ., ад ул. імя)*
 фрэш, *м. (англ.)*
 фуа-гра, *н., нескл. (фр.)*
 фугу, *жс., нескл. (яп.)*
 фулє, *н., нескл. (фр.)*
 фумель, *м., спец. (ням.)*

фундук, *м. (тур.)*
 фурк-а, *жс., спец.*
 фурм-а, *жс., спец. (ням.)*
 фурор, *м. (лац.)*
 фуруй-я, *жс. (венг.)*
 фуршт, *м. (фр.)*
 фуры[j]-я, *жс. (лац., ад ул. імя)*
 фуэтэ, *н., нескл. (фр.)*
 фэн-шуй, *м. і н., нескл. (кіт.)*
 ф'южн, *м., нескл. (англ.)*

Х

хабанэр-а, *жс. (ісп., ад геагр. назвы)*
 хаз, *м., спец.*
 хайвэй, *м. (англ.)*
 хай-тэк, *м., нескл. (англ.)*
 хал-а, *жс. (яўр.)*
 хамсін, *м., спец. (ар.)*
 харакіры, *н., нескл. (яп.)*
 харты[j]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
 хвораст, *м., зб.*
 хєдар (частка камбайна), *м. (англ.)*
 хєдар (рэлігійная школа), *м. (яўр.)*
 хєрас, *м. (ісп., ад геагр. назвы)*
 хєўр-а, *жс., разм.*
 хіджаб, *м. (ар.)*
 хіндзі, *жс., нескл.*
 хіпі, *мн., нескл. (англ.)*
 хітэн, *м. (грэч.)*
 хліаццік, *м.*
 хн-а, *жс. (ар.)*
 хобі, *н., нескл., разм. (англ.)*
 хол, *м. (англ.)*
 хорт, *м.*
 хот-а, *жс. (ісп.)*
 хулахуп, *м. (англ.)*
 хунт-а, *жс. (ісп.)*
 хурал, *м. (манг.)*
 хурм-а, *жс. (цюркск., ад перс.)*
 хэпі-энд, *м. (англ.)*
 хэтчбэк, *м. (англ.)*

Ц

цвікл-я, *жс., спец.*
 цеців-а, *жс.*
 цєзк-а, *агульны род, разм.*
 цір (памышканне для стральбы),
м. (фр.)
 цмок (змей), *м.*
 цунамі, *н., нескл. (яп.)*
 цур-а, *жс.*
 цыгун, *м. (кіт.)*
 цынандалі, *н., нескл.*

цы́стр-а, *ж. (фр.)*
 цытадэ́ль, *ж. (ит.)*
 цы́тр-а (муз. інструмент),
ж. (ням., ад грэч.)
 цы́тр-а (пра расфуфыраную,
 легкадумную, хітрую жанчыну), *ж.,*
разм.
 цыю́тар, *м. (англ.)*
 цэліба́т, *м. (лац.)*
 цэпелі́н, *м. (ням., ад ул. імя)*
 цэ́рбер, *м. (лац., ад грэч.)*
 цэ́хін, *м. (ит.)*
 цэцэ́, *ж., нескл. (афр.)*
 цю́бік, *м. (фр.)*
 цю́льк-а, *ж.*
 цю́рбó, *н., нескл.*
 цю́фія́, *м., спец. (тат.)*
 цяле́жк-а, *ж., спец.*
 ця́рпуг, *м.*

Ч

чак-а́, *ж.*
 чакме́нь, *м. (тур.)*
 чакóн-а, *ж. (ісп.)*
 ча́кр-а, *ж. (санскр.)*
 чамбу́р, *м. (цюркск.)*
 чарамш-а́, *ж.*
 ча́рдаш і чарда́ш, *м. (венг.)*
 чахард-а́, *ж.*
 чахахбі́лі, *н., нескл. (груз.)*
 чахо́нь, *ж.*
 чва́лам, *прысл.*
 чу́інга́м, *м. (англ.)*
 чу́нь, *м.*
 чу́па-чу́пс, *м. (ісп.)*
 чуф-а́, *ж. (ісп.)*
 чыгі́р, *м., спец.*
 чы́зель, *м. (англ.)*
 чый (трава), *м.*
 чылі́бух-а, *ж.*
 чылі́г-а, *ж.*
 чылі́м, *м.*
 чы́н-а, *ж.*
 чы́пс-ы, *мн. (англ.)*
 чыхі́р, *м. (цюркск.)*
 чыхуахуа́, *м., нескл. (ісп., ад геагр.*
назвы)
 чэ́лэст-а, *ж. (ит.)*
 чэ́шк-а (абутак), *ж.*

Ш

ша́бельні́к (расліна), *м.*
 ша́бер, *м. (ням.)*

шаблі́, *н., нескл. (ад геагр. назвы)*
 шабо́т, *м. (фр.)*
 шабу́ршэць, *дзеясл., разм.*
 шавяля́юр-а, *ж. (фр.)*
 шайта́н, *м. (ар., ад яўр.)*
 шале́, *н., нескл. (фр.)*
 шало́паць, *дзеясл., разм.*
 шама[ж]-я́, *ж. (перс.)*
 ша́мбал-а, *ж. (санскр.)*
 шампу́нь, *м. (англ.)*
 ша́ндр-а, *ж. (інд., ад санскр.)*
 шанжа́н, *м. (фр.)*
 шантра́п-а́, *ж., зб., разм.*
 шапі́то, *н., нескл. (фр.)*
 шаптал-а́, *ж. (перс.)*
 шара́д-а, *ж. (фр.)*
 шарбе́т, *м. (тур., ад ар.)*
 шарла́х, *м. (ням.)*
 шарло́тк-а, *ж. (фр.)*
 шарм, *м. (фр.)*
 шарсці́ць, *дзеясл., разм.*
 шартрэ́з, *м. (фр., ад геагр. назвы)*
 ша́т-ы, *мн.*
 шаў́рм-а́, *ж. (ар.)*
 ша́шн-і, *мн., разм.*
 шлагба́ум, *м. (ням.)*
 шлюс, *м., спец. (ням.)*
 шля́г-а, *ж. (ням.)*
 шля́гер, *м. (ням.)*
 шмана́ць, *дзеясл.*
 шні́цаль, *м. (ням.)*
 шнэ́к, *м., спец. (ням.)*
 шо́рт-ы, *мн. (англ.)*
 шпан-а́, *ж., зб., разм.*
 шпа́ндыр, *м., спец. (ням.)*
 шпі́гат, *м., спец. (гал.)*
 шпі́к (касцявы мозг), *м., спец.*
 шпі́ц (пакаёвы сабачка), *м. (ням.)*
 шрам, *м. (ням.)*
 шта́г, *м., спец. (гал.)*
 шта́м, *м. (ням.)*
 штос, *м. (ням.)*
 штры́фель, *м.*
 шту́ф, *м. (ням.)*
 штў́цар, *м. (ням.)*
 штыле́т, *м. (польск., ад it.)*
 штэ́вень, *м., спец. (гал.)*
 шу́л-а і шу́л-ó, *н. (літ.)*
 шу́ры-му́ры, *мн., нескл., разм.*
 шху́н-а, *ж. (англ.)*
 шы́бер, *м. (ням.)*

шы́лінг, *м. (англ.)*
 шы́мі, *м., нескл. (англ.)*
 шымпанзэ́, *м., нескл. (фр.)*
 шэд, *м.*
 шэдзёр, *м. (фр.)*
 шэйк, *м. (англ.)*
 шэйкер, *м. (англ.)*
 шэ́лег, *м. (польск., ад ням.)*
 шэ́лтар, *м. (англ.)*
 шэ́нкель, *м., спец. (ням.)*
 шэ́рыф (службовая асоба), *м. (англ.)*
 шэ́рыф (званне мусульманіна),
м. (ар.)

Э

эгі́д-а, *жс. (грэч.)*
 эгі́лопс, *м. (лац.)*
 эдэ́львэйс, *м. (ням.)*
 эква́лайзер, *м., тэхн. (англ.)*
 экзе́рсіс, *м., спец. (фр., ад лац.)*
 экзі́то́л, *м. (англ.)*
 э́клéр, *м. (фр.)*
 э́клóг-а, *жс. (лац., ад грэч.)*
 эксцэ́с, *м. (лац.)*
 э́кіó, *м. і н., нескл. (фр.)*
 э́ладэ́[j]-я, *жс. (лац., ад грэч.)*
 э́лізі́[j]-я, *жс., лінгв. (лац.)*
 э́ль (пі́ва), *м. (англ.)*
 э́ль (адзінка даўжыні), *м. (ням.)*
 э́льда́рада, *н., нескл. (ісп.)*
 э́льф, *м. (ням., ад англ.)*
 э́мба́рга, *н., нескл., спец. (ісп.)*
 э́мбе́нт, *м., муз. (англ.)*
 э́мпі́рэ́й, *м. (грэч.)*
 э́му, *м., нескл. (парт., з моў Акіяніі)*
 э́нзэ́, *м., нескл., разм.*
 э́нтэ́лэ́хі[j]-я, *жс. (грэч.)*
 э́пі́тэт, *м. (грэч.)*
 э́піóр, *м., спец. (фр.)*
 э́р-а, *жс. (лац.)*
 э́рг (пясчаны масіў), *м. (ар.)*
 э́ры́стык-а, *жс. (грэч.)*
 э́скала́цы[j]-я, *жс. (англ.)*
 э́скапа́д-а, *жс. (фр.)*
 э́скімо́, *н., нескл. (фр.)*
 э́спа́ндар, *м. (англ., ад лац.)*
 э́спла́на́д-а, *жс., спец. (фр.)*
 э́спрэ́са, *н. і жс., нескл. (іт.)*
 э́стуа́рый, *м. (лац.)*
 э́ўта́назі́[j]-я, *жс., мед. (грэч.)*
 э́ф-а, *жс. (лац.)*
 э́фе́ндзі, *м., нескл. (тур.)*

Ю

юа́нь, *м. (кіт.)*
 юбе́[й]-я, *жс. (лац.)*
 ю́гер, *м. (лац.)*
 ю́к-а, *жс. (ісп., ад індэ.)*
 ю́кал-а, *жс. (мансійск., хантыйск.)*
 ю́мбрык, *м.*
 юніта́рд, *м. (англ.)*
 юпіта́р (лямпа), *м. (лац., ад ул. імя)*
 ю́рт, *м. (цюркск.)*
 ю́ферс, *м., спец. (гал.)*
 Ю́цью́б, *м. (англ.)*
 юю́б-а, *жс. (лац., ад ар.)*

Я

ягдта́ш, *м. (ням.)*
 я́ку́дз-а, *жс. (яп.)*
 я́нкі, *м., нескл. (англ.)*
 я́пі, *м., нескл. (англ.)*
 я́рд, *м. (англ.)*
 я́рл, *м. (сканд.)*
 я́тага́н, *м. (тур.)*
 ято́ў[й]-е, *н., спец.*
 я́трбу́к-а, *жс.*
 я́ць, *м.*

**Табліца Г1. Спіс утваральных і вытворных слоў
паводле “Вялікага слоўніка беларускай мовы:
арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” Ф. А. Піскунова**

Утваральнае слова	Вытворнае слова
1	2
аблітэрацыя, <i>ж. (лац.)</i>	аблітэральны, аблітэрацыйны (<i>прым.</i>)
авакада, <i>н., нескл. (парт., ад індз.)</i>	авакадавы (<i>прым.</i>)
авіза (ваенны карабель), <i>н., нескл. (ісп.)</i>	авізны (<i>прым.</i>)
адажыа, <i>прывсл.; н., нескл., спец. (іт.)</i>	адажыэта (<i>прывсл.; н., нескл.</i>)
адзюльтэр, <i>м. (фр., ад лац.)</i>	адзюльтэрны (<i>прым.</i>)
айкідó, <i>н., нескл. (яп.)</i>	айкідаіст (<i>наз.</i>)
айланта, <i>м. (лац., ад малайск.)</i>	айлантавы (<i>прым.</i>)
акút, <i>м. (лац.)</i>	акúтавы (<i>прым.</i>)
алты́н, <i>м. (руск., ад тат.)</i>	алты́нны (<i>прым.</i>)
анáфема, <i>ж. (грэч.)</i>	анáфемскі (<i>прым.</i>), анáфемстваванне (<i>наз.</i>), анáфемстваваць (<i>дзеясл.</i>)
анігіляцыя, <i>ж. (лац.)</i>	анігіляцыйны (<i>прым.</i>), анігілява́нне (<i>наз.</i>), анігілява́ць (<i>дзеясл.</i>)
анклаў і энклаў, <i>м. (фр.)</i>	анклаўны (<i>прым.</i>)
антра́кт, <i>м. (фр.)</i>	антра́ктавы, антра́ктны (<i>прым.</i>)
антура́ж, <i>м. (фр.)</i>	антура́жны (<i>прым.</i>)
апалонік, <i>м.</i>	апалонічак (<i>наз.</i>)
апсі́да, <i>ж., спец. (грэч.)</i>	апсі́дальны (<i>прым.</i>)
апúка (гульня ў мяч), <i>ж.</i>	апúкасьць (шарапададобнасьць) (<i>наз.</i>)
ардэн, <i>м. (фр., ад геагр. назвы)</i>	ардэнскі (<i>прым.</i>)
арты́кль, <i>м. (фр., ад лац.)</i>	арты́клевы (<i>прым.</i>)
арха́р, <i>м. (цюркск.)</i>	архарамерыно́с (<i>наз.</i>)
асфі́сія, <i>ж. (грэч.)</i>	асфі́ктычны (<i>прым.</i>)
а́тлас (зборнік карт), <i>м.</i>	а́тласны (<i>прым.</i>)
ахламо́н, <i>м.</i>	ахламо́ністы (<i>прым.</i>)
аята́ла, <i>м. (перс.)</i>	аята́лізм (<i>наз.</i>)
ба́мпер, <i>м. (англ.)</i>	ба́мперны (<i>прым.</i>)
ба́нджа, <i>н., нескл. (англ.)</i>	банджаіст (<i>наз.</i>)
барбаці́н, <i>м. (фр.)</i>	барбаці́раванне (<i>наз.</i>)
бека́р, <i>м. (фр.)</i>	ля-бека́р, фа-бека́р (<i>наз.</i>)
бельведэ́р, <i>м. (іт.)</i>	бельведэ́рскі (<i>прым.</i>)
бе́рда, <i>н.</i>	бе́рдачнік (<i>наз.</i>)
бізу́н, <i>м. (польск., ад венг.)</i>	бізу́нчык, бізу́нец, бізуно́к (<i>наз.</i>), бізуно́вы (<i>прым.</i>)
бі́нга, <i>н., нескл. (англ.)</i>	бі́нга-за́л, бі́нга-за́ла, бі́нга-клуб (<i>наз.</i>)
бле́ф, <i>м. (англ.)</i>	бле́фава́ць, бле́фану́ць (<i>дзеясл.</i>)
бо́ргес, <i>м. (ням., ад фр.)</i>	бо́ргесны (<i>прым.</i>)
бро́шка, <i>ж. (фр.)</i>	бро́шачка (<i>наз.</i>)
брыза́нтны, <i>прым., спец. (фр.)</i>	брыза́нтнасьць (<i>наз.</i>)

1	2
брэмсберг, <i>м. (ням.)</i>	брэмсбергавы (<i>прым.</i>)
бугель, <i>м. (ням.)</i>	бугельны, бугельна-буксіравальны (<i>прым.</i>)
бур'ян, <i>м., зб.</i>	бур'янішча (<i>наз.</i>), бур'янны (<i>прым.</i>)
валёт, <i>м. (фр.)</i>	валёцік (<i>наз.</i>), валётам (<i>прысл.</i>)
вёнік, <i>м.</i>	вёнічак (<i>наз.</i>)
верлібр, <i>м. (фр.)</i>	верлібравы (<i>прым.</i>)
вэстэрн, <i>м. (англ.)</i>	вэстэрнізаваць (<i>дзеясл.</i>), вэстэрнізацыя (<i>наз.</i>), вэстэрнізаваны (<i>дзеепрым.</i>)
вівэра, <i>жс. (лац.)</i>	вівэравы (<i>прым.</i>), вівэравыя (<i>наз.</i>)
віндыкацыя, <i>жс. (лац.)</i>	віндыкацыйны (<i>прым.</i>)
вінтаж, <i>м. (англ.)</i>	вінтажны (<i>прым.</i>)
вусны (губы, рот), <i>мн.</i>	вусначкі, вусніна (губа) (<i>наз.</i>)
вухналь, <i>м. (польск., ад ням.)</i>	вухналік (<i>наз.</i>)
вымпел, <i>м. (руск., ад гал.)</i>	вымпелфал (<i>наз.</i>)
габіён, <i>м. (фр., ад іт.)</i>	габіённы (<i>прым.</i>)
галгофа, <i>жс. (грэч., ад арамейск.)</i>	галгофскі (<i>прым.</i>)
галон, <i>м. (англ.)</i>	галонны (<i>прым.</i>)
гандыкап, <i>м., спарт. (англ.)</i>	гандыкапны (<i>прым.</i>)
гардэмарын, <i>м. (фр.)</i>	гардэмарынскі (<i>прым.</i>)
гафель, <i>м. (гал.)</i>	гафельны (<i>прым.</i>)
гваіола, <i>жс. (ісп., ад індз.)</i>	гваіолавы (<i>прым.</i>)
герц (адзінка вымярэння), <i>м. (ням., ад ул. імя)</i>	герцавы (<i>прым.</i>)
гімн, <i>м. (лац., ад грэч.)</i>	гімнавы (<i>прым.</i>)
гірса, <i>жс. (літ.)</i>	гірсіна (<i>наз.</i>), гірслівы (засмечаны гірсой) (<i>прым.</i>)
гіцаль, <i>м. (польск., ад ням.)</i>	гіцліога (<i>наз.</i>)
гольф (гульня ў мяч, панчохі, світар), <i>м. і гольфы (кароткія штаны), мн. (англ.)</i>	гольфавы (<i>прым.</i>), гольф-ка́рт, гольф-клуб, гольф-поле (<i>наз.</i>)
грот (пячора), <i>м. (фр.)</i>	гротавы (<i>прым.</i>)
грубка, <i>жс. (польск., ад ням.)</i>	грубнік (<i>наз.</i>)
гуру, <i>м., нескл. (санскр.)</i>	гуру-ёга (<i>наз.</i>)
даўн, <i>м.</i>	дзёці-даўны (<i>наз.</i>)
джобер, <i>м. (англ.)</i>	джоберны (<i>прым.</i>)
джоўль, <i>м. (англ., ад ул. імя)</i>	джоўлеўскі (<i>прым.</i>), джоўльмётр, джоўль-секунда (<i>наз.</i>)
джунглі, <i>мн. (англ., ад хіндзі)</i>	джунглевы (<i>прым.</i>)
джэмпер, <i>м. (англ.)</i>	джэмперны (<i>прым.</i>)
дзёвер, <i>м.</i>	дзёверка (<i>наз.</i>)
дзіда, <i>жс. (польск., ад тур.)</i>	дзідка, дзідачка (<i>наз.</i>), дзідаваты (падобны на дзіду) (<i>прым.</i>)
до (гук, нота), <i>н., нескл. (лац.)</i>	до-дыёз (<i>наз.</i>), до-дыёзны, до-дыёз-мажорны, до-дыёз-мінорны (<i>прым.</i>)

1	2
дрыблінг, <i>м., спарт. (англ.)</i>	дрыблінгавы (<i>прым.</i>), дрыблінгавачъ (<i>дзеясл.</i>)
дукат, <i>м. (іт.)</i>	дукацік (<i>наз.</i>)
дулеб, <i>м.</i>	дулебскі (<i>прым.</i>)
дэкель, <i>м. (ням.)</i>	дэкельны (<i>прым.</i>)
дэміург, <i>м. (грэч.)</i>	дэміургічны (<i>прым.</i>)
дэзензіва, <i>ж. (польск., ад фр.)</i>	дэзензіўны (<i>прым.</i>), дэзензіўшчык (<i>наз.</i>)
ёдль, <i>м., муз. (ням.)</i>	ёдлер (<i>наз.</i>)
жадэіт, <i>м. (фр.)</i>	жадэітавы (<i>прым.</i>)
жаралó, <i>н.</i>	жаралцó (<i>наз.</i>), жаралісты (<i>прым.</i>)
жаўна, <i>ж.</i>	жаўняня, жаўнянэ (<i>наз.</i>)
зр́аза, <i>ж. (польск.)</i>	зр́азаваы (<i>прым.</i>)
зяпа, <i>ж., разм.</i>	зяпала, зяпла, зяпішча, зяпай, зяпун (<i>наз.</i>), зяпаць, зяпнуць (<i>дзеясл.</i>)
імшá (каталіцкая абедня), <i>ж. (польск., чэшск., ад ням., лац.)</i>	імшáл (<i>наз.</i>)
інгібітар, <i>м., спец. (лац.)</i>	інгібітарны (<i>прым.</i>), інгібіраванне (<i>наз.</i>), інгібіраваць (<i>дзеясл.</i>)
інфернальны, <i>прым. (лац.)</i>	інфернальнасць (<i>наз.</i>), інфернальна (<i>прывсл.</i>)
ісóp, <i>м. (лац., грэч., ад яўр.)</i>	ісópавы (<i>прым.</i>)
ісціна, <i>ж.</i>	ісцінны (<i>прым.</i>)
кактэйль, <i>м. (англ.)</i>	кактэйль-бáр, кактэйль-хóл (<i>наз.</i>)
каланча́, <i>ж. (руск., цюркск., ад ар.)</i>	каланчо́вы (<i>прым.</i>)
калі́бры, <i>м. і ж., нескл. (ісп., ад індз.)</i>	калі́бры-сапфó (<i>наз.</i>)
кальсо́ны, <i>мн. (фр.)</i>	кальсо́нны (<i>прым.</i>)
камі́льфó, <i>н., нескл. (фр.)</i>	камі́льфóтны (<i>прым.</i>)
ка́мпеш, <i>м. (фр., ад геагр. назвы)</i>	кампéшавы (<i>прым.</i>)
канасамéнт, <i>м. (фр.)</i>	канасамéнтны (<i>прым.</i>)
каната́цыя, <i>ж., лінгв. (лац.)</i>	каната́цыйны (<i>прым.</i>)
кангрэ́ў, <i>м. (англ., ад ул. імя)</i>	кангрэ́ўны (<i>прым.</i>)
кандацьéр, <i>м. (іт.)</i>	кандацьéрскі (<i>прым.</i>)
кансеквэ́нтны, <i>прым. (лац.)</i>	кансеквэ́нтнасць (<i>наз.</i>), кансеквэ́нтна (<i>прывсл.</i>)
кансэ́нсус, <i>м. (лац.)</i>	кансэ́нсусны (<i>прым.</i>)
ка́нтры, <i>н., нескл. (англ.)</i>	ка́нтры-му́зыка, ка́нтры-клуб, ка́нтры-гіта́рыст (<i>наз.</i>)
канфі́ціор, <i>м. (фр.)</i>	канфі́ціорны (<i>прым.</i>)
капшóк, <i>м. (тур.)</i>	капшóчóк (<i>наз.</i>)
карба́с, <i>м. (руск., ад вепск.)</i>	карба́сны (<i>прым.</i>)
ка́рга (фасон адзення), <i>н., нескл. (англ.)</i>	ка́рга-скла́д (<i>наз.</i>)
ка́ртрыдж, <i>м. (англ.)</i>	то́нер-ка́ртрыдж (<i>наз.</i>)
карыфе́й, <i>м., высок. (грэч.)</i>	карыфе́йка (<i>наз.</i>)
катаклі́зм, <i>м. (грэч.)</i>	катаклі́змічны (<i>прым.</i>)

1	2
катэхізіс, <i>м. (эрэч.)</i>	катэхізічны (<i>прым.</i>)
кайк, <i>м. (эскім.)</i>	каяхо́к (<i>наз.</i>)
кварк, <i>м. (англ.)</i>	кваркавы (<i>прым.</i>)
квебра́ха, <i>ж. (ісп.)</i>	квебра́хавы (<i>прым.</i>)
ке́ліх, <i>м. (польск., ад ням.)</i>	ке́ліхавы, келіхападобны, келіхаваты, келішкавы (<i>прым.</i>), келішак, ке́лішчак (<i>наз.</i>)
кена́ф, <i>м. (цюркск., ад перс.)</i>	кенафаўбо́рачны (<i>прым.</i>)
кіпрэ́гель, <i>м. (ням.)</i>	кіпрэ́гельны (<i>прым.</i>)
клабу́к, <i>м. (цюркск.)</i>	клабукападобны (<i>прым.</i>)
кле́ма, <i>ж. (ням.)</i>	кле́мавы (<i>прым.</i>)
кле́цка, <i>ж. (польск., ад ням.)</i>	кле́цкач (<i>наз.</i>)
клі́вер, <i>м. (гал.)</i>	клі́верны (<i>прым.</i>)
клі́нч, <i>м. (англ.)</i>	клі́нчава́ць (<i>дзеясл.</i>)
кло́з, <i>м. (гал.)</i>	кло́зны (<i>прым.</i>)
кляп, <i>м.</i>	кляпе́нь (<i>наз.</i>)
ко́дла, <i>н., разм.</i>	ко́длішча (<i>наз.</i>)
ко́мі, <i>наз.; прым., нескл.</i>	ко́мі-зыра́нін, ко́мі-пярма́к (<i>наз.</i>)
ко́мінгс, <i>м. (англ.)</i>	ко́мінгс-пляца́ўка (<i>наз.</i>)
ко́нта, <i>н., нескл., фін. (іт.)</i>	ко́нта-сепара́та (<i>наз.</i>)
ко́рнер, <i>м. (англ.)</i>	ко́рнер-шо́п (<i>наз.</i>)
ко́рцік, <i>м. (руск., ад перс.)</i>	ко́рцікавы (<i>прым.</i>)
крыке́т, <i>м. (англ.)</i>	крыке́тны (<i>прым.</i>), крыкеты́ст (<i>наз.</i>)
кты́тар, <i>м. (эрэч.)</i>	кты́тарскі (<i>прым.</i>)
куле́ш, <i>м.</i>	куле́шык, куле́шнік, куле́шніца (<i>наз.</i>)
кулі́к, <i>м.</i>	кулі́к-саро́ка, кулі́к-дўтыш (<i>наз.</i>)
кунга́с, <i>м. (карэйск.)</i>	кунга́сны (<i>прым.</i>)
кунту́ш, <i>м. (польск., ад венг.)</i>	кунту́шны (<i>прым.</i>)
купа́ж, <i>м. (фр.)</i>	купажава́нне (<i>наз.</i>), купажава́ны (<i>дзеепрым.</i>), купажава́ць, купажава́цца (<i>дзеясл.</i>)
курту́азны, <i>прым. (фр.)</i>	курту́азнасць (<i>наз.</i>)
курфіо́рст, <i>м. (ням.)</i>	курфіо́рства (<i>наз.</i>)
ла́тэкс, <i>м. (лац.)</i>	ла́тэксны, ла́тэксавы (<i>прым.</i>)
ла́ўра (манастыр), <i>ж. (эрэч.)</i>	ла́ўравы (<i>прым.</i>)
леванці́н, <i>м. (фр.)</i>	леванці́навы (<i>прым.</i>)
ле́мінг, <i>м. (нарв.)</i>	ле́мінгавы (<i>прым.</i>)
ленд-лі́з, <i>м. (англ.)</i>	ленд-лі́заўскі (<i>прым.</i>)
лі́ктар, <i>м. (лац.)</i>	лі́ктарскі (<i>прым.</i>)
лі́мб, <i>м., спец. (лац.)</i>	лі́мбаваы, лі́мбічны (<i>прым.</i>)
лі́сель, <i>м. (гал.)</i>	лі́сель-га́лс, лі́сель-фа́л, лі́сель-гі́таў, лі́сель-шкóт, лі́сель-рэ́й, лі́сель-спі́рт (<i>наз.</i>)
лот (адзінка вагі), <i>м. (ням.)</i>	ло́тавы (<i>прым.</i>), лотапа́ра́т (<i>наз.</i>)
лот (адзінка вымярэння тавару), <i>м. (англ.)</i>	ло́тавы (<i>прым.</i>), лотапа́ра́т (<i>наз.</i>)

1	2
лоўж, <i>м. (літ.)</i>	лоўжык (<i>наз.</i>)
лухта́, <i>жс., разм.</i>	лухтамэльшчына, лухцённа, лухцішча (<i>наз.</i>), лухтовы (<i>прым.</i>), лухціць (<i>дзеяс.</i>)
ля (гук, нота), <i>н., нескл. (лац.)</i>	ля-бекар, ля-бемоль (<i>наз.</i>), ля-бемольны, ля-бемоль-мажорны, ля-бемоль-мінорны (<i>прым.</i>)
магёрка, <i>жс. (польск., ад венг.)</i>	магёршчык (<i>наз.</i>)
маджахэд, <i>м. (перс.)</i>	маджахедзін (<i>наз.</i>), маджахэдскі (<i>прым.</i>)
мажарытарны, <i>прым., спец. (фр.)</i>	мажарытарна-прапарцыйны, мажарытарна-прапарцыянальны (<i>прым.</i>)
ма́ксвел, <i>м. (англ., ад ул. імя)</i>	ма́ксвелаўскі (<i>прым.</i>), максвелмётр (<i>наз.</i>)
манты́лья, <i>жс. (ісп.)</i>	мантылька (<i>наз.</i>)
марато́рый, <i>м., спец. (лац.)</i>	марато́рны (<i>прым.</i>)
марафёт, <i>м., разм. (тур.)</i>	марафётны (<i>прым.</i>)
марыхуа́на, <i>жс. (ісп., ад індз.)</i>	марыхуа́навы (<i>прым.</i>)
матадо́р, <i>м. (ісп.)</i>	матадо́рскі (<i>прым.</i>)
ма́ўзер, <i>м. (ням., ад ул. імя)</i>	ма́ўзерны (<i>прым.</i>)
мелі́са, <i>жс. (лац., ад грэч.)</i>	мелісавы (<i>прым.</i>)
мі (гук, нота), <i>н., нескл. (іт.)</i>	мі-бемоль (<i>наз.</i>), мі-бемоль-мажорны, мі-бемоль-мінорны (<i>прым.</i>)
мі́дыя, <i>жс., спец.</i>	мі́дыевы (<i>прым.</i>)
мо́мант, <i>м. (лац.)</i>	мо́мантавы, мо́мантны (<i>прым.</i>)
монстр, <i>м. (фр., ад лац.)</i>	мо́нстры (<i>прым.</i>)
мопс, <i>м. (ням.)</i>	мо́псік (<i>наз.</i>)
муста́нг, <i>м. (англ., ад ісп.)</i>	муста́нгавы (<i>прым.</i>)
му́фтый, <i>м. (ар.)</i>	муфтыят (<i>наз.</i>)
на́дфі́ль, <i>м. (ням.)</i>	на́дфі́льны (<i>прым.</i>)
накто́ўз, <i>м., спец. (гал.)</i>	накто́ўзны (<i>прым.</i>)
накцо́рн, <i>м. (фр.)</i>	накцо́рнавы (<i>прым.</i>)
ні́рва́на, <i>жс. (санскр.)</i>	ні́рва́нны (<i>прым.</i>)
но́бі́ль, <i>м. (лац.)</i>	но́бі́леўскі (<i>прым.</i>)
о́рган, <i>м. (грэч.)</i>	органогенéз, органатэрапія (<i>наз.</i>), органазахава́льны, органатэрапеўтычны (<i>прым.</i>)
пакóст, <i>м. (польск.)</i>	пакóсціць (прамазваць пакóстам) (<i>дзеяс.</i>)
па́ндус, <i>м., спец. (фр.)</i>	па́ндусны (<i>прым.</i>)
пантало́ны, <i>мн. (іт., ад ул. імя)</i>	панталончыкі (<i>наз.</i>)
пантэ́ра, <i>жс. (польск., ад грэч.)</i>	пантэ́равы, пантэ́рны (<i>прым.</i>)
пасіяна́рны, <i>прым. (лац.)</i>	пасіяна́рнасць (<i>наз.</i>)
па́церка, <i>жс.</i>	па́церкавы (<i>прым.</i>), па́церачка (<i>наз.</i>)
пелетóн, <i>м., спец. (фр.)</i>	тое, што і пелатон – пелатэрапія (<i>наз.</i>)
пенальці, <i>н., нескл. (англ.)</i>	пенальціст (<i>наз.</i>)

1	2
піджын, <i>м. (англ.)</i>	піджын-інгліш, піджынізацыя (<i>наз.</i>), піджынізаваны (<i>дзеенрым.</i>)
пілён, <i>м. (іт., ад грэч.)</i>	пілённы (<i>рым.</i>)
піястр, <i>м. (іт.)</i>	піястры (<i>рым.</i>)
плед, <i>м. (англ.)</i>	плэдзік (<i>наз.</i>)
пóстар, <i>м. (англ.)</i>	пóстарны (<i>рым.</i>)
пóсуд, <i>м., зб.</i>	пóсудава (<i>рым.</i>)
поўсьць, <i>жс.</i>	поўсьцінка (<i>наз.</i>)
прóбка, <i>жс.</i>	прóбкава (<i>рым.</i>)
прэзўмпцыя, <i>жс. (лац.)</i>	прэзўмптыўны (<i>рым.</i>)
прэцэдэнт, <i>м. (лац.)</i>	прэцэдэнтны (<i>рым.</i>)
пўдзель, <i>м. (ням.)</i>	пўдзель-клуб, пўдзэльк (<i>наз.</i>)
пупс, <i>м.</i>	пўпсік (<i>наз.</i>)
пэйса, <i>жс. (яўр.)</i>	пэйсаты, пэйсаваты (<i>рым.</i>)
рафтынг, <i>м., спарт. (англ.)</i>	рафтынгава (<i>рым.</i>), рафтынгіст (<i>наз.</i>)
ро́вар, <i>м. (польск., ад англ.)</i>	ро́варны (<i>рым.</i>)
рум, <i>м., разм. (польск., ад ням.)</i>	румава́ць (<i>дзеясл.</i>)
рэпóрт, <i>м. (фр.)</i>	рэпóртны (<i>рым.</i>)
рэпутацыя, <i>жс. (фр., ад лац.)</i>	рэпутацыйны (<i>рым.</i>)
са́жа, <i>жс.</i>	са́жава (<i>рым.</i>)
салóп, <i>м. (фр.)</i>	салóпніца (<i>наз.</i>)
сатэлі́т, <i>м. (лац.)</i>	сатэлі́тны (<i>рым.</i>)
сафа́ры, <i>н., нескл. (ар.)</i>	сафа́ры-па́рк (<i>наз.</i>)
сві́нгер, <i>м. (англ.)</i>	сві́нгерскі (<i>рым.</i>)
своп, <i>м. (англ.)</i>	сво́павы (<i>рым.</i>)
сервела́т, <i>м. (фр.)</i>	сервелатны (<i>рым.</i>)
сі (гук, нота), <i>н., нескл. (лац.)</i>	сі-бемоль (<i>наз.</i>), сі-бемольны, сі-бемоль-мажорны, сі-бемоль-мінорны (<i>рым.</i>)
скальд, <i>м. (сканд.)</i>	скальдчыны (<i>рым.</i>)
соль (гук, нота), <i>н., нескл. (лац.)</i>	соль-ды́эз, соль-дубль-ды́эз, соль-дубль-бемоль (<i>наз.</i>), соль-бемоль-мажорны, соль-бемоль-мінорны (<i>рым.</i>)
спекта́кль, <i>м. (фр., ад лац.)</i>	спекта́клік (<i>наз.</i>)
стры́мер, <i>м., інфарм. (англ.)</i>	стры́мерны (<i>рым.</i>)
стры́нгер, <i>м. (англ.)</i>	стры́нгеры, стры́нгерскі (<i>рым.</i>)
сты́відор, <i>м. (англ., ад ісп.)</i>	сты́відорны (<i>рым.</i>)
сты́кер, <i>м. (англ.)</i>	сты́кер-пакéт (<i>наз.</i>)
сфі́нкс, <i>м. (грэч.)</i>	сфі́нксавы (<i>рым.</i>)
тайме́нь, <i>м. (фінск.)</i>	тайме́невы (<i>рым.</i>)
тамада́, <i>м. (груз.)</i>	тамадзіць (быць тамадой) (<i>дзеясл.</i>)
тандо́м, <i>м., спец. (англ.)</i>	тандо́мны (<i>рым.</i>)
тапенáнт, <i>м., марск. (гал.)</i>	тапенáнтны (<i>рым.</i>)

1	2
таршэр, <i>м. (фр.)</i>	таршэрчык (<i>наз.</i>)
тóнер, <i>м. (англ.)</i>	тóнер-картрыдж, тóнер-парашók (<i>наз.</i>)
трак, <i>м. (англ.)</i>	тра́кавы (<i>прым.</i>)
трог, <i>м., спец. (ням.)</i>	трóгавы (<i>прым.</i>)
трэф (забароненая іўдзейскай рэлігіяй страва), <i>м. (яўр.)</i>	трóфны, трэфóвы (<i>прым.</i>)
тужу́рка, <i>ж. (фр.)</i>	тужу́рачка (<i>наз.</i>)
ту́мблер, <i>м. (англ.)</i>	ту́мблерны (<i>прым.</i>)
ту́ніка (адзенне), <i>ж. (лац.)</i>	ту́нікападобны (<i>прым.</i>)
у́мбра, <i>ж. (лац.)</i>	у́мбрскі (<i>прым.</i>)
фа (гук, нота), <i>н., нескл. (лац.)</i>	фа-бекáр, фа-дыéз, фа-дубль-дыéз (<i>наз.</i>), фа-дыéзны, фа-дыéз-мажóрны, фа-дыéз-мінóрны (<i>прым.</i>)
фалáнга (костачка пальца, ядавітая жывёліна), <i>ж. (грэч.)</i>	фалáнгавы (<i>прым.</i>)
фа́лда, <i>ж. (польск., ад ням.)</i>	фа́лдавы (<i>прым.</i>), фа́лдачка (<i>наз.</i>)
фа́ра, <i>ж. (фр.)</i>	фараачышча́льнік (<i>наз.</i>)
фа́цыя, <i>ж., спец. (лац.)</i>	фацыя́льны (<i>прым.</i>)
фелю́га, <i>ж. (ит., ад ар.)</i>	фелю́жны (<i>прым.</i>)
фіра́нка, <i>ж. (польск., ад ням.)</i>	фіра́начка (<i>наз.</i>)
флама́стар, <i>м. (англ.)</i>	флама́старны (<i>прым.</i>)
флі́нтглас, <i>м. (англ.)</i>	флі́нтгласавы (<i>прым.</i>)
фо́рвард, <i>м. (англ.)</i>	фо́рвардны, фо́рвардскі (<i>прым.</i>)
фра́трыя, <i>ж. (грэч.)</i>	фратрыя́льны (<i>прым.</i>)
фрэ́нч, <i>м. (англ., ад ул. імя)</i>	фрэ́нчык (<i>наз.</i>)
фуле́, <i>н., нескл. (фр.)</i>	фулеро́ўка (<i>наз.</i>)
фу́рма, <i>ж., спец. (ням.)</i>	фу́рмавы (<i>прым.</i>)
фу́ршэ́т, <i>м. (фр.)</i>	фу́ршэ́тны (<i>прым.</i>)
хай-тэ́к, <i>м., нескл. (англ.)</i>	хай-тэ́к-бі́знес, хай-тэ́к-выста́ва, хай-тэ́к-кампа́нія, хай-тэ́к-ка́рпара́цыя (<i>наз.</i>)
хе́рас, <i>м. (ісп., ад геагр. назвы)</i>	хе́расны (<i>прым.</i>)
хе́ўра, <i>ж., разм.</i>	хе́ўрыцца (<i>дзеясл.</i>)
хіто́н, <i>м. (грэч.)</i>	хіто́навы (<i>прым.</i>), хіто́нчык (<i>наз.</i>)
ху́нта, <i>ж. (ісп.)</i>	ху́нтаўскі (<i>прым.</i>)
хурма́, <i>ж. (цюркск., ад перс.)</i>	хурмо́вы (<i>прым.</i>)
цуна́мі, <i>н., нескл. (яп.)</i>	цунамінебяспэ́чны (<i>прым.</i>), цуна́мі-ста́нцыя (<i>наз.</i>)
цура́, <i>ж.</i>	цу́рачка (<i>наз.</i>)
цьюта́р, <i>м. (англ.)</i>	цьюта́рскі (<i>прым.</i>), цьюта́рства (<i>наз.</i>)
цяле́жка, <i>ж., спец.</i>	цяле́жкавы (<i>прым.</i>)
чылі́га, <i>ж.</i>	чылі́гавы (<i>прым.</i>)
шабу́ршэ́ць, <i>дзеясл., разм.</i>	шабу́ршэ́нне (<i>наз.</i>)

Заканчэнне табл. Г1

1	2
шавяліора, <i>жс. (фр.)</i>	шавяліорысты (<i>прым.</i>)
шайтán, <i>м. (ар., ад яўр.)</i>	шайтáнскі (<i>прым.</i>)
шампўнь, <i>м. (англ.)</i>	шампўневы (<i>прым.</i>)
шарада, <i>жс. (фр.)</i>	шарадны (<i>прым.</i>)
шарла́х, <i>м. (ням.)</i>	шарла́хавы (<i>прым.</i>)
ша́шні, <i>мн., разм.</i>	ша́шніцца (<i>дзеясл.</i>)
шманáць, <i>дзеясл.</i>	шманáнне (<i>наз.</i>)
шнэк, <i>м., спец. (ням.)</i>	шнэ́кавы (<i>прым.</i>)
шрам, <i>м. (ням.)</i>	шрамóк (<i>наз.</i>)
штаг, <i>м., спец. (гал.)</i>	шта́гавы (<i>прым.</i>)
шы́бер, <i>м. (ням.)</i>	шы́берны (<i>прым.</i>)
шэд, <i>м.</i>	шэ́давы (<i>прым.</i>)
шэдэ́ўр, <i>м. (фр.)</i>	шэдэ́ўра́льны (<i>прым.</i>)
шэры́ф (службовая асоба), <i>м. (англ.)</i>	шэры́фскі (<i>прым.</i>)
шэры́ф (званне мусульманіна), <i>м. (ар.)</i>	шэры́фскі (<i>прым.</i>)
эклéр, <i>м. (фр.)</i>	эклéрчык (<i>наз.</i>)
экспэ́с, <i>м. (лац.)</i>	экспэ́сіўны (<i>прым.</i>)
эмба́рга, <i>н., нескл., спец. (ісп.)</i>	эмба́ргавы (<i>прым.</i>)
эпіо́р, <i>м., спец. (фр.)</i>	эпіо́рны (<i>прым.</i>)
эскала́цыя, <i>жс. (англ.)</i>	эскала́цыйны (<i>прым.</i>)
ярд, <i>м. (англ.)</i>	я́рдавы (<i>прым.</i>)

Табліца Д1. Спіс звязаных унікальных каранёвых марфем і слоў са звязанымі ўнікальнымі каранёвымі марфемамі

Унікальныя каранёвыя марфемы	Словы з унікальнымі каранёвымі марфемамі
Унірадыксоіды ў складзе члянімых невытворных слоў	
буж-	бужаніна
кал-	каліна
раб-	рабіна
журав-	журавіны
мал-	маліны
брусн-	брусніцы
клубн-	клубніцы
сун-	суніцы
Прэпазіцыйныя унірадыксоіды ў структуры складаных слоў	
більд-	більдапарат (апарат)
бра-	брашпіль (шпіль)
брэйд-	брэйд-вымпел (вымпел)
ва-	ва-банк (банк)
гака-	гакаборт (борт)
дрэс-	дрэс-код (код)
дысу-	дысугаз (газ)
кардэ-	кардэбалёт (балёт)
кас-	касхалва (халва)
круйс-	круйс-пэленг (пэленг)
круйт-	круйт-камера (камера)
кунст-	кунсткамера (камера)
кур-	курносы (нос)
лап-	лапавухі (вуха)
лаўн-	лаўн-тэніс (тэніс)
мізан-	мізансцэна (сцэна)
наст-	настуран (уран)
падзі-	падзішах (шах)
пер-	пёрлінь (лінь)
пін-	пін-код (код)
прайм-	прайм-тайм (тайм)
спар-	спардэк (дэк)
ток-	ток-шоу (шоу)
ты-	тытэстар (тэстар)
флюгель-	флюгельгорн (горн)
цапан-	цапанлак (лак)
штыр-	штырбарт (борт)
Постпазіцыйныя унірадыксоіды ў структуры складаных слоў	
-брыс-ы	белабрысы (бёлы)
-верк	штóкверк (шток)
-дэнор	туальдэно́р (туаль)
-касэ	фрыкасэ (фры)
-лес	то́плес (топ)
-нот-ы	банкіо́ты (банк)
-сан	кі́льсан (кіль)
-сітар	бэ́бісі́тар (бэбі)
-цюр	фрыцё́р (фры)

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ.....	3
1. УНІКАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ ЯК АСОБЫЯ АДЗІНКІ МАРФЕМІКІ.....	7
1.1. Праблема выдзялення ўнікальных марфем.....	9
1.2. Члянімасць і вытворнасць слоў з унікальнымі марфемамі.....	19
1.3. Класіфікацыя ўнікальных марфем.....	22
2. УНІКАЛЬНЫЯ АФІКСАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ.....	38
2.1. Абсалютна ўнікальныя афіксы.....	38
2.1.1. Абсалютна ўнікальныя суфіксы.....	40
2.1.2. Абсалютна ўнікальныя прэфіксы.....	69
2.1.3. Абсалютна ўнікальныя інтэрфіксы.....	71
2.1.4. Абсалютна ўнікальныя конфіксы.....	72
2.2. Адносна ўнікальныя афіксы.....	76
2.2.1. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках мужчынскага роду.....	76
2.2.2. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках жаночага роду.....	81
2.2.3. Адносна ўнікальныя суфіксы ў назоўніках агульнага роду.....	86
2.2.4. Адносна ўнікальныя суфіксы ў прыметніках.....	86
2.2.5. Адносна ўнікальныя прэфіксы.....	88
2.2.6. Адносна ўнікальныя конфіксы.....	88
3. УНІКАЛЬНЫЯ КАРАНЁВЫЯ МАРФЕМЫ.....	92
3.1. Свабодныя ўнікальныя карані.....	93
3.2. Звязаныя ўнікальныя карані.....	114
3.2.1. Звязаныя ўнікальныя карані ў складзе члянімых невытворных слоў.....	116
3.2.2. Прэпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў.....	116
3.2.3. Постпазіцыйныя звязаныя ўнікальныя карані ў структуры складаных слоў.....	121
ЗАКЛЮЧЭННЕ.....	126
БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС.....	130
ДАДАТКІ.....	140
Дадатак А.....	140
Дадатак Б.....	143
Дадатак В.....	144
Дадатак Г.....	164
Дадатак Д.....	172

Навуковае выданне

Селібірава Любоў Уладзіміраўна

УНІКАЛЬНЫЯ МАРФЕМЫ
Ў СІСТЭМЕ СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА СЛОВАЎТВАРЭННЯ

Манаграфія

Рэдактар *В. М. Мінакова*
Тэхнічны рэдактар *Н. Л. Якубоўская*

Падпісана ў друк 29.04.2026. Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Рызаграфія. Гарнітура “Таймс”. Ум. друк. арк. 10,23. Ул.-выд. арк. 9,67.
Тыраж 100 экз. Заказ .

Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/52 ад 09.10.2013.
Вул. Мічурына, 13, 213407, г. Горкі.

Адрукавана ў Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі.
Вул. Мічурына, 5, 213407, г. Горкі.